

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

1

ROČNÍK 44 (LXXI)
PRAHA
LEDEN 1998
CS ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření Ministerstva zemědělství České republiky a pod gescí České akademie zemědělských věd

An international journal published under the authorization by the Ministry of Agriculture and under the direction of the Czech Academy of Agricultural Sciences

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Národný úrad práce, GR, Bratislava, SR)

Doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. (OTIS spol. s r. o., Bratislava, SR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h. c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Huďečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Doc. Ing. Viera Izáková, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Josef Kraus, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. František Střeleček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Sindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Karel Vinohradský, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, SR)

Prof. Ing. Ivan Vrana, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Redakční kruh – Editorial circle

Prof. Dr. Konrad Hagenhof (Humboldt-Universität zu Berlin, Deutschland)

Prof. Dr. Alois Heißenhuber (Technische Universität München, Deutschland)

Prof. J. Sandorf Rikoon, PhD. (University of Missouri-Columbia, USA)

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobiznisu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 44 vychází v roce 1998.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatnách: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1998 je 744 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year), Volume 44 appearing in 1998.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38, e-mail: editor@login.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1998 is 177 USD (Europe), 195 USD (overseas).

TRANSFORMACE ZEMĚDĚLSTVÍ VE VOLEBNÍCH PROGRAMECH ČESKÝCH POLITICKÝCH STRAN (1996)

TRANSFORMATION OF AGRICULTURE IN ELECTION PROGRAMMES OF THE CZECH POLITICAL PARTIES (1996)

J. Čmejrek

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The aim of the presented paper is to show, how Czech political parties dealt with transformation of agriculture in their election programmes in 1996. Election programmes in 1992 revealed a high degree of polarization regarding the issue of ownership. The main borderline run between election programmes of ODS, ODA and KDU-ČSL on one side and the centrist and left wing parties on the other side. From our point of view, the most important were the centrist parties, especially LSU, which was involved in the questions of the transformation of agriculture and was supported by voters from agricultural areas. However, in the period of 1992–1996, voters' preferences of the centrist parties (including ČMUS, follower of LSU and HSD-SMS) declined dramatically and the parties have lost their role. In the same period, the issue of ownership lost its significance, as the question was solved. In the election programmes of 1996, the issue of ownership and transformation of co-operatives was replaced by the questions connected with market economy, the role of state, protectionism, self-sufficiency, and subsidies. However, the borderline between the programmes of the right wing coalition and the left wing opposition parties was not so well-marked as in 1992. There were distinct differences within the coalition. The coalition parties were united in questions of ownership, but ODA and KDU-ČSL stood closer to the opposition parties in respect of protectionism, self-sufficiency, and subsidies.

election programmes, transformation of agriculture, forms of ownership, market, protectionism, self-sufficiency, subsidies

ABSTRAKT: Cílem článku je ukázat, jak politické strany reflektovaly problematiku transformace zemědělství před volbami do Poslanecké sněmovny v roce 1996. Srovnání volebních programů z roku 1992 ukázalo vysoký stupeň polarizace v otázce vlastnictví. Hlavní dělič čára vedla mezi volebními programy ODS, ODA a KDU-ČSL na jedné straně a stran politického středu a levice na straně druhé. Z hlediska zkoumané problematiky byly zvláště důležité strany politického středu, zejména LSU, která se angažovala v otázkách transformace zemědělství a měla podporu v zemědělských oblastech. V období 1992–1996 však u stran středu (včetně ČMUS, jež navázala na LSU a HSD-SMS) dramaticky poklesly voličské preference a tyto strany ztratily své postavení na politické scéně. Ve stejném období postupně ztrácela na významu otázka vlastnictví, neboť spor již byl rozhodnut. Ve volebních programech z roku 1996 byla problematika vlastnictví a transformace družstev již podružná. Programové spory se vyostřovaly v otázkách spojených s tržní ekonomikou, úlohou státu, ochranou domácího trhu, soběstačností a dotacemi. Dělič čára mezi programy stran pravicové koalice a levicových opozičních stran již nebyla tak výrazná jako v roce 1992. Koaliční strany byly zajedno v otázkách privatizace a restitucí, ale ODA a KDU-ČSL měly blíže k opozičním stranám v otázkách ochrany trhu, míry soběstačnosti a státních dotací.

volební programy, transformace zemědělství, formy vlastnictví, trh, ochránářství, soběstačnost, dotace

ÚVOD

Politický vývoj v období 1992–1996 byl doslova nabit událostmi. Došlo k rozdělení československé federace, ke vzniku České republiky jako samostatného státu, v ekonomice se naplno rozběhl transformační proces. Významné změny nastaly v českém zemědělství v důsledku restitucí, privatizace a transformace družstev. K zá-

važným posunům došlo na politické scéně, ve spektru politických stran. Vzniká samozřejmě otázka, jak – zejména ve světle výsledků voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996 a následného vývoje – tyto posuny interpretovat, nakolik byly volební výsledky ovlivněny strukturálními proměnami naší společnosti a polarizací sociálních zájmů a nakolik se do nich promítly jiné faktory¹. Zřejmě lze souhlasit s hodnocením L. Brokla for-

¹ Viz stati L. Brokla, M. Nováka, K. Krauseho a P. Kopeckého a Kulatý stůl k volbám do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v Sociologickém časopise 4/1996.

mulovaným po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996, že „dosud přetrvává původní listopadový (1989) postoj nesený spíše: vůlí optimalizovat systém a věci veřejné, než si fragmentovaně 'polepšit'“. Brokl argumentuje: „Většina dosud artikulovaných požadavků různých skupin a segmentů společnosti vůči politické moci byla spíše systémově optimalizační než výhradně sociální či mzdová. Spory jsou dosud vedeny spíše o způsoby optimalizace (regulovat, nebo neregulovat, řídit ji, nebo ji ponechat volný průběh) než o štěpící parciální sociální zájmy“ (Brokl 1996: 402-403).

Z hlediska problematiky reflexe otázek zemědělství a venkova v programech parlamentních politických stran se po roce 1992 stal nejdůležitějším faktorem značný pokles preferencí stran politického středu, neboť v roce 1992 byly pro určení dělicí čáry mezi volebními programy rozhodující postoje vyjadřované v pravé části politického spektra a v jeho středu (Čmejrek 1997). V roce 1992 byl politický střed velmi členitý. Z významnějších stran k němu bylo třeba počítat Zemědělskou stranu (původně Československá strana zemědělská), Stranu zelených a Československou stranu socialistickou, tedy strany, jež vstupovaly do voleb v roce 1992 společně v rámci LSU, dále Občanské hnutí a HSD-SMS, k politickému středu se tehdy ovšem hlásila i Československá sociální demokracie. Ve volbách do České národní rady v roce 1992 získala LSU 6,52 % hlasů, tedy více než KDU-ČSL (6,28 %) a ODA (5,93 %), pro HSD-SMS hlasovalo 5,87 % voličů (Krejčí 1994: 243). Pokles preferencí byl u stran politického středu patrný již v následujícím roce. V červnu 1993 se v průzkumech veřejného mínění vyslovilo pro LSU a shodně i pro HSDMS² pouze 3 % respondentů (pro srovnání: ODA – 9,9 %, KDU-ČSL – 6,4 %). V roce 1994, tedy v polovině legislativního období, již byl signalizován dramatický propad preferencí středových stran. Preference LSU (zejména po roztržce se Stranou zelených, jejíž preference v roce 1994 dosahovaly 1–2 %) klesaly až na úroveň mezi 0,5 % a 1 %, podobně tomu bylo u ČMSS (nástupce HSDMS). V druhé polovině roku 1994 došlo ke sloučení LSU, ČMSS a Strany zelených a vznikl nový subjekt – Českomoravská unie středu (ČMUS), ale ani tento krok nezastavil pád preferencí politického středu. Nový klub měl sice 16 poslanců, ale preference ČMUS se v roce 1995 a počátkem roku 1996 pohybovaly mezi 0,5 % a 1 %. Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996 ČMUS získala pouze 0,55 % hlasů.

Do poslanecké sněmovny se po volbách v roce 1996 kromě tří stran vládní koalice (ODS, ODA a KDU-ČSL) dostali pouze sociální demokraté, komunisté a republikáni. Výrazné posílení ČSSD je shodně pokládáno za hlavní rys voleb. Neuspěch politického středu lze vysvětlit do značné míry psychologickým efektem pětiprocentní volební klauzule (viz Novák 1996: 410–412). Při vol-

bách v roce 1992 ještě voliči nebrali na pětiprocentní klauzuli velký zřetel a volební zisky stran tvořily téměř souvislou řadu s několika subjekty těsně pod pětiprocentní hranicí. Při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996 tomu již bylo zcela jinak. Pod šesti stranami, jež pětiprocentní hranici překročily, zela hluboká propast. Důchodci za životní jistoty se jako jediní dostali těsně nad tři procenta (3,1 %), pouze dvě strany (DEU a SD-LSNS) se dostaly nad hranici dvou procent a z dalších stran se jen jediná (Levý blok) dostala nad 1 %.

L. Brokl shrnuje rozbor voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996 takto: „Interpretace výsledků parlamentních voleb 1996 prokázala (1) pravděpodobný start (při zachování poměrné volební formule) našeho politického systému k bipolárnímu systému stran; (2) determinovanost volebního chování těch voličů, jejichž rozhodnutí výrazně ovlivnilo výsledky voleb, spíše psychologickým faktorem pětiprocentní hranice (a faktory situačními či konjunkturálními) než primárně sociálně třídními strukturálními faktory; (3) kontinuita základní osy, spojitost a kompetitivnost jejího politického prostoru, nikoli jejich štěpení; (4) prorůstání kompetitivních prostorů levice a pravice, které udržuje pravolevé politické spektrum a umožňuje střídání akcentů a vládních garnitur; (5) setrvání základní kontinuitní politické osy v obou demokratických kvadrantech, nikoli její sestup do kvadrantů autoritarismu či její pootočení do jednoho z nich. Uvedená konstatování mají také hodnotu důkazu stability politického režimu a demokratického systému, kterou je třeba odlišovat od vládní stability“ (Brokl 1996: 402–403).

ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOV VE VOLEBNÍCH PROGRAMECH POLITICKÝCH STRAN

ODS

Nejsilnější česká politická strana a hlavní strana vládní koalice ve volebním programu z počátku března 1996 – stejně jako ve volebním programu z roku 1992 – akcentovala tržní hledisko prakticky ve všech oblastech, včetně otázek zemědělství a venkova. Zdůraznila, že „za základ rozkvětu českého venkova považuje... vytváření podmínek pro rozvoj soukromého podnikání založeného na soukromém vlastnictví a tržním prostředí“. Vyslovlila se pro „vytvoření svobodného prostoru, ve kterém mají všichni stejné příležitosti“. Za klíčový úkol ODS označila dokončení procesu privatizace a restitucí. V programu se uvádí: „ODS se zasadí o urychlené dořešení a stabilizaci vlastnických vztahů v zemědělství... Rychlé vypořádání restitucí v zemědělství je důležitým předpokladem pro dokončení procesu privatizace zemědělských podniků, což ve svém důsledku přinese lik-

2 Na počátku roku 1993 se po roztržce v HSD-SMS ve sněmovně ustavil nový poslanecký klub pod názvem Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska (HSDMS) s deseti poslanci. HSDMS odmítlo nacionalismus Moravské národní strany. V lednu 1994 se HSDMS transformovalo v politickou stranu s názvem Českomoravská strana středu ČMSS. Ta se v dalším vývoji sblížovala s LSU a v prosinci 1994 s ní vytvořila Českomoravskou unii středu (ČMUS).

vidaci neefektivních zemědělských podniků i zvýšení prosperity podniků životaschopných. Při privatizaci budeme preferovat rychlé a průhledné privatizační metody, které co možná nejrychleji najdou konkrétního soukromého vlastníka" (ODS 1996). K posílení soukromého podnikání na venkově ODS přislíbila privatizaci 500 tisíc hektarů státní půdy.

Značně kriticky se ODS ve volebním programu vyslovila k činnosti státního aparátu: „Dosud nedošlo k zásadnímu zlepšení ve výkonu státní správy v zemědělství. Stále je pro ni charakteristický velký rozsah pravomocí státu na úkor vlastníků a hospodářů, nepřehlednost a převaha subjektivního rozhodování úředníků nad jasnými a objektivními pravidly. Zvláště zřetelné jsou tyto nedostatky při hospodaření s prostředky státu určenými na podporu zemědělství ve Státním fondu tržní regulace, Podpůrném garančním, rolnickém a lesnickém fondu a v systému přímých subvencí. ... Pomalé a nedůsledné naplňování zákona o půdě a zákona o transformaci družstev, zpomalení a zatemnění procesu privatizace státních statků spolu se selháváním Pozemkového fondu vede k oslabování důvěry obyvatel v transformační proces.“ ODS v programu zdůraznila, že chce „lépe využívat státních prostředků v rámci základních nástrojů zemědělské politiky, jako je Podpůrný garanční zemědělský a lesnický fond nebo Státní fond tržní regulace, ... lépe naplňovat jejich základní poslání, tj. stabilizaci cen zemědělských komodit a přirozené financování podnikatelských aktivit“ (Ibid.).

Kritické výhrady směřovaly do značné míry proti KDU-ČSL jako straně odpovědné v koalici za rezort zemědělství. Za polemiku s lidovci (avšak hlavně s levicovými opozičními stranami) lze pokládat i pasáže týkající se ochrany zemědělského trhu: „ODS chce zachovat současnou úroveň soběstačnosti ČR ve výrobě potravin a rovnováhu mezi jejich dovozem a vývozem. ... čím lépe se zemědělství přizpůsobí tržním podmínkám; tím lepší pozici v Evropě zaujme. ... Budeme prosazovat takovou úroveň ochrany trhu, která odpovídá úrovni ochrany našich hlavních obchodních partnerů. Jsme pro volný obchod se zemědělskými výrobky a nebojíme se rovného konkurenčního boje“ (Ibid.).

ODA

V preambuli k zemědělské části svého volebního programu ODA zdůraznila, že „nevidí žádný důvod, proč by i pro zemědělství nebyl vhodný systém liberálního tržního hospodářství s minimem státních zásahů“. Dále poukázala na nedokončené restituční a nedokončenou transformaci zemědělských podniků na přímé vlastníky. Důrazem na trh ODA potvrdila svou programovou příbuznost s nejsilnější koaliční stranou – ODS. V dalších bodech však volební program ODA naznačil určité koncepční difference mezi oběma občanskými stranami.

ODA ve volebním programu především poukázala na protekcionismus, který se projevuje na zahraničních trzích a brání vývozu české produkce, a přislíbila poža-

dovat odstranění diskriminace při jednáních s Evropskou unií. Dále poukázala na obtížný přístup zemědělských podnikatelů k finančním zdrojům a v této souvislosti přislíbila prosazovat rozšíření funkcí Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu. Dalším důležitým prvkem volebního programu ODA byl důraz na mimoprodukční funkce zemědělství. Zde ODA slíbila zasadit se o průhledný tok peněz na krajinotvorné a ekologické funkce zemědělství. Zřízení samosprávných regionů bude podle programu ODA možné „rozšířit záběr Programu obnovy venkova“. A konečně ODA ve svém programu poukázala na „chybně provedenou transformaci lesního hospodářství“ a slíbila podporu organizací vlastníků lesa a demonopolizaci lesních společností a obchodu se dřevem (ODA 1996: 21).

KDU-ČSL

Za základní cíl zemědělské politiky KDU-ČSL označila dokončení přeměny zemědělství v prosperující oblast české ekonomiky. Prvořadý úkol zemědělské výroby byl charakterizován jako „zabezpečení většiny potravin pro domácí trh a zlepšení jejich kvality“. V oblastech intenzivního hospodaření měla být půda využívána i k pěstování technických plodin a plodin sloužících jako obnovitelné zdroje energie. V méně úrodných oblastech měly být podpořeny účelnou dotační politikou mimoprodukční funkce zemědělství.

KDU-ČSL ve volebním programu kladně hodnotila dosavadní průběh transformace českého zemědělství: „Z valné části byla obnovena vlastnická práva k půdě a ostatnímu zemědělskému majetku, vznikl velký počet nových podnikatelských subjektů, podstatně se snížil počet pracovníků v zemědělství, došlo k narovnání zemědělských a spotřebitelských cen, probíhá restrukturalizace zemědělské výroby, její podíl na tvorbě hrubého domácího produktu (HDP) se přiblížil standardu vyspělých zemí“. KDU-ČSL v programu vyslovila očekávání rychlého růstu konkurenční schopnosti českého zemědělství. Strana přislíbila podpořit modernizaci a restrukturalizaci zemědělské výroby nabídkou výhodných úvěrů poskytovaných prostřednictvím Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu.

KDU-ČSL ve volebním programu dále přislíbila podpořit dokončení transformace vlastnických vztahů a vznik prosperujících podnikatelských subjektů přípravou zákona o prodeji státní zemědělské půdy českým právnickým a fyzickým osobám, přičemž mělo být jednoznačně preferováno účelné zemědělské využití privatizované půdy. V souvislosti s vlastnickými otázkami se KDU-ČSL rozhodla prosazovat úpravu zákona o dani z příjmů, jež by umožnila družstvům a obchodním společnostem, „aby náklady na vyrovnání majetkových podílů osob, které se nestaly jejich členy a neprovozují zemědělskou výrobu, postupně odepisovaly ze základu daně“.

KDU-ČSL bude usilovat o stabilizaci pracovních příležitostí v zemědělství a lesnictví a o vytváření nových pracovních příležitostí pro venkovské obyvatelstvo. Podporovat bude rozvoj učňovského školství. Vy-

sločila podporu programu obnovy venkova, jemuž věnovala samostatnou část volebního programu.

Pozornost bude strana věnovat přípravě českého zemědělství na přistoupení k „reformované společné agrární politice EU“. Přislíbila „plně využít všech dohod o snížení cel a současně i existujících smluvních možností k nezbytné ochraně českého zemědělského trhu“, přislíbila také podpořit export agrárních specialit ČR jako chmel, slad, sladovnický ječmen (KDU-ČSL 1996).

Českomoravská unie středu (ČMUS)

ČMUS byla pokusem o vytvoření silné strany ve středu politického spektra. Ačkoliv LSU a HSD-SMS, na jejichž základě později ČMUS vznikla, v roce 1992 dohromady reprezentovaly přes 12 % voličů, před volbami v roce 1996 se tento proud již začal z naší politické scény vytrácet, což se svým způsobem odrazilo i na jeho volebním programu. Ten mnohem více připomínal reklamní text než konzistentní politický program. Sliboval „hospodářské oživení a růst založený na podpoře umu českých a moravských firem, malého a středního podnikání“ a „obnovu venkova a krajiny a s tím související ochranu vlastní zemědělské produkce“ (ČMUS 1996). Zatímco ve volebním programu ČMUS akcentovala malé a střední podnikání, v anketě pro časopis Farmář naopak zdůrazňovala, že „je třeba preferovat velkovýrobu v zemědělství“ (Farmář 1996: 3).

SD-LSNS

Volební program SD-LSNS z roku 1996 byl – podobně jako v roce 1992 – koncipován značně obecně. Zemědělská politika měla být uvedena do souladu se zásadami trvale udržitelného rozvoje. SD-LSNS v programu slibovala především ochranná opatření, podporu regulace trhu u základních potravin, ochranu našeho trhu proti dumpingovým cenám a „zdola vytvářený systém kvót a tržních řádů, respektující pravidla EU“, dále přislíbila zajištění většího přílivu kapitálu, zejména z podpůrného garančního fondu, zvýšení dotací zemědělcům hospodařícím v obtížnějších podmínkách a na modernizační techniky. Strana se také chystala navrhnout „změnu daňového přístupu k prvovýrobě“ a podpořit „návrhy na daňové úlevy pro družstva, která se začínou s podíly vypořádávat v předstihu“ (SD-LSNS 1996: 22).

ČSSD

Volební program ČSSD, přijatý programovou konferencí strany 20. ledna 1996, položil hlavní důraz na „postupné přizpůsobování standardům Evropské unie, včetně systému zaručených minimálních cen a kvót“. V programu se dále píše: „Subvence v rámci těchto norem chápeme jako doplňkový nástroj stabilizace cen potravin a venkovského osídlení, zejména v oblastech

s horšími podmínkami. Stavíme na překonání tržního znevýhodnění prvovýroby levným úvěrem a jejím propojování se zpracovatelskými obory, službami i obchodem. Zemědělství se bude podílet i na obnově, tvorbě a údržbě krajiny formou veřejných zakázek“ (ČSSD 1996: 8).

Za nejvážnější problém současnosti ČSSD označila „růst vnitřního zadlužení zemědělství, způsobený snížením investic do obnovy technologií, přísunu živin do půdy a nedostatečnými příjmy pracovníků“. Růst vnitřního zadlužení zemědělství měl být zastaven pomocí Podpůrného a garančního rolnického a lesního fondu, Státního fondu tržní regulace a dalších již existujících institucí. ČSSD přislíbila, že v rámci těchto fondů a institucí odstraní „pravidla znevýhodňující zemědělská družstva“. Slibila také, že restituční a transformační podíly u zemědělských družstev, splatné v letech 1999–2000, umožní odkoupit podnikatelským subjektům v zemědělské prvovýrobě na dlouhodobé splátky a se zárukou státu (ČSSD 1996: 8–9).

Život na venkově chtěla sociální demokracie zlepšit zajištěním dopravní obslužnosti, zdravotnické péče, přístupu ke vzdělání a službám. Dále přislíbila, že podnikatele vytvářející nové pracovní příležitosti na vesnici podpoří z fondů regionálního rozvoje a daňově selektivní politikou (ČSSD 1996: 8).

Levý blok

Levý blok se ve svém programovém dokumentu pro volby 1996 soustředil na kritiku polistopadového vývoje českého zemědělství a života na venkově vůbec. Tento vývoj jednoznačně charakterizoval jako destrukci. Poukázal na „rozrušení existujících velkovýrobních družstevních struktur restitučními a privatizačními procesy při souběžném podřízení zemědělství náporu tržního tlaku, zejména potravinářských a zemědělských koncernů ze zahraničí“ (LB 1996: 7). Vládní politiku obvinil ze snahy „zničit ‘nesprávné’ a prosadit ‘jedinej správný’ formy vlastnictví“. Kritizoval vládní ideologii za to, že propaguje „rodinné farmy soukromých rolníků předválečného typu“ jako základní formu zemědělského hospodaření a že pokles podílu zemědělství na HDP i pokles počtu pracovníků v něm „vydává za pozitivní proces, který nás přibližuje vyspělým zemím Západu“. „Pravicová politika rozdmýchává u nás přezíravý postoj, averzi a někdy až nenávisť vůči venkovu jako ‘protireformní’ síle, která je údajně zodpovědná za nehospodárné dotace, za růst cen potravin, za protireformní ‘socialistické’ zlozvyky atd.“ (Ibid.).

Za priority své hospodářské politiky Levý blok označil „zachování zásadní soběstačnosti z vlastních zdrojů“, podporu exportu a ochranu před „zvyšováním zahraničním kapitálem“, dále zajištění dostatečného podílu zemědělské prvovýroby na finálním zisku, snížení daňového a úvěrového zatížení, dotační politiku (i s ohledem na ekologii), udržení a podporu velkovýrobního charakteru zemědělské výroby, vytváření výhodnějších vztahů zemědělců s potravinářským a zpracovatelským

průmyslem. V programovém dokumentu pro volby 1996 se dále praví: „LB žádá ... zásadní změnu politiky vůči zemědělství jak z hlediska ekonomických podmínek pro jeho rozvoj, tak z hlediska podpory jeho ekologické, krajinné funkce, včetně ochrany lesa, zvěře, a přírody vůbec. Zároveň jde o takovou změnu politiky, která zastaví propad životních podmínek na venkově (rozpad sítě místních služeb od dopravy přes zásobování až po školy, zdravotnická a kulturní zařízení), bude cílevědomě čelit přicházejícímu vyhladění venkova a naopak vytvářet podmínky, zvyšující i pro mladé lidi přitažlivost venkovského způsobu života“ (Ibid.).

KSCM

Volební program komunistů akcentoval družstevní myšlenku: „Chceme dobrovolné sdružování vlastníků i zaměstnanců a rozvoj moderní družstevní velkovýroby jako záruky prosperujícího zemědělství“. Dále komunisté požadovali státní podporu zemědělské a potravinářské výroby a ochranu domácího trhu. Odsoudili „výprodej půdy spekulantům a cizímu kapitálu“. Program doplňoval požadavek „vytváření pracovních příležitostí v obcích a zlepšování životních podmínek rozvojem služeb, obchodu, dopravy a zdravotnických zařízení“ (KSCM 1996).

SPR-RSČ

Republikáni označili za priority v oblasti zemědělství zajištění dostatečné výroby potravin jako záruky suverenity státu, ochranu českých producentů ochrannými cly a zpracování dlouhodobé koncepce rozvoje zemědělství, schválenou parlamentem. Republikáni přislíbili státní dotace a státem garantované (dopředu označované) výkupní ceny. SPR-RSČ se vyslovila pro vytvoření stejných podmínek pro různé formy podnikání v zemědělství: pro družstva vlastníků, nájemce půdy i jednotlivé hospodářící farmáře (SPR-RSČ, Farmář 1996: 3).

DISKUSE A ZÁVĚRY

Srovnání volebních programů z roku 1992 ukázalo – pokud jde o reflexi problematiky zemědělství a venkova – hlavní děličku čáru mezi českými politickými stranami v otázce vlastnictví. V programech ODS, ODA a KDU-ČSL bylo soukromé vlastnictví prohlášeno za jedinou formu vlastnictví a také družstva byla pokládána za formu soukromého hospodaření. Naopak strany středu a levice předpokládaly koexistenci a rovnocenné postavení různých forem vlastnictví. Ve volebních programech z roku 1996 otázky vlastnictví už jen doznívaly (tab. I). Strany vládní koalice se shodovaly v požadavku rychlého dokončení restitucí a privatizace. Opoziční strany již otázku vlastnictví příliš neakcentovaly, soustředily se však na návrhy, jež by měly pomoci družstvům a jiným subjektům vyrovnat se s restitučními nároky. V programu SD-LSNS byl vyjádřen záměr

„podpořit návrhy na daňové úlevy pro družstva, která se začínou s podíly vypořádávat v předstihu“, ČSSD ve volebním programu slíbila: „Restituční a transformační podíly u zemědělských družstev, splatné v letech 1999–2000, umožníme odkoupit podnikatelským subjektům v zemědělské prvovýrobě na dlouhodobé splátky a se zárukou státu“. Dále se sociální demokracie zavázala, že ve fondech a dalších institucích odstraní „pravidla znevýhodňující zemědělská družstva“ (Ibid.). Snahy ulehčit družstvům jejich situaci se objevily i v koaličním táboře. KDU-ČSL se podle volebního programu rozhodla prosazovat úpravu zákona o dani z příjmů, jejímž smyslem bylo „umožnit družstvům a obchodním společnostem, aby náklady na vyrovnání majetkových podílů osob, které se nestaly jejich členy a neprovazují zemědělskou výrobu, postupně odepisovaly ze základu daně“. Tato diference uvnitř vládní koalice zřejmě souvisela s vládní odpovědností předsedy KDU-ČSL Luxe za zemědělství a s tím, že se tato strana sama profileovala jako obhájce zájmů zemědělců a před volbami v roce 1996 tak byla společností i vnímána (Brokl 1996: 399–400).

Otázku vlastnictví lze také číst jako podtext v postojích, jež preferovaly velkovýrobu v zemědělství (ČMUS), „rozvoj moderní družstevní velkovýroby jako záruky prosperujícího zemědělství“ (KSCM) či „udržení a podporu velkovýrobního charakteru zemědělské výroby“ (Levý blok).

Ze srovnání volebních programů politických stran z roku 1996 vyplývá, že ústředním tématem v otázkách zemědělství se stal vztah k trhu. Část politického spektra se vyslovovala proti liberalizaci trhu a pro jeho regulaci či ochranu, část spektra naopak preferovala jeho liberalizaci. Diferenciace zde ovšem neměla podobu ostré polarizace, spíše šlo o rozdílné akcenty. Bylo to zřejmě způsobeno tím, že v předvolební kampani si nikdo nemohl dovolit otevřeně odmítnout chránit domácí trh. Doprovozními problémy, k nimž se programy vyjadřovaly, byly subvence, úloha státu, mimoprodukční funkce zemědělství a pojetí soběstačnosti.

Liberální tržní stanovisko bylo příznačné pro ODS, která propagovala „vytvoření svobodného prostoru, ve kterém mají všichni stejné příležitosti“, kritizovala „velký rozsah pravomoci státu na úkor vlastníků a hospodářů“ a vyjádřila přání „lépe využívat státních prostředků v rámci základních nástrojů zemědělské politiky“, ... „lépe naplňovat jejich základní poslání, tj. stabilizaci cen zemědělských komodit a přirozené financování podnikatelských aktivit“. Cílem ODS je „zachovat současnou úroveň soběstačnosti ČR ve výrobě potravin a rovnováhu mezi jejich dovozem a vývozem“. Klíčová formulace zde je „zachovat současnou úroveň soběstačnosti“ a současnou rovnováhu. V dalším textu je však velmi pružná formulace, která mohla být interpretována i jako krok za daný stav: „Budeme prosazovat takovou úroveň ochrany trhu, která odpovídá úrovni ochrany našich hlavních obchodních partnerů“.

ODA, pro kterou jsou charakteristické vyhraněné liberální postoje, zdůraznila v úvodu k zemědělské části svého programu, že „nevidí žádný důvod, proč by i pro

I. Reflexe vlastnictví ve volebních programech z roku 1996 – Reflexion of ownership in the election programs from 1996

Různé formy vlastnictví	Soukromé vlastnictví	Different forms of ownership	Private ownership
ČMUS – k formám vlastnictví se nevyjadřuje	ODS – rychlé vypořádání restitucí a dokončení privatizace zem. podniků, což ve svém důsledku přinese likvidaci neefektivních zemědělských podniků...	ČMUS – does not comment ownership forms	ODS – quick settling of restitutions and finishing privatization of agricultural enterprises, what in consequence will bring a liquidation of non-efficient agricultural enterprises
SD-LSNS – k formám vlastnictví se nevyjadřuje – požaduje „daňové úlevy pro družstva, která se začnou s podíly vypořádávat v předstihu“	ODA – dokončit restituce a privatizaci – transformaci zemědělství směřovat ke vzniku konkrétního soukromého vlastnictví	SD-LSNS – does not comment ownership forms – asks for “tax relief for the cooperatives which will start settling ownership shares in advance”	ODA – finishing of restitutions and privatization – to aim the transformation of agriculture towards the origin of concrete private ownership
ČSSD – není pro nás důležitá podnikatelská forma, vážíme si stejně družstevníků, povětivých podnikatelů i soukromě hospodařících rolníků – odstraníme pravidla znevýhodňující zemědělská družstva	KDU-ČSL – dokončení transformace vlastnických vztahů – prosazovat úpravu zákona o dani z příjmů (umožnit družstvům a obchodním společnostem, aby náklady na restituce postupně odepisovaly ze základu daně)	ČSSD – business form is not important for us, we esteem equally cooperative members, honest entrepreneurs as well as private farmers – we will remove the rules which are to the disadvantage of agricultural cooperatives	KDU-ČSL – finishing of the ownership relationships transformation – pushing through amendment of the Corporation Income Tax Act (enabling cooperatives and business companies to reduce the basis of tax assessment gradually by the restitution costs)
Levý blok – obviňuje vládu ze snahy zničit „nesprávné“ a prosadit „jedine správné“ formy vlastnictví – stejné podmínky pro různé formy podnikání v zemědělství: pro družstva vlastníků, nájemce půdy i jednotlivě hospodařící farmáře	SPR-RSČ – stejné podmínky pro různé formy podnikání v zemědělství: pro družstva vlastníků, nájemce půdy i jednotlivě hospodařící farmáře	Left Block – accuses government of an effort to destroy the “wrong” and to push through the “only right” form of ownership – equal conditions for different business forms in agriculture: for the owners’ cooperatives, land tenants as well as the private farmers	SPR-RSČ – equal conditions for different business forms in agriculture: for the owners’ cooperatives, land tenants as well as the private farmers
KSČM – dobrovolné sdružování vlastníků i zaměstnanců		KSČM – voluntary associating of owners and employees	

zemědělství nebyl vhodný systém liberálního tržního hospodářství s minimem státních zásahů. Přes toto konstatování však program obsahoval poukaz na „protektivismus, který se projevuje na zahraničních trzích a brání vývozu české produkce“, a požadoval „odstranění diskriminace při jednáních s Evropskou unií“. Na rozdíl od ODS, která se orientovala na lepší či hospodárnější využití nástrojů státu, ODA se vyslovila pro „rozšíření funkce“ těchto nástrojů a také přislíbila „rozšířit záběr Programu obnovy venkova“.

Ještě větší posuny oproti nejsilnější koaliční straně lze konstatovat u KDU-ČSL, jež v programu požadovala „zabezpečení většiny potravin pro domácí trh“ – na rozdíl od „zachování současné úrovně soběstačnosti“ v programu ODS. V dalších částech programu KDU-ČSL slíbila stabilizaci pracovních příležitostí v zemědělství a lesnictví a o vytváření nových pracovních příležitostí pro venkovské obyvatelstvo, rozvoj učňovského školství a programu obnovy venkova. Důležitými body programu KDU-ČSL byla příprava českého zemědělství na přistoupení k „reformované společné agrární politice EU“, využití všech možností „k nezbytné ochraně českého zemědělského trhu“ a podpora exportu „agrárních specialit ČR“.

KDU-ČSL i ODA – na rozdíl od ODS a ve shodě s některými opozičními stranami – se vyslovily rovněž pro dotační podporu mimoprodukční funkce zemědělství.

Opoziční strany vesměs shodně akcentovaly regulaci a ochranu trhu. ČMUS požadovala „obnovu venkova a krajiny a s tím související ochranu vlastní zemědělské produkce“. SD-LSNS ve svém programu slibovala ochranná opatření, podporu regulace trhu u základních potravin, ochranu našeho trhu proti dumpingovým cenám a „zdola vytvářený systém kvót a tržních řádů, respektující pravidla EU“, volební program ČSSD položil hlavní důraz na „postupné přizpůsobování standardům Evropské unie, včetně systému zaručených minimálních cen a kvót“ a na „překonání tržního znevýhodnění prvovýroby levným úvěrem“. Levý blok kritizoval „rozrušení existujících velkovýrobních družstevních struktur restitučními a privatizačními procesy při souběžném podřízení zemědělství náporu tržního tlaku, zejména potravinářských a zemědělských koncernů ze zahraničí“. Mezi prioritami své hospodářské politiky Levý blok uvedl „zachování zásadní soběstačnosti z vlastních zdrojů“, podporu exportu a ochranu před „zvýhodněným zahraničním kapitálem“. KSČM požadovala státní podporu zemědělské a potravinářské výroby a ochranu domácího trhu. Republikáni zařadili mezi své priority v oblasti zemědě-

lství „zajištění dostatečné výroby potravin jako záruky suverenity státu“ a ochranu českých producentů ochrannými cly, přislíbili státní dotace a státem garantované (dopředu oznamované) výkupní ceny.

Volební programy hlavních politických stran z roku 1996 – pokud jde o postoje k trhu a jeho ochraně, k otázce soběstačnosti, úloze státu a dotací – potvrzují, že na naší politické scéně dochází k „prorůstání kompetitivních prostorů levnice a pravice, které udržuje pravolevé politické spektrum a umožňuje střídání akcentů a vládních garnitur“, jak ve svém hodnocení výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR konstatuje L. Brokl: „Nevznikla sociálně třídní polarizace politického spektra, neoddelily se oba identifikované kvadranty politického prostoru. Spíše naopak, prolamují se v téže ose jako vzájemný kompetitivní prostor různých akcentů“ (Brokl 1996: 403).

LITERATURA

- BROKL, L.: Parlamentní volby 1996. In: Sociol. Čas., 32, 1996 (4): 389–406.
- ČMEJREK, J.: Transformace zemědělství ve volebních programech českých politických stran (1990–1992). In: Zem. Ekon., 997 (9): 409–416.
- ČMUS: 1996.
- ČSSD: Lidskost proti sobectví. Volební program České strany sociálně demokratické 1996.
- Farmář 1996: Zemědělská politika. In: Farmář 1996 (5): 2–3.
- KDU-ČSL: Průvodce politikou KDU-ČSL. Volební program 1996.
- KSČM: Volební program Komunistické strany Čech a Moravy 1996.
- LB: Budoucnost má vyrůst z vlastních zkušeností. Programová východiska Levého bloku pro volby 1996.
- NOVÁK, M.: Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v ČR. In: Sociol. Čas., 32, 1996 (4): 407–422.
- ODA: Dál na cestě ke svobodné společnosti (Smlouva pro budoucnost). Volební program ODA 1996.
- ODS: Svoboda a prosperita. Volební program ODS. Parlamentní volby 1996. 2. 3. 1996.
- SD-LSNS: Volební program SD-LSNS, 1996.
- SPR-RSC: Program Sdružení pro republiku – Republikánské strany Československa k obnově naší země a jejímu ekonomickému, kulturnímu i politickému povznesení, 1996.

Došlo 19. 11. 1996

Kontaktní adresa:

PhDr. Jaroslav Čmejrek, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika, tel. 02/2438 2348

**Nejčerstvější informace o časopiseckých článcích
poskytuje automatizovaný systém**

Current Contents

na disketách

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna odebírá časopis „**Current Contents**“ řadu „**Agriculture, Biology and Environmental Sciences**“ a řadu „**Life Sciences**“ na disketách. Řada „Agriculture, Biology and Environmental Sciences“ je od roku 1994 k dispozici i s abstrakty. Obě tyto řady vycházejí 52krát ročně a zahrnují všechny významné časopisy a pokračovací sborníky z uvedených oborů.

Uložení informací z Current Contents na disketách umožňuje nejrozmanitější referenční služby z prakticky nejčerstvějších literárních pramenů, neboť báze dat je **doplňována každý týden** a neprodleně expedována odběratelům. V systému si lze nejen prohlížet jednotlivá čísla Current Contents, ale po přesném nadefinování sledovaného profilu je možné adresně vyhledávat informace, tisknout je nebo kopírovat na disketu s možností dalšího zpracování na vlastním počítači. Systém umožňuje i tisk žádank o separát apod. Kumulované vyhledávání v šesti číslech Current Contents najednou velice urychluje rešeršní práci.

Přístup k informacím Current Contents je umožněn dvojím způsobem:

- 1) Zakázkový přístup** – po vyplnění příslušného zakázkového listu (objednávky) je vhodný především pro mimopražské zájemce.

Finanční podmínky: – použití PC – 15 Kč za každou započatou půlhodinu

– odborná obsluha – 10 Kč za 10 minut práce

– vytištění rešerše – 1 Kč za 1 stranu A4

– žádanky o separát – 1 Kč za 1 kus

– poštovné + režijní poplatek 15 %

- 2) „Self-service“** – samoobslužná práce na osobním počítači v ÚZLK.

Finanční podmínky jsou obdobné. Vzhledem k tomu, že si uživatel zpracovává rešerši sám, je to maximálně úsporné. (Do kalkulace cen nezapočítáváme cenu programu a databáze Current Contents.)

V případě Vašeho zájmu o tyto služby se obraťte na adresu:

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna

Dr. Bartošová

Slezská 7

120 56 Praha 2

Tel.: 02/24 25 79 39, l. 520, fax: 02/24 25 39 38

Na této adrese obdržíte bližší informace a získáte formuláře pro objednávku zakázkové služby. V případě „self-servisu“ je vhodné se předem telefonicky objednat. V případě zájmu je možné si objednat i průběžné sledování profilu (cena se podle složitosti zadání pohybuje čtvrtletně kolem 100 až 150 Kč).

POJETÍ ENDOGENNÍHO RURÁLNÍHO ROZVOJE A JEHO ZAVÁDĚNÍ DO REGIONÁLNÍ POLITIKY V ČESKÉ REPUBLICE

THE CONCEPT OF ENDOGENOUS RURAL DEVELOPMENT IN THE FRAMEWORK OF ITS INTRODUCTION IN THE REGIONAL POLICY IN THE CZECH REPUBLIC

R. Jehle

University Hohenheim, Stuttgart, Germany

ABSTRACT: The paper has two parts. First it explains shortly the outcome of disparities in market economies from the theoretical perspective by using the main theories of development. The second part explains the approach of endogenous, integrated rural development (EIRD). The article shows the goal and strategies in the context of political instruments and measurements.

Spatial differences in the socio-economic structure and dynamics of a region are results of differences in the adjustment efficiency of regional economies on one side and the consequences of natural and people – made location peculiarities on the other side. Out of this, there result comparative advantages and disadvantages causing disparities. Finally, these disparities impose the introduction of measures in regional policy. From the theoretical point of view, there are different ways for trying to explain the phenomena. The paper focuses briefly on the main theories relevant for shaping regional policy in the past. In fact, neoclassical, post-keynesian and growth pole theory were mainly used. But empirical results over the past have shown that they did not exactly match the goals of diminishing disparities. To improve the situation, new approaches should be considered and designed for a better policy in rural development.

Transition economies like the Czech Republic are now facing challenges to draw new regional policies improving rural development. The transition process caused increasing disparities among regions and that of rural areas against agglomerations. In this context, the main part of the paper shows the framework of an integrated (endogenous) rural development. The approach itself is not new, new is that its strategies are main points in the current and future regional and rural policy of the European Union. Partly they were already used in developing countries. Integrated endogenous rural development (IERD) widens the goals of development by adding participation of people, lowering political and economic dependency of rural areas from agglomeration and development and identification of endogenous potentials of a region. Further, the paper shows different objectives of the concept and approaches, used from the economic, socio-cultural and political point of view. It will be explained what kind of strategies are used and how these strategies could be introduced in the rural policy framework. The final conclusion of the paper shows the weak points of the concept and the fact that no approach alone helps reconstructing and developing rural areas.

development theories, regional policy, integrated endogenous development, rural areas

ABSTRAKT: Příspěvek v první části vysvětluje vznik nerovnoměrného vývoje regionů v tržním hospodářství a zabývá se třemi základními rozvojovými teoriemi. V další části osvětluje pojetí integrovaného endogenního rozvoje regionů a rurálních oblastí a nutných změn regionální politiky v zemích, které procházejí transformačním procesem. Poslední kapitola příspěvku hodnotí situaci v České republice a dochází k názoru, že v současné době nejsou příznivé podmínky pro plné uplatnění principu endogenního rozvoje. Autor pak doporučuje základní kroky pro překonání uvedených překážek.

rozvojové teorie, regionální politika, integrovaný endogenní rozvoj, rurální oblasti

ÚVOD

Proces přechodu a zavádění tržní ekonomiky vede v zemích střední Evropy ke vzniku rozdílů mezi slabými a silnými regiony. Zvláště venkovským a méně pří-

nivým oblastem hrozí nebezpečí, že zaostanou za aglomeracemi a oblastmi s lepšími podmínkami.

Vzhledem k regionální integraci Evropy je však třeba hledat řešení a nové přístupy k těmto překážkám budoucího vývoje.

O vyrovnání podmínek mezi výhodnějšími a méně příznivými oblastmi v minulosti usilovaly země EU pomocí strukturálního financování a regionální politiky. Bylo to hlavním cílem fondu soudržnosti (cohesion fund), založeného v roce 1989. Přes značný rozpočet, který má fond k dispozici, nebylo zatím až na výjimky dosaženo cíle – zmenšit disparity. Na začátku 90. let se vyostřily zvláště rozdíly mezi jednotlivými rurálními oblastmi. Vyvstala tedy otázka, jaký typ nových rozvojových strategií by bylo možno použít. Na druhé straně i ekonomiky transformující se země hledají strategie a systémy regionální politiky a budoucího rozvoje rurálních oblastí. Infrastruktura je pochopitelně nedostatečná. Zatímco infrastrukturu můžeme řešit zvýšením finančních zdrojů, institucionální systém lze vybudovat pouze při participaci lidí. Podmínkou fungujícího systému je síť formálních a neformálních norem a vztahů. Instituce mají obecně za úkol eliminovat faktor nejistoty v lidském jednání. Nejistoty vznikají komplexností problémů, jejichž řešení hledáme (North 1992: 30). V ekonomice přechodu jsou pak nejistoty mezi participanty ještě větší.

Článek se zaměří na strategii integrovaného endogenního rurálního rozvoje (IERR). Nejprve se seznámíme s hlavními teoretickými základy současných i minulých přístupů k rozvoji a jednotlivé teorie rozvoje stručně analyzujeme. Druhá, hlavní část článku popíše strategie a teorii IERR. Článek uzavírá krátká diskuse o podmínkách uplatnění této politiky v České republice.

ROZVOJOVÉ TEORIE

Neoklasická teorie

Podle zásad neoklasické teorie směřuje ekonomický proces ke stabilitě, jestliže odpovídá podmínkám pro fungování tržního hospodářství, a plní určité zjednodušené předpoklady, totiž plnou zaměstnanost, dokonalou konkurenci, jednu homogenní komoditu, nulové dopravní náklady, regionálně shodné produkční funkce, vykazující konstantní obrát, fixní nabídku pracovní síly a nulový technický pokrok.

Při pochopení regionálního ekonomického růstu je důležitým elementem meziregionální faktor mobility. Podle teorie marginální produktivity v neoklasickém modelu se přesunují produkční faktory do lokalit s nejlepší marginální produktivitou. Pracovní síla se stěhuje do regionů s možnostmi vyšších příjmů, kapitál se přesunuje za nejlepší úrokovou mírou. Tyto pohyby trvají až do doby, kdy se v každém regionu vyrovnají faktory výnosu. Z tohoto hlediska bude proces regionálního růstu spojen s konvergencí v regionálním příjmu per capita.

Podle základních zásad neoklasického přístupu přivádějí tržní síly „samy o sobě nerovnoměrný ekonomický růst k rovnováze“ (Ziegler 1992: 66), neboť tržní hospodářský systém obsahuje proces vyrovnávání, který směřuje k redukci nerovnováhy a umožňuje „optimální a stabilní národní ekonomický růst“ (Eckey 1978: 94).

Hospodářské nerovnosti mezi regiony však existují a jsou zřejmé. Charakteristické pro ně je rozdílné rozmístění produkčních faktorů, pracovní síly, kapitálu a technického pokroku. Rozdílný je ekonomický růst. Regiony ztrácejí svůj ekonomický význam, pokud se přesunou jinam produkční faktory, protože ekonomický růst regionů závisí na míře růstu produkčních faktorů (Ziegler 1992: 66).

Pokud neexistují zmíněné předpoklady, podle této teorie nemůže tržní hospodářství fungovat. Z toho dále vyplývá, že region nemá vyhlídky. Neuplatní se regulační proces, zajišťovaný tržní ekonomikou. Čím menší je meziregionální, mezisektorová a regionální mobilita, tím nižší je adaptabilita faktorů. Nefunguje řízení a koordinující opatření tržní ekonomiky (Peters 1981: 368). Opačný závěr by mohl znít: čím intenzivnější je konkurence, tím je obvykle větší flexibilita struktury a tím více a úplněji se uplatňuje samo strukturální vyrovnávání (Peters 1981: 369).

Výsledkem je, že podle neoklasické teorie se opatření strukturální politiky soustředí na posilování tržních sil prostřednictvím ochrany, podpory, udržování a zdokonalování hospodářské soutěživosti. Znamená to podporování mobility produkčních faktorů dotováním jejich nákladů vládou.

Opatření strukturální politiky v neoklasickém pojetí jsou však obvykle orientována krátkodobě a jejich úkolem je vytvářet podmínky, v nichž hospodářství samo je schopno najít mechanismus vyrovnání trhu.

Teorie růstu pólů

Ekonomický růst je podle základního předpokladu této teorie založen na růstových pólech. Růstové póly jsou rozvojová centra, která působí jako inovační síla. „Můžeme je popsat jako ústřední články systémů funkčních vztahů, které svými růstovými impulzy působí hybným efektem“ (Joerg 1992: 26).

Definice růstového pólu je založena na efektech, které způsobuje. Z tohoto hlediska může být růstovým pólem stejně regionální aglomerace jako územní koncentrovaná pobočka (Peters 1981: 162) nebo dokonce podnik. Stručně řečeno je to jakýkoliv druh územně koncentrované ekonomické aktivity, která má přímý nebo nepřímý vliv na územní hospodářské jednotky (Street 1971: 222).

Jedním z hlavních zastánců této teorie byl Perroux. Základy této teorie položil v 50. letech, kdy využil Sumpterových předpokladů, že impulzy růstu dynamických podniků vedou k nerovnoměrnému ekonomickému růstu (Towara 1986: 20). Růst příjmů a životní úroveň v regionu je podle této teorie možný jen tehdy, jestliže může vést ke vzniku jednoho nebo více center s ekonomickou silou (Peters 1981: 362).

Regionální ekonomický růst podle toho závisí na územní distribuci produkčních faktorů a jejich schopnosti růstu a aglomerace, což je nezbytné pro dlouhodobý růst. Tento požadavek předpokládá determinovaný úroveň rozvoje potenciálního centra vzhledem k vybavení in-

frastruktury, množství a kvality pracovní síly stejně jako ke stupni industrializace (J o e r g 1992: 26).

Můžeme tedy říci, že vznikající růstové póly jsou založeny na své schopnosti samy se vyvinout v centrum, které svou pozitivní „aurou“ působící na okolí urychluje ekonomický rozvoj. Dochází přitom k aktivaci existujících i potenciálních zdrojů rozvoje (P e t e r s 1981: 163). Význam teorie růstových pólů spočívá také v předstávě, že významná pro regionální ekonomický rozvoj je územní koncentrování koncentrace a její poměry (T o w a r a 1986: 22).

Ekonomický důvod užívání teorie růstových pólů a z toho vyplývající podpora rozvoje územních disparit vychází v předpokladu, že hospodářský růst je vyšší při nerovnoměrném regionálním rozvoji než při rovnoměrném.

Při existenci růstových pólů je možné dosáhnout regionálně koncentrovaných vysokých příjmů. To umožňuje národnímu hospodářství řešit strukturální problémy v regionech bez růstových pólů. Základem jsou přebytky, vyplývající např. z investování v okrajových oblastech z příjmů aglomerací. Tato méně příznivá území se tedy také mohou podílet na růstu.

Strukturální politika vycházející z této teorie má za úkol podporovat rozvoj růstových pólů mobilizováním růstových rezerv a podporováním optimální distribuce produkčních faktorů (P e t e r s 1981: 362). Realizace je možná selektivní politikou zavádění, spojenou s politikou podpory a řízení a s politikou nabídky půdy. Dále pak s podporou výzkumu a technologie, racionalizace a zlepšování pracovní produktivity.

Postkeynesiánská teorie

Postkeynesiánská teorie je další z těch, které podporují vnesení růstových impulzů do regionu. Nejznámější z regionálních variant je teorie exportní základny (Export-Basis theory). Regionální rozvoj je pojímán na rozdíl od neoklasického přístupu z hlediska poptávky. Ekonomický růst je tedy určen poptávkou. Protože keynesiánské modely neuvažují nikdy o plné zaměstnanosti, vyvolává posun poptávky rozdíl ve využívané kapacitě faktorů regionální produkce. Ačkoliv dodatečná poptávka obvykle nedosáhne plné kapacity, můžeme tuto poptávku uspokojit zvýšením produkce (S c h r o e r s 1995: 11).

Výrobní aktivity v regionu můžeme podle tohoto základního předpokladu rozdělit na ty, které produkují zboží pro export (základní produkce) a zboží pro domácí regionální trh (produkce vedlejší). Zboží orientované na vývoz vytváří příliv příjmů do regionu, což je příčinou růstu díky násobnému efektu. Na druhé straně zboží vyráběné pro lokální trh nevyvolává vzrůst poptávky a určitě není impulsem pro vnitřní růst. Růst je vytvářen pouze exportním přebytkem (tak zvaný importovaný růst) (S c h a r f f 1993: 51). Vyplývá z toho, že regionální produkce by se měla zaměřit hlavně na zboží, které je možno exportovat.

Velikost regionů a jejich ekonomická specializace jsou dominantami kapacity a významu. Determinanty poptáv-

ky jsou v této souvislosti překážky regionálního rozvoje. Toto je však také slabinou teorie. Postkeynesiánská teorie nevěnuje dostatečnou pozornost potenciálu regionální produkce a exportní poptávku chápe pouze s ovlivněním zvenčí. Nebere v úvahu, že také vnitřními růstovými faktory může být ovlivněno rozšíření exportní základny.

Z hlediska regionální politiky jsou nepochybně pro regionální rozvoj významné investiční aktivity. Proto se považuje za oprávněnou státní intervence, neboť faktory podporující investování leží v oblasti ekonomické (infrastruktura, vzdělávání pracovních sil), společenské (bydlení) a politické (řídící instituce a organizace). Jmenované faktory můžeme ovlivňovat politickými rozhodnutími. Uvedená teorie se stala základem pro formulování regionální politiky zaměřené na inovace a investice. Závěrem můžeme říci, že regionální politika a rozvojové strategie, založené na uvedených teoriích, se soustředily hlavně na opatření, která vedla k podpurné politice a politice infrastruktury (H a h n e 1985: 17). Hlavní cíle této politiky byly:

- Politika důrazu na infrastrukturu
Cílem je dostupnost infrastruktury pro teritorium jako celek. Region by se tak mohl stát atraktivní pro usídlení podniků i domácností. Bohužel se tento očekávaný výsledek nepotvrdil tak zcela. Vznikly i některé negativní vnější dopady, např. výstavba silnic a zlepšení železniční sítě vedly ke vzrůstu migrace z regionu a snížení regionální kupní síly.
- Finanční zainteresování podniků při rozhodování o sídle
Empirické výzkumy prokázaly selhání těchto stimulů v méně příznivých oblastech. Nedokázaly zastavit trend stěhování a zakládání podniků v aglomeracích. Vnější efekt byl také selektivnost podpor. Využívaly jich hlavně velké podniky se standardizovanými aktivitami (textil, odívání, elektronika) a zakládaly pobočky v rurálních oblastech. Ty však bohužel nevykazují setrvalý růst.
- Kromě tohoto stručného výčtu zde byly i další ekonomické a společenské aspekty, které ovlivnily úvahy o posílení endogenní rozvojové politiky:
 - nižší míra ekonomického růstu proti minulosti, růst nákladů na dopravu a energii a pokles disponibilních veřejných fondů;
 - globální strukturální změna a její vliv na průmyslové země s jejich tradičními průmyslovými oblastmi;
 - rozvoj mikroelektronického průmyslu s novými výrobními a komunikačními technologiemi;
 - hodnotový posun ke kvalitativnějšímu ekologickému rozvoji a požadavek regionální participace;
 - pokles populace v rurálních oblastech;
 - omezené možnosti přemístění problematických odvětví právě do periferních oblastí z důvodů zvýšené ekologické senzitivity.

Používané strategie spojuje to (S t o e h r 1983: 119 ad.), že tradiční regionální politika má za hlavní cíl zvýšení kvantitativního ekonomického rozvoje a předpokládá větší integrování méně výhodných oblastí do

mezi regionálními dělbami práce a redukování územních nerovnoměrností rozvoje. Opatření spočívala hlavně v externích faktorech, jako je soukromý kapitál, technologie, inovace; podnikatelské aktivity, veřejné fondy a vnější poptávka.

Naproti tomu se zastánci strategií endogenního rozvoje domnívají, že mezi okrajovými a centrálními regiony existují historické tendence, které v sobě zahrnují růst ekonomických nerovností a tak se oslabují regionální rozvojové potenciály.

INTEGROVANÝ ENDOGENNÍ REGIONÁLNÍ ROZVOJ (IERR)

Strategie IERR nejsou úplně nové. Diskutovalo se o nich již v roce 1970, kdy začala regionální politika hledat nové strategie pro rozvojové země. Nové však je to, že s tímto přístupem počítá regionální politika Evropské unie pro rurální oblasti. Příkladem jsou programy LEADER a 5-b. Tento přístup dokumentuje rovněž deklarace konference v Corku (Irsko) v listopadu 1996. V budoucnosti musí regionální politika a programy počítat s teritoriemi a prostorem.

Kromě území a prostoru bere však teorie také v úvahu specifické historické, kulturní a institucionální charakteristiky regionu. Ústředními body uvedeného přístupu jsou:

- zvažování prostoru a území,
- nezbytnost participace regionálních zájmových skupin,
- rozvoj regionálních rozvojových potenciálů.

V pojetí endogenního integrovaného rozvoje není prostor jen oblastí, kde vzdálenost mezi vesnicemi určuje výměnu zboží a nákladů. Území představuje klubko sociálních vztahů. Je to také místo, kde jsou na sebe navrstveny místní kulturní a jiné nepřenosné lokální rysy. Je to místo, kde lidé a podnikání vytvářejí určitý vztah, kde veřejné a lokální instituce zasahují do regulování společnosti (Garfoli 1992: 4). Regionální rozvoj má územní podstatu a je založen na lokálních podmínkách. V centru rozvoje je prostor a jeho zvláštnosti. Region může podporovat svůj vlastní pokrok jedině tehdy, vezmeme-li při plánování územního rozvoje v úvahu místní podmínky. Území, na něž se zaměří všechna rozvojová opatření, můžeme vidět jako produkt všech druhů zájmů územní komunity. Můžeme je tedy chápat jako činitele lokálního rozvoje tak dlouho, pokud jeho integrita a územní zájmy jsou podporovány procesem rozvoje a strukturální změny (Vazquez-Barguero 1992: 166).

Toto pojetí prostoru a teritoria umožňuje také nový pohled na vztah mezi různými aktéry v regionu. Koncepce endogenního rozvoje vyžaduje novou orientaci a vymezení úkolů a činností od těch, kteří v regionu rozhodují o politických, ekonomických a sociálních otázkách. Z toho vyplývá klíčová role aktérů na národní a evropské úrovni. Mnozí z těch, kteří podporují endogenní integrovaný rozvoj, uvažují o vysoké významnosti politiky

v tomto směru. Politické rozhodování je klíčovým faktorem pro všechny ostatní dimenze rozvoje: někdy může být omezeno ekonomickými, socio-kulturními a ekologickými podmínkami, ale ty také často vytvářejí zvláštní výhodu politického sebeurčení. Zároveň však většinou mobilizace dalších dimenzí rozvoje už vyžaduje určitý stupeň lokální/regionální determinace (Stoehr 1985: 233).

Centrální organizované struktury mají tendenci přezírat subnárodní a lokální iniciativy a bránit tak regionálním ekonomikům v hledání vlastního místa. Proto teorie IERR předpokládá, že národní, regionální a lokální rady – stejně jako další zájmové skupiny a účastníci rozhodování – pracují společně jako partneři a jako nezbytné elementy podpory regionálního rozvoje rurálních a okrajových oblastí (Leonardi 1995: 178). Není nutné podporovat právě rozvoj ekonomicky opožděných regionů, ale podporovat také vznik odpovídajících vnitřních institucí a organizací. Institucemi jsou pak více či méně institucionalizované skupiny, pocházející z odpovídajících ekonomických a sociálních oblastí regionu. Formální a neformální síťové struktury jsou považovány za klíčové body regionálního rozvoje. Endogenní rozvoj pak znamená, že o svém vlastním rozvoji může rozhodnout lokální populace. Garfoli v této souvislosti používá pojmu „sociální podnikatel“. Toho můžeme považovat za stěžejní faktor budoucího rozvoje regionu, protože jeho úkolem je koordinovat pro širokou rozvojovou strategii různé iniciativy soukromých podnikatelů, veřejných a poloveřejných korporací a lokálních institucí. Předpokladem je dělba moci a určitá autonomie na regionální úrovni, aby měl region možnost se rozvíjet zdola nahoru místo shora dolů.

Stěžejní význam má dále endogenní rozvojový potenciál regionu (Schaetzl 1993: 149 ad.). Je definován jako „úhrn rozvojových možností regionu v určitém čase a určitém prostoru. V tomto případě to znamená maximum možných ekonomických, sociálních a ekologických aktivit regionu“ (Hahne 1985: 52 a Schaetzl 1993: 149). Abychom mohli vymezení těchto potenciálů použít, lze vyjít ze dvou různých přístupů.

Za prvé z určení maximální regionální produkce, za druhé ze zaměření na regionální faktory příjmu nebo faktory alokace.

Při překonávání regionálních nerovností pomocí aktivizace endogenních potenciálů se používají čtyři významné přístupy (Schaetzl, Schroers, Djumrovits 1996: 5 ad.).

Podle prvního musí být překonávány překážky endogenního rozvoje. Je to založeno na předpokladu, že v regionu jsou jen skromné faktory potenciálů. Faktor, který limituje rozvoj, je analogicky nejnedostupnějším faktoru v produkční teorii, protože také limituje plné využití ostatních faktorů, které jsou plně dostupné. Mluvíme o limitujícím faktoru. Při výskytu těchto faktorů není možné dosáhnout teoreticky očekávaného vyššího hrubého produktu a kromě toho je omezena variabilita rozvojových možností regionu. Identifikace tohoto limitujícího faktoru je nezbytná při hledání vlastních investičních cílů regionu a při snížení limitů rozvoje.

Druhý přístup vychází z nutnosti využívání specifických regionálních vloh a talentů. Teorie relativních nákladových výhod předpokládá, že částí regionálních potenciálů se liší co do kvantity i kvality. Proto je důležité identifikovat ty potenciály, které poskytují regionům absolutní a relativní výhody vzhledem k jiným regionům. Regionální integraci těchto potenciálů iniciováním meziregionálních cyklů by zdůraznil třetí přístup. Předpokládá se zde, že intraregionální a intrasektorová síť ekonomických, sociologických a politických aktivit podporuje optimální využití endogenního potenciálu. A konečně ve čtvrtém přístupu je strategie zaměřena na změnu institucionálních podmínek ve smyslu zlepšení a rozšíření autonomie na subnárodní úrovni. Také legislativa musí být upravena (Tombeil: 1996: 94).

Teorie endogenního rozvoje vycházejí z komplexnosti a mnohorozměrnosti procesů regionálního rozvoje, což je významné (Tombeil: 1996: 96).

Endogenní rozvoj je schopnost transformovat socio-ekonomický systém a reagovat na vnější podněty, podporovat schopnost společnosti učít se a také uvádět do společnosti specifické formy regulace. Endogenní rozvoj je v této souvislosti schopnost vytvářet inovace na subnárodní úrovni. Ačkoliv jsme ukázali mnohotvárnost významu této koncepce, ukazuje se současně, jaké obtíže přináší multidimenzionální přístup (Garfollio 1992: 7, Tombeil 1996: 93). Pokusíme se představit různé strategie v oblasti ekonomické, socio-kulturní a politické.

Nejprve vysvětlíme základní a hlavní cíle koncepce. Pak přistoupíme k základním principům a výchozím bodům, objasňujícím přístup koncepce. Za obecný cíl nezávislého regionálního rozvoje se považuje „posilování endogenních inovací a rozvojových potenciálů“ (Stoeher 1993: 124) a „zvyšování regionální nezávislosti a stability vůči krizím“ (Glatz-Scheer 1981a: 95). Ke zvýšení nezávislosti rurálních okrajových regionů přispívá úsilí o změnu různých ekonomických, kulturních a politických vztahů mezi centrem a periferií. Dalším významným cílem je snižování nevýhodné „jednosměrné závislosti“ slabých regionů. Pro lepší porozumění strategiím je budeme popisovat zvlášť pro ekonomickou, sociální a politickou oblast. Strategie jsou také sdruženy tematicky, aby byla společně uvedena literatura.

Cílem ekonomické perspektivy je vybudování stabilní a málo závislé ekonomické struktury s vysokým stupněm diverzity pro region. V tomto rámci by se měl zvyšovat regionální příjem a zlepšovat situace v zaměstnanosti. Strategie by měly zahrnovat:

- *Široké využití existujících regionálních zdrojů*

Pro rozvoj regionu je ústředním bodem podíl, v jakém využívá svých vlastních zdrojů. To obsahuje hlavně momentálně skryté nebo „spící potenciály“ a také ty, které nejsou využívány úplně. Zdroje by měly pokrývat oblast energetickou, lidskou, kulturně institucionální a politické potenciály stejně jako lokální úspory a důchody. Měli bychom se snažit integrovat do výrobního schématu zemědělské, obchodní a jiné podniky. Dále je nezbytné aktivizovat participaci regionální populace.

- *Endogenní regionální inovace ve všech oblastech a odvětvích*

Jedná se o rozvoj nových produktů a technologií a o jejich využití ve výrobě. Dále je třeba podporovat nové formy marketingu a organizace (Glatz-Scheer 1981: 199, Stoeher 1983: 127). Je důležité, aby inovace byly pro daný region vhodné.

- *Posilování regionálního obchodního cyklu zvyšováním integrace regionálních podniků*

Důležitá je snaha o integraci zemědělství, obchodu a podnikání, mezinárodního obchodu a turistiky. Zahrnujeme sem zemědělskou prvovýrobu, s produkcí potravin, obchod a marketing. Pokud se týká turistiky, musí se zlepšit integrace ubytování u farmářů s obchodním podnikáním (Glatz-Scheer 1981: 95, 98, 62). Uvedené přístupy umožní vybudovat sektorovou funkčně integrovanou a diverzifikovanou podnikatelskou strukturu. Nezbytné je podporovat nahrazení importu a produkovat pro vlastní spotřebu a potřebu regionu. Například by měl být vytvořen nebo rozšířen přímý marketing, což by pomohlo zvýšit regionální nabídku i regionální poptávku.

- *Export výrobků vysoké kvality*

Konkurenceschopnost těchto výrobků by neměla být založena na momentálních lokálních výhodách jako je např. nabídka levné pracovní síly, ale na kvalitativních kritériích. Vhodné jsou např. výrobky, které vyplňují mezery v trhu a poskytují základ pro kombinaci regionálních zdrojů. Jednou z možností je specifická forma turistiky, protože je obtížné ji kopírovat.

- *Nové formy kooperace*

Podle Glatze a Scheera (1981a) je rozvoj nových forem kooperace podstatný pro budování intraregionálních ekonomických cyklů a využívání technologií. Využití spolupráce povede k poklesu výrobních nákladů a ke zvýšení veřejných i osobních příjmů. Společný marketing na meziregionálním základu umožňuje snížit náklady. Dále je pro zvýšení tržní síly důležité vytvářet regionální značkové zboží nebo spojení se zákazníky ve městě (komunitu výrobců a spotřebitelů). Toto předpokládá větší spolupráci mezi podniky.

- *Nepřehlížení sociálních a ekologických aspektů při výrobě*

Ekonomická opatření by neměla mít negativní vliv na kulturu a ekologii a měla by brát v úvahu širokou paletu participace a užítu (Glatz, Scheer 1981b: 32). Budoucí modely výroby by se měly orientovat na potřeby a schopnosti lidí a další regionální podmínky (Glatz, Scheer 1981a: 130).

Cíl nezávislého regionálního rozvoje ze sociokulturního hlediska je zaměřen na „kooperaci“, „iniciativu“ a „sebepronášení“ (Glatz, Scheer 1981a: 109) a na „omezení externího socio-kulturního pronikání“ (Stoeher 1983: 126). Jako obecné principy se používají:

- *rozvíjení současných existujících forem kooperace*

Ekonomické projekty, ale také projekty v oblasti sociální nabídky, by se měly více spoléhat na tradiční formy svépomoci a společné práce v komunitě, jako je sousedská výpomoc a využívání nebo vytváření dalších

institucionálních společenství (Glatz, Scheer 1981c: 339, Stoehr 1983a: 126).

– *Nepřehlížení a redukování překážek socio-kulturního rozvoje*

V tomto ohledu mohou být příkladem překážek nedostatek důvěry ve vlastní schopnost, rezignace a apatie, patriarchální a hierarchické myšlení a jednání, konkurenční myšlení, stejně jako uplatňování kulturních forem minulosti.

– *Posílení regionální identity*

Regionální identitu bude podporovat využívání široké aktivní participace lidí na regionálních rozvojových procesech (Glatz, Scheer 1981c: 338f). V této souvislosti se doporučuje omezit jednostrannou komunikaci mezi centrem a periferií (s. 338), stejně jako přímější komunikaci mezi periferiemi. Tyto regionální síly musí spolupracovat, aby se uplatnily.

Politickým cílem koncepce s myšlenkami Glatze a Scheera (1981a) je uplatnění stimulace fundamentální demokracie a procesu participace (Stoehr 1983: 124). K jejich uplatnění lze uvažovat o následujících strategiích:

– *Větší participace populace z regionu při rozhodování, které se týká regionu*

Rozhodování nižších územních jednotek by mělo časově i důležitostí přednost před rozhodnutími vyšších útvárů. Glatz a Scheer chtějí vytvořit tímto novým druhem organizace „opoziční sílu“ periferie (Glatz, Scheer 1981a: 95). Příkladem je schopnost regionálně voleného parlamentu rozhodovat o podpůrných fondech. Mohlo by to vést k zesílení vlivu místního zájmu na národní a centrálně organizovanou zemědělskou a regionální politiku (Glatz, Scheer 1981c: 338).

– *Vyšší politická zodpovědnost za svůj vlastní region*

Stoehr (1983: 127) navrhuje převést úkoly a politické administrativní rozhodování na regionální úroveň na základě podpůrného principu. Glatz a Scheer (1981c: 338) navrhuji vypracovat a realizovat koncepci rurálního rozvoje na základě široké účasti obyvatelstva regionu.

Glatz a Scheer se v příspěvku zmiňují o tom, že koncepce strategie endogenního regionálního rozvoje není kompletní teorií ani programem. Základní principy a strategie formulované v tomto článku mají širokou variabilitu od systému conformity a pouze ekonomických aspektů (snižování výrobních nákladů kooperací) až ke strategiím, které jdou až za společnost samostatně organizované výroby a rozdělování zboží na základě volných sdružení výrobců a spotřebitelů (Glatz, Scheer 1981a: 317).

Základem tohoto přístupu je princip sebedůvěry, jehož hlavní cíle formulovali Glatz a Scheer (1981a: 317): „hledat autonomní a svobodnou směnu se silami a vnějšími trhy ve svůj prospěch a založit ji na své síle, vlastních zdrojích, tradici, struktuře a vhodné formě života, na ochraně proti vykořisťujícímu a rozkladným vnějším vlivům a prosazovat vlastní sebedůvěru a ekonomickou sílu“.

Stoehr (1984b: 4) definuje „rozvoj sebedůvěry“ jako „svobodný rozvoj územních komunit založený pře-

devším na endogenních zdrojích“. Jeho charakteristickými prvky je kombinace využívání vnitřních rozvojových potenciálů a vlastní svobodné kontroly rozvojových procesů. Naproti tomu Galtung (1980: 22) uvádí, že „sebedůvěra nemůže být získávána na úkor druhých. Znamená pouze autonomii ve stanovení a realizování svých vlastních cílů do té míry, jak umožňuje vlastní úsilí, vlastní síly včetně ekonomických faktorů“. Takto je vlastní sebedůvěra rozvoj v rozporu s principem endogenního rozvoje, pokud ten podle definice nespolehlá na vlastní zdroje, ale na využívání zdrojů jiných regionů na jejich náklady.

Jak ukazují výše uvedené výchozí body endogenního rozvoje rurálních periferních oblastí – např. export speciálních produktů – není koncepce uplatněná na průmyslové země zaměřena ani na ekonomickou autarkii, ani na úplnou politickou autonomii. Pokouší se pouze o „selektivní nezávislost“ (Stoehr 1983: 125) a částečné odloučení (Stoehr, Toedtling 1977: 47) a je přitom založena na meziregionální integraci, výkonnostních aspektech a vyrovnání meziregionálních nerovností.

Různí autoři dále uvádějí, že „přenesení větší rozhodovací pravomoci“ na rozhodovací instituce a populace slabých regionů jsou „nezbytným předpokladem posílení endogenního rozvoje“ (Stoehr 1983: 124). S využíváním regionálního sebedůvěry je spojována naděje, že zesílí socio-kulturní pronikání zvnějšku a že bude možné zmenšit jednostrannou vůli v politických a hospodářských vztazích. Z ekonomického hlediska se to týká především produkčních faktorů, nikoliv odloučení z národních a mezinárodních trhů (1984a: 25). Uspokojování regionálních potřeb (hlavně základních potřeb) by mělo být zajišťováno v nejvyšší možné míře využíváním regionálních zdrojů a regionální produkcí (Stoehr 1983: 127).

Ekonomická diskriminace méně vyvinutých oblastí vyplývá podle Glatze a Scheera (1981a) z kombinace ekonomických, sociálních a politických struktur a chování. Empirické zkušenosti ukazují, že „znevýhodněné společenské skupiny jsou neschopné si pomoci samy, a proto potřebují pomoc pro svou svépomoc“ (s. 203). Pro vznik nových ekonomických objektů však nestačí pouze investiční podpora. Jedním z hlavních důvodů je, že v rurálních oblastech existují charakteristické překážky sociokulturních inovací a rozvoje. Proto vidí nejdůležitější předpoklady endogenního rozvoje v aktivaci školní a kulturní výchovy a nikoliv v decentralizaci rozhodování. Na hlavní prvek ve výchovném a informačním procesu jsou považovány úspěšné rozvojové projekty, které mají v politické práci větší váhu a vliv než pokusy o teoretickou agitaci (s. 152, 330).

Pro realizaci konkrétních ekonomických projektů je nicméně nezbytné vybudovat konzultační strukturu (s. 204). Mobilizace regionální populace, která potřebuje ekonomickou konzultaci, by měla probíhat prostřednictvím tzv. „regionálního konzultanta“.

Závěrem můžeme říci, že Glatz a Scheer (1981a) vidí strategii endogenního rozvoje jen jako při-

davnou možnost k tradiční zemědělské a regionální politice. Žádají, aby zemědělská a regionální politika jako hlavní koncepce byly doplněny principy endogenního rozvoje a obsahovaly ve svých programech regionální rozdíly (s. 98, 201). Pro decentralizované a samostatně organizované ekonomické a sociální projekty existují dobré podmínky, pokud získají dostatečnou podporu zmíněnými strategiemi. K ústředním (cílovým) osobám patří farmáři, lidé pracující ve službách, obchodu a malých podnicích. Stále ještě disponují určitými výrobními prostředky a výrobními zdroji, zvláště půdou, stroji a dovednostmi. V tomto smyslu můžeme říci, že je splněn základní předpoklad koncepce. Lidé v rurálních oblastech pomáhají sami sobě (s. 237).

REGIONÁLNÍ ORGANIZACE A POLITIKA V ČESKÉ REPUBLICE

Uvedení koncepce integrovaného endogenního rurálního rozvoje do politického rámce České republiky a diskuse o tom předpokládají nejprve stručnou zmínku o současných regionálních podmínkách a teritoriální správě v České republice.

Za prvé je hlavním problémem organizační správy v rurálních oblastech to, že územní hierarchie je neúplná. Týká se to správních i samosprávních jednotek a nedostatku různých forem polokomplexních systémů jako jsou obchodní komory a regionální centra pro podporu drobného podnikání (Barlow, Dostál, Hampl 1994: 7).

Dále nejsou jasné a zatím ještě chybí vymezení kompetencí mezi zúčastněnými aktéry. Regionální plánování a zásady regionální politiky nejsou kompletní, ačkoliv by to pro rozvoj bylo velmi důležité. Jak uvádí Barlow, "v České republice se udržela hierarchická mnohoúrovňová struktura pouze v systému územně dekoncentrované vlády" (Barlow et al. 1994: 7).

To je v podstatě základní kostra každého administrativního systému s jeho obvyklým dělením na centrální, regionální a lokální úrovní. Specifickým sociálním rysem takového dělení je jeho legitimní monopol na kontrolu (nebo sankce a vynucování) společenských a ekonomických aktivit uvnitř daného území státu (Smith 1985). Monopol kontroly může být založen na úkolech dekoncentrovaných ústřední vládou (např. administrativní v úzkém slova smyslu – pobočky centrální vlády) nebo na dekoncentrovaných úkolech (např. samosprávné kompetence a související povinnosti) (Leemans 1970).

Zrušení provinciální úrovně, známé jako „kraje“, způsobilo nerovnováhu systému jako celku, protože počet 75 okresů je vysoký a pro vládu je tedy obtížné je koordinovat a kontrolovat. Současně je ale obtížné brát v úvahu požadavky jednotlivých komunit. Systém samosprávy se tak stává neefektivní.

V oblasti ekonomických programů a místního ekonomického rozvoje existuje mezera v koordinaci a kontrole, poněvadž další samosprávná úroveň je až parlament a vláda. Další problémy vznikají proto, že je nízká úroveň participace podniků atd. na angažovanosti v lokální a regionální úrovni.

Na úrovni státní správy dochází i přes velký počet okresů k velké pozitivní změně: zlepšily se profesionální kvality pracovníků 75 okresních úřadů a jejich úkoly jsou lépe definovány. Některá z ministerstev však potřebují zachovat makroregionální úroveň bývalých velkých krajů. Tento proces není koordinován a výsledkem jsou rozdílná lokální rozhodování ministerstev.

Dalším rysem prozatímního charakteru správy jsou tzv. delegované úkoly větších samosprávných obcí. Vzhledem k velkému počtu těchto obcí v ČR jsou mnohé z nich příliš malé a slabé v ekonomickém a správním smyslu. Rovněž došlo k tomu, že struktura komunit je rozrobenější než dříve, poněvadž stále více komunit se snaží o svou nezávislost.

Další problém plynoucí ze zrušení krajské úrovně je neexistence lobbyismu obcí na národní úrovni. Novým pokusem o zlepšení této situace a o získání většího důrazu při vyjednávacím procesu s národní vládou je vytvoření několika regionálních spolků měst a obcí a národního Spolku měst a obcí.

Situace v rurálních oblastech České republiky souvisí se dvěma aspekty, které vyplývají ze zmíněných problémů samosprávných obcí a měst na venkově. Samosprávné obce v rurálních oblastech bývají obvykle menší než v aglomeracích a to současně znamená nedostatek příjmů. Od začátku transformace se situace na venkově ještě zhoršila vzhledem k propadu zemědělství a nedostatečné infrastruktuře. Problém financování je v České republice zvláště tíživý pro obtížnost a nestabilitu období politické a ekonomické transformace. Proto je jedním z problémů i překrývání kompetencí mezi státní správou a samosprávou (Blažek 1994: 87).

Podíl místních rozpočtů (obcí i okresních úřadů) na republikovém rozpočtu během několika posledních let prudce poklesl z 48 % v roce 1989 na 18 % v roce 1992. (Výrazný pokles mezi lety 1991 a 1992 je výsledkem přesunu kompetencí na centrální úřady hlavně ve zdravotnictví a vzdělávání). Systém financování místní správy se skládá z veřejných obecných a specifických grantů, vlastních příjmů a jiných zdrojů. Obecně je možno rozlišit rozpočty místních správ měst a obcí na jedné straně a rozpočty okresních úřadů na druhé straně. V roce 1991 (bohužel nejsou k dispozici novější údaje umožňující přehled finanční situace místních správ) byly rozpočty okresních úřadů mírně vyšší než rozpočty samosprávných obcí (Blažek 1994: 87).

Rozpočty místních správ mají v koncepci endogenního rozvoje zásadní význam. Čím větší příjmy mají obce, tím více mohou vytvářet vlastní rozvojové plány. Rozpočty jsou financovány především tzv. veřejnými granty, speciálními granty, vlastními příjmy a dalšími příjmy (tab. I). Největší část tvoří veřejné granty. V roce 1992 byly přidělovány podle souboru kritérií pro každou kategorii výdajů (např. podle délky silnic a ulic ve vlastnictví obce nebo podle počtu žáků na školách). Tyto fondy nebyly přidělovány přímo obcím, ale nejprve přiděleny na okresní úroveň a okres rozhoduje o dalším přidělení grantů jednotlivým obcím. Speciální granty přiděluje vláda na základě souboru priorit. Vlastní

Zdroje ¹	Obce ²
Veřejné granty ³	45,8 %
Speciální granty ⁴	14,8 %
Vlastní příjmy ⁵	18,4 %
Další příjmy ⁶	21,0 %

Pramen: Blažek, J.: *Financování místní správy a struktura obyvatelstva*. In: Barlow at all., 1994: 86

¹resources, ²communes, ³public grants, ⁴special grants, ⁵own revenues, ⁶other revenues

příjmy samosprávných obcí tvoří hlavně daně státních podniků, zřízených místní správou. Tento finanční zdroj se však stále zmenšuje vzhledem k velké a malé privatizaci těchto podniků a v blízké budoucnosti zanikne. Dalším zdrojem jsou daně ze zisku od malých podnikatelů na území obce. Příjem se může zvýšit i prodejem nebo pronájmem obecního vlastnictví (Blažek 1994: 88).

Makroekonomická restrukturalizace jako podmínka pro přechod k tržní ekonomice je zřejmě dominantním faktorem při poklesu regionálního růstu, přičemž restrukturalizace je typická pro proces přechodu České republiky a zasahuje stejně rurální oblasti jako aglomerace (Kara 1994: 7).

Předpokladem pro zavedení integrovaného rurálního rozvoje je v České republice změna od regionálního plánování směrem k regionální politice. Kara uvádí, že regionální plánování se týká regionálních problémů, ale „efektivní nástroje a mechanismy jednoduše nemůžeme najít v direktivní ekonomice se státem v roli univerzálního vlastníka“. Všechno úsilí o zajištění větší rovnováhy v regionálním rozvoji se točí kolem regionálního plánování a posílení jeho role uvnitř celkového systému plánování. Jak dále vysvětluje Enyedi, „je regionální a urbánní rozvoj do značné míry náhodným výsledkem územních závěrů sektorových rozhodnutí (Enyedi 1990: 5 ad.). S koncem komunistického režimu byla terminologie plánování nejdříve pouze nahrazena politikou. Zpočátku se nic nezměnilo, později na začátku roku 1992 postupně pronikaly do vyvíjející se koncepce regionální politiky některé nové a progresivní prvky. V roce 1992 parlamentem prošel zákon o regionální politice: „Základním cílem regionální politiky na republikové úrovni je podpora ekonomicky problematických územních jednotek a regulace prostorového uspořádání socioekonomických aktivit v jednotlivých regionech“.

Politickým postupem byla vybrána řada problematických regionů. Základem pro zařazení byly restrukturalizační problémy, vysoká nezaměstnanost, ekologické problémy a také některá demografická a sociální kritéria. Pro tyto regiony bylo vytvořeno několik programů „shora směrem dolů“. Zaměřily se hlavně na podporu drobného a středního podnikání a k zajištění těchto programů byla založena nová banka.

Uvědomíme-li si současnou situaci, je zřejmé, že zavedení koncepce endogenního integrovaného rurálního rozvoje narazí na určité překážky. V první řadě se jeví jako důležité vytvoření administrativní úrovně mezi vládou a obcemi, což by usnadnilo jejich sebevymezení. Důležitost tohoto kroku můžeme vidět ze dvou hledisek.

Za prvé tím vzroste váha samosprávné obce v regionálním kontextu, což poskytne místním iniciativám větší vyhlídky na úspěch. Větší úspěchy zase vzbudí větší zájem místní populace a tím se zvýší i její participace.

Také je možno brát v úvahu lokální a regionální zvláštnosti, což v národních programech možné není. Jedním z hlavních důvodů pro zavedení této „meziúrovně“ je tvorba programů, které v sobě zahrnují problematický region jako celek. Tento typ programů by měl být podporován místní populací a zpracován s její účastí a je pro něj charakteristické, že více nebo méně homogenní region je schopen administrativně takový program zvládnout a poskytnout lidem příležitost s ním identifikovat.

Za druhé je pro zavedení IERR důležité vytvořit konzultační a informační síť a pro místní lidi výcviková střediska pro obchodní záležitosti. V tomto rámci je důležitý i výcvik lokální populace v tržní ekonomice. Tržní hospodářství zahrnuje kromě volných cen a vlastnictví rovněž síť formálních a neformálních pravidel, která jsou základem jeho fungování. Zavádění těchto pravidel je dlouhodobý proces. Místní rady a regionální správa potřebují výcvik v dovednostech, aby byly schopny působit jako prostředníci nebo tzv. „sociální podnikatelé“ mezi obyvatelstvem a programy. K uskutečnitelnosti programu rurálního rozvoje je třeba otevřít i další témata, jako např. ekologie.

ZÁVĚR

Závěrem lze říci, že zavedení koncepce integrovaného rurálního rozvoje zatím není možné, protože pro něj nejsou splněny podmínky. Koncepce sama navíc nemůže přinést řešení regionálních a rurálních problémů. Musí být začleněna do regionální politiky orientované na inovace a infrastrukturu. Taková politika počítá s využitím vnitřních zdrojů a vlivů pro mobilizaci těchto zdrojů a potenciálů. Pro identifikaci silných a slabých stránek rurálních oblastí je však nezbytný dialog s regionálními aktéry a s danou populací (Hahne 1985: 218).

LITERATURA

- BARLOW, M. – Dostál, P. – HAMPL, M. (eds.): *Territory, society and administration: the Czech Republic and industrial region of Liberec*. Instituut voor Social Geografie, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1994.
- Blažek, J.: *Local government financing and settlement structure*. In: BARLOW, M. – Dostál, P. – HAMPL, M. (eds.): *Territory, society and administration: the Czech Republic and industrial region of Liberec*. Amsterdam, Instituut voor Social Geografie, Universiteit van Amsterdam 1994: 85–109.

- DUMBROVITS, R.: Eigenständige Entwicklung in ländlich-peripheren Regionen: Erfahrungen, Ansätze und Erfolgsbedingungen. Lang, Frankfurt/M 1996.
- ECKEY, H. F.: Grundlagen der regionalen Strukturpolitik. Köln 1978.
- ENYEDI, G.: New Basis for Regional and Urban Policies in EastCentral Europe. Centre for Regional Studies, Pesc. quoted as Kara 1990.
- GALTUNG, J.: SelfReliance: Concepts, Practice and Rationale. In: GALTUNG – O'BRIAN – PREISWERK: SelfReliance. A Strategy for Development. BogleL'Ouverture Publications, London 1980.
- GARFOLI, G.: Endogenous development and Southern Europe: an introduction. In: GARFOLI G. (ed.): Endogenous Development and Southern Europe. Avebury, Aldershot 1992: 1–16.
- GLATZ, H. – SCHEER, G.: Neue Entwicklungsstrategien für strukturschwache ländliche Regionen. Studie des IHS im Auftrag des Bundeskanzleramtes, Wien 1981a.
- GLATZ, H. – SCHEER, G.: Eigenständige Regionalentwicklung. Ein Weg für strukturell benachteiligte Gebiete in Österreich. Schr.R. Österr., Nr 1/1981, hrsg. v. Bundeskanzleramt, Abtlg. IV/6, Wien 1981b.
- GLATZ, H. – SCHEER, G.: Autonome Regionalentwicklung – eine neue Dimension des Regionalismus? Österr. Z. Polit. Wiss., 1981c: 333–346.
- HAHNE, U.: Regionalentwicklung durch Aktivierung intra-regionaler Potentiale. Zu den Chancen „endogender“ Entwicklungsstrategien. Schriften des Institutes für Regionalforschung der Universität Kiel Bd. 8, hrsg. V. K. Peschel, München, Florentz 1985.
- JÖRG B.: Regionalpolitische Entwicklungskonzepte – Ein Entwicklungsvergleich der strukturschwachen Planungsregionen Westpfalz und Regensburg. Regensburg 1992.
- KARA, J.: New Czech regional policy. In: BARLOW, M. at all. (eds.): Territory, society and administration: the Czech Republic and industrial region of Liberec. Amsterdam, Instituut voor Social Geografie, Universiteit van Amsterdam 1994: 67–83.
- LEONARDI, R.: Convergence, cohesion and integration in the European Union. St. Martin's, New York 1995.
- NORTH, D. C.: Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung. Mohr, Tübingen 1992.
- PETERS, H.R.: Grundlagen der Mesöökonomie und Strukturpolitik. Stuttgart 1981.
- SCHÄTZL, L.: Wirtschaftsgeographie der Europäischen Gemeinschaft. Paderborn, Schöningh, UTB für Frankfurt 1993.
- SCHARFF, R.: Regionalpolitik und regionale Entwicklungspotentiale. Eine kritische Analyse. Lang, Frankfurt 1993.
- SCHROERS, H.: Regionspezifische Standortfaktoren und Entwicklung des Arbeitsplatzangebots: eine vergleichende Analyse von zwei Landkreisen der Bundesrepublik Deutschland also Grundlage zur Planung wirtschaftspolitischer Massnahmen im ländlichen Raum. Vauk, Kiel 1995.
- STÖHR, W. B.: Alternative räumliche Entwicklungsstrategien endogener „selektiver Eigenständigkeit“. Österr. Z. Sociol., 1983 (8): 117–134.
- STÖHR, W. B.: Ansätze zu einer neuen Fundierung der Regionalpolitik. Jahrbuch für Regionalwissenschaft, 1984a (5): 7–28.
- STÖHR, W. B.: Selective SelfReliance and Endogenous Regional Development – Preconditions and Constraints. IIRA-Discussion 19, Wien 1984b.
- STÖHR, W. B.: Selective SelfReliance and Endogenous Regional Development – Preconditions and Constraints. In: NOHLEN, P. – SCHULTZE, R. O. – Mw. MERKEL, M.: Ungleiche Entwicklung und Regionalpolitik in Südeuropa, Italien, Spanien, Portugal. Brokmeier, Bochum 1985.
- STÖHR, W. B. – TÖDLING, F.: Spatial Equity – Some Antithesis to Current Regional Development Doctrine. Papers of the Regional Science Association, 1977 (38): 33–53.
- STREIT, M. E.: Regionalpolitische Aspekte des Wachstumspoliskonzeptes. In: Jahrbuch für Sozialwissenschaft, Bd. 22, 1971.
- TOMBEIL, A.S.: Regionalentwicklung im Spannungsfeld zwischen Nationalstaat, Regionen und Europäischer Gemeinschaft. Eine vergleichende Dreiebenenanalyse des sozioökonomischen Aufholprozesses rückständiger Gebiete in Italien und Spanien. Unveröffentlichtes Manuscript, Tübingen 1996.
- TOWARA, M.: Regionale Wirtschaftsstruktur und endogen orientierte Regionalpolitik – Ansatzpunkte zu einer Bewertung alternativer regionalpolitischer Förderstrategien vor dem Hintergrund regionalstruktureller Entwicklungsbedingungen. Gießeb 1986.
- VASQUEZBARGUERO, A.: Local development initiatives under incipient regional autonomy. The Spanish experience in the eighties. In: GARFOLI G. (ed.): Endogenous Development and Southern Europe. Avebury, Aldershot 1992: 165–185.
- ZIEGLER, A.: Regionale Strukturpolitik: Zonenrandförderung – ein Wegweiser? Köln 1992.

Došlo 17. 11. 1997

Kontaktiní adresa:

Raimund Jehle, EFLR, Universität Hohenheim, 70593 Stuttgart, Germany, tel. 0049/711 4593 945,
e-mail: jehle@uni-hohenheim.de

Upozornění pro autory vědeckých časopisů

Z důvodu rychlejšího a kvalitnějšího zpracování grafických příloh (grafů, schémat apod.) příspěvků zasílaných do redakce Vás žádáme o jejich dodání kromě tištěné formy i na disketách.

Pérovky mohou být zpracovány jako předloha pro skenování nebo mohou být dodány též jako bitmapa ve formátu ***.TIF** (600 DPI).

Grafy je třeba dodat **včetně zdrojových dat** (jako tabulku) v programu EXCEL.

Prosíme **nezasílejte** obrázky ve formátu **Harvard Graphics**, nýbrž vyexportované do některého z výše uvedených formátů.

Redakce časopisu

RURÁLNÍ ROZVOJ: ZAHRANIČNÍ ZKUŠENOSTI

(doplněk k článku Raimunda Jehleho)

Autor článku Pojetí endogenního rurálního rozvoje a jeho zavádění do regionální politiky v České republice strávil v roce 1997 skoro pět měsíců na Katedře humanitních věd ČZU v Praze. Často jsme vedli diskuse na téma rurálního rozvoje. Když končil jeho pobyt u nás, naplněný terénním šetřením, při kterém použil techniky studia dokumentů a dotazníku, ptala jsem se ho: „A co dál kromě zpracování?“ Odpověděl: „Já dokážu odhadnout ekonomický potenciál toho místa, ale měl by tam také přijít sociolog, aby se mohlo lépe vědět, jestli to bude fungovat“. Sociolog tam nepřišel, přírodní katastrofa ano. Objektem jeho pozorování byly totiž dvě lokality na Bruntálsku a dvě na Prachaticku. Tento diskusní příspěvek je tedy zaměřen na to, jak sociolog přistupuje k tématu rurálního rozvoje.

A proč to dělám? Na první pohled by se jistě zdálo, že rurální rozvoj je svým charakterem tak komplexní fenomén, že nikdo nebude pochybovat o tom, že ekonom i sociolog uplatní svůj úhel pohledu při jeho studiu, a to společně. Avšak moje zkušenost svědčí o často pouze formálním vyhlášení takových zřejmostí. Chci také vyjádřit chuť k další společné práci, i když jsme si oba vědomi, že konkrétní práce v aplikované podobě je velmi těžká. Ovšem jestliže přijmeme koncept integrovaného endogenního rozvoje, nemůžeme si nespolutřást ani připustit.

Sociolog, který se zabývá uspořádáním, řízením a rozvojem území, nemůže vynechat dva zásadní koncepty, když, zavázán vlastním referenčním rámcem, je povinen soustředit pozornost na volní, chtěné jednání (v referenčním rámci ekonomů jde o srovnatelnou kategorii s racionálním ekonomickým jednáním) a jeho nositele, tzv. aktéry. Když si vybírá za objekt svého zájmu venkovské území, není to jen pro jeho hospodářské zaostávání (což je úhel pohledu ekonomů), ale zejména proto, že navzdory této zkušenosti žité mnohými aktéry je pozorovatelné, že v četných projektech globální společnosti začal venkov v 80. letech opět zaujímat významnější postavení (Aliés 1986, Billaud 1983, Mathieu-Mengin 1986, Kayser 1990). Sociolog se tudíž ptá, proč tomu tak je a jak se to děje.

A ptá se dále, jak se v entitě, kterou nazýváme „lokalitou“, dávají do pohybu síly (souběžné, kooperující

a protichůdné, soupeřící) při vypracování strategií přežití, reprodukce či rozvoje a politik pro naplnění těchto strategií. Vychází při tom z rurálního prostoru, definovaného slabou a rozptýlenou hodnotou ekonomických a lidských zdrojů, typického „přírodnosti“ území, jež svým specifickým způsobem vzdoruje modernizačním aktivitám. Pracuje při tom s konceptem revalorizace tohoto prostoru. Tento koncept je opřen o dvě premisy – potřebu prostoru jako takového pro globální společnost a potřebu parity pro „zdravou společnost“. V rámci těchto výchozích premis lze usoudit, že zemědělci jako přednostní vlastníci prostoru jej nabízejí a vyměňují, aby na oplátku dosáhli naplnění své potřeby být integrováni do globální společnosti. To je cílem jejich vyjednávání a prostředkem k tomu je právě rurální rozvoj. Koloběh takového jednání v globální společnosti není jednoduchý a jednostranný. Využívají ho jak politici, ať již nadhodnocením rurálního prostoru ve jménu ekologie, či necitlivým zacházením s citlivou otázkou zemědělství a potravinářství, produkujících strategické zboží. A na problému zachování teritoriální a sociální rovnováhy se hojně přizívají celý společenský systém založený na médiích a reklamě.

Na tomto „sociálním hřišti“ pozoruje sociolog jednotlivé hráče, aktéry¹, jejich seskupování (osobnosti venkovského života, sociální vrstvy, venkovské instituce a organizace, obce, větší územní celky, stát, příp. jiné) a jejich strategie, založené na vztazích moci. Hráče, kteří mohou zaujímat vůči sobě pozice výhodné, rovnovážné či nevýhodné, a to buď stabilně nebo v čase proměnlivě. Aktéry lze dělit podle úrovně, na které vstupují do hry (národní, územní celky, obecní) a obvykle se vydělují do tří skupin. První, tu nejdůležitější, tvoří samotní venkované, seskupující se do rozličných sociálních skupin. Jejich strategií je přinejmenším reprodukce, a to v dlouhodobém horizontu. Do druhé skupiny aktérů patří ti, kteří na venkov expandují, dá se říci, že bojují, soupeří o venkovský prostor s cílem osobního a krátkodobě zaměřeného profitu – to je jejich strategie. A třetí skupinou je stát a jeho územní organizace. Ti, co patří do této skupiny, nemají většinou „ve hře o venkov“ vlastní cíl, jsou to vykonavatelé, prostředníci strategií reálných hráčů, strategií, které jsou častěji dlouhodobé. Jsou vykonavateli politik územního řízení. A to

1 Francouzský sociolog M. Crozier (Crozier-Friedberg 1977) je autorem definice „aktér-typu“. V příkladu zní takto: „Aktér má jen vzácně cíl a ještě méně často koherentní projekt. Aktéři jsou čtení, více či méně nejednoznační, více či méně odhalení, více či méně protichůdní. Ale spojuje je jejich aktivní chování. Je-li vždy „pod tlakem“ a omezené, není nikdy přesně determinované. Stejně tak pasivita v jednání je vždy určitým způsobem výsledkem výběru... Je to chování, mající vždy smysl. Fakt, že je nelze spojit s jasným cílem, neznamená, že by nemohlo být racionální. Je to konečně také chování, které má vždy dva aspekty – ofenzivní (pocit přiměřenosti vzhledem k touze vylepšit vlastní situaci) a defenzivní (podřízení si rozšířené volnosti jednání ve jménu svobody, o jejíž kapacitu konec konců jde).“

je další, tentokrát ne teoretický koncept, ale jen fenomén, na který se sociolog ostře zaměřuje.

V právě uplynulém období šlo v politickém řízení venkovského prostoru o otázky, které můžeme zjednodušeně formulovat asi takto:

- a) Vše či méně intervencí státu do venkovského území?
- b) A je to vůbec k něčemu dobré, je možná náprava po období rurálního exodu?
- c) Stačí půvaby a krásy venkova k tomu, aby se mu ve společnosti přisoudila nová role?

Druhý zásadní koncept, o němž se sociolog při studiu rurálního rozvoje opírá, je koncept lokality (Billaud 1983, Aliés 1986, Kayser 1990). Týká se jejího znovudefinování a znovudobývání. Do 70. let převládalo v sociologii, tak jako v ekonomii, pojetí lokality v omezeném významu, vymezeném prakticky jen kritériem velikosti území. Bylo tomu tak v důsledku tendence privilegiovat globální socioekonomický determinismus. Od 80. let se směr obrací ke hledání pojetí, obohacujícího význam termínu „lokalita“. Ten lze vyjádřit pomocí dalších termínů – „identita“ a „solidarita“, které mají společného jmenovatele ve specifickém sociálním vnímání a jednání spojeném s kolektivním vědomím problémů a jednoty přání („to jsme my a to jsou oni“). Potom je lokální prostor prostorem společných problémů. Ke konceptu jsou dále připojeny termíny „delokalizace“ a „relokalizace“. Ten první vyjadřuje ztrátu schopnosti mít vlastní identitu, a vyjadřovat ji solidaritou, jakož i ztrátu schopnosti řídit svůj osud (pod vlivem procesů provázejících modernizaci). Ten druhý je výrazem pro ideologické a sociální hnutí vedoucí příslušná společenství k přání (a jeho postupnému uplatnění) po produktivní dynamice v oblasti ekonomické, sociální a kulturní. Otázka, která se v souvislosti s tímto druhým termínem vynořila, je, zda relokalizace je výrazem ekonomické kri-

ze anebo naopak, výrazem dynamického procesu, který zahrnuje schopnost dobývat nová či znovudobývat ztracená území, a to prostřednictvím kolektivní vůle sociálních aktérů. První z hypotéz se opakovanými empirickými šetřeními nepotvrdila. Pokud jde o druhou, byly přineseny empirické důkazy o tom, že „identita“ a „solidarita“ v lokalitě vyvolávají sílu dostatečně velkou k tomu, aby došlo k sociální přeměně. Výsledky, ač četných šetření, však nemohou být hrubě zevšeobecňovány.

Závěry, které plynou z ekonomických i sociologických empirických pozorování, nesených vlastními teoretickými koncepty v příslušných referenčních rámcích, mají stejný smysl. Opatření přicházející pouze zvnějšku sama o sobě nepůsobí prorozvojově, ač jsou podepřena racionální ekonomickou úvahou a propočtem. Lokální rozvoj nemůže fungovat bez vnějších intervencí, ale nemůže vzniknout a pokračovat bez lokální vůle a iniciativy. Náhledy na řízení územního rozvoje se tudíž měnily. Přispěly k uplatnění konceptu integrovaného endogenního rozvoje. V Zemědělské ekonomice se k tomuto tématu budeme i nadále obracet.

LITERATURA

- ALIÉS, P.: Le local, l'État et la société civile. Paris, Diderot, 1986.
- BILLAUD, J. P.: Les metteurs en scène du local. Autrement, č. 47, 1983.
- CROZIER, M. – FRIEDBERG, E.: L'acteur et le système. Paris, Edition du Seuil, 1977.
- KAYSER, B.: La renaissance rurale. Sociologie des campagnes du monde occidental, Paris, 1990.
- MATHIEU, N. – MENGIN, J.: Les politiques de développement rural: unité ou diversité. Paris, L'Harmattan, 1988.

Mgr. Helena Huděčková, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

ZAMYŠLENÍ NAD VZDĚLÁVÁNÍM ZEMĚDĚLCŮ DO BUDOUCNA

Motto: „Jde o zdokonalení produkce co do množství i do jakosti. To znamená zdokonalení lidí. Zemědělec musí být co nejvzdělanější, musí pokračovat s pokrokem své doby.“

T. G. Masaryk k delegaci agrární strany, 13. ledna 1922

ÚVOD

Neustálou nutností vzdělávání zemědělců a venkovského lidu v českých zemích se zabývali mnozí buditelé již v 16. (např. Adam Chval Kunáš z Machovic), v 17. (např. Josef Antonín Schönbauer) a v 18. století (především Filip Stanislav Kodym, František Skalník a František Horský). Významnému zemědělskému buditeli F. S. Kodymovi věnoval svoji pozornost i Jan Neruda, který ve své knize „Podobizny“ (sv. I., 1873–1881) uvedl, že v letech skleslosti a národní bídy (1850–1857) se kolem tohoto českého buditele soustředily živé paprsky českého ducha, zejména na venkově. Jeho „Hospodářské noviny“ učily selské kruhy číst a psát. Podle Nerudy jeho cílem bylo vychování národa, především vědou. I když od myšlenek S. Kodyma a slov J. Nerudy uplynulo 140 let, přesto mají stále platnost, jak dokládají mnohé současné publikace, zejména z managementu a skutečný život na venkově u nás i v zahraničí.

TRENDY ZEMĚDĚLSTVÍ PRŮMYSLOVÉ VYSPĚLÝCH STÁTŮ A ČR

Dosavadní zemědělské politiky ve vyspělých zemích vycházely především z toho, že potřebné korekce, směřující k vyváženému rozvoji zemědělství, nemohou v něm vznikat přirozeným způsobem, bez státního intervencionismu (vzhledem k jeho převažujícím fixním zdrojům a dalším zvláštěnostem). Je pochopitelné, že uplatňovaná ochranná a podporná politika měla proto nejednoznačné důsledky.

Současní kritikové intervenční strategie v zemědělství vyspělých zemí prosazují přechod k tržní strategii. To však není snadné (dokladem toho jsou i slova francouzského sociologa a politologa Jeana Pierre Wormse, která pronesl v prosinci 1996 na pražské konferenci o parlamentní praxi Východ-Západ: „Tržní ekonomika začíná žít podle zákona džungle: každý jen pro sebe, všichni proti všem“), protože jsou vážné obavy o budoucnost rolníků, postavených před problém přeměny převážně menších tradičních rodinných hospodářství na velkovýrobní, vysoce mechanizované, kapitálově náročné zemědělské podniky (Kraus, Divila, Sokol 1994). Podle nich nemá značná část rodinných farem v EU

v takovém případě naději na ekonomické přežití. Dokladem toho jsou i USA, kde v roce 1960 bylo 3,96 mil. farem o průměrné výměře 297 akrů (1 akr = 0,4 ha) a v roce 1998 již jen 2,16 mil. farem o průměrné výměře 463 akrů. Mimo to je úbytek malých rodinných farem nahrazován ještě velkými korporativními podniky, z nichž největší z nich (s roční tržbou 500 tis. dolarů a více) představují jen 2 % všech farem, ale na jejich vrub jde 33 % všech tržeb (Applied Economics 1994). Navzdory tomuto úbytku farem a farmářů se celkový výstup amerického zemědělství neustále zvyšuje (oproti roku 1910 se zvýšil v roce 1967 o 200 %). Také Jc-bens (1990) zastává názor, že velikost zemědělského podniku by se měla pohybovat od 500 do 1 000 ha z. p. podle krajiny a polohy, infrastruktury a možností obstarávání personálu, jakož i podle snášenlivosti a únosnosti pro životní prostředí.

Mimo to základní otázkou stále je, v jakém rozsahu by se měly základní zdroje v zemědělství v určitém časovém horizontu přizpůsobit liberálněekonomickým i dalším cílům a impulsům a tím naplnit poslání v moderní lidské společnosti (podle Uěbnice k programu aplikované ekonomie z roku 1994 je nezbytné při řešení problémů zemědělství hledat odpovědi na následující otázky: Jaké jsou ekonomické příčiny zemědělských problémů? Jak přispěla globální ekonomika k těžkostem farmářů? Co vláda dělá, aby pomohla farmářům? Proč je vládní pomoc farmářům spornou otázkou?).

O to se pokusila v letech 1988–1992 Nizozemská vědecká rada pro vládní politiku, která na podkladě současných diskusí o zemědělství zformovala čtyři (extrémní) scénáře pro venkovské oblasti EU (přibližně do roku 2015).

A. Volný trh

V rámci tohoto scénáře je zemědělství pojato jako kterákoli jiná ekonomická činnost. Předpokládá se v něm existence volného světového trhu zemědělských produktů, minimální ohled na sociální jistoty a životní prostředí a produkce je nákladově co nejvíce stlačována.

Proti těmto přístupům je nezbytné uvést alespoň tyto argumenty:

- zemědělci (farmáři) prodávají na dokonale konkurenčních trzích, ale kupují na režírovaných trzích;
- farmáři mají těžkosti při řízení výroby (mnohé faktory staví farmáře ve srovnání s průmyslem do ne-

výhodného postavení při plánování a řízení výstupu);

- náklady zemědělců mají většinou fixní charakter;
- poptávka po zemědělských produktech je relativně neelastická;
- farmáři jsou často dlužníky;
- nadprodukce doma a v zahraničí.

B. Regionální vývoj

Již z názvu je patrné, že tento scénář uděluje prioritu regionálnímu vývoji zaměstnanosti v zemědělském sektoru. Jeho základem je především zachování a rozvoj venkovských oblastí jako jednoho z pilířů evropského rozvojového modelu. V rámci této trajektorie se uplatňují některá hlediska liberální politiky, zejména omezení dotací.

C. Živá příroda a krajina

Tento scénář orientuje své priority k zachování živé přírody a vytváření oblastí, které ji oddělují od zemědělského podnikání (lépe řečeno prostoru). Představiteli a obhájci tohoto pojetí zemědělství v tržním hospodářství jsou organizace ochránců přírody.

D. Ochrana životního prostředí

Výchozím kritériem tohoto pojetí zemědělství je především ochrana biosféry před škodlivými látkami, zejména však půdy, vody a ovzduší. Z toho plyne, že zemědělství je možno realizovat kdekoli pod přísnými ochrannými omezeními. To odpovídá integrovanému zemědělství.

Ze všech čtyř scénářů vyplývá, že v dalším období bude využíváno menší výměry zemědělské půdy pro výrobu potravin než dosud. Současné předpokládají další značnou redukci zaměstnanosti lidí v tomto sektoru (zaměstnanost v zemědělství původní evropské „dvanáctky“ by se měla během příštích 15 let snížit až o 40 % i přes různé opatření proti tomuto vývoji). Proto musí hospodářská a sociální politika udělat vše, aby zmírnila důsledky tohoto přístupu k zemědělství.

Je zcela logické, že z těchto vývojových trendů, lépe řečeno strategií, ve světě musí vycházet i naše české zemědělství při respektování specifického, co je mu vlastní. České zemědělství a potravinářství má totiž po provedené restrukturalizaci patřičný potenciál rychle se rozvinout v konkurenceschopný sektor. To uvádí studie Centra pro spolupráci s ekonomiky v přechodném období (CCET) organizace OECD z roku 1995 (s. 21). V téže studii se však v následujících větách (s. 21–22) uvádí následující: „Hlavní nejistota se týká schopnosti managementu relativně velkých soukromých zemědělských podniků, které se vynořily místo bývalých státních statků a zemědělských družstev, využít nabízené příležitosti. Formální privatizace odvětví, která zemědělství dodávají vstupy nebo zpracovávají jeho výstupy, bylo do značné míry dosaženo, ale dosud se nevytvořila dostatečná konkurence a jejich proměna není úplná. Rozvoj lidského kapitálu je kritický pro úspěch napříč celým potravním řetězcem a je třeba jej zintenzivnit.“ To je pro nás krajně nepříznivé hodnocení, z něhož je třeba si vzít žádoucí poučení a také zformulovat odpovídající východiska do budoucna. K tomu nás zavazuje nejen historický vývoj

českého národa a zemědělců samotných, kteří patříli k uznávaným hospodářům ve světě, ale i současná realita a očekávané integrační procesy v Evropě a ve světě. A chceme-li se stát integrální součástí průmyslově vyspělého světa, pak musíme pro to vytvořit patřičné předpoklady jak v materiální a finanční sféře, tak i v oblasti lidských zdrojů.

ZMĚNY V PODNIKATELSKÉM PROSTŘEDÍ

Změna je odedávna vlastností samotného bytí a historie lidstva. Bez ní není života. Vyrovnání se se změnou je součástí lidského snažení o dosažení lepších životních podmínek. Podle Kubra (1991) však existuje nový fenomén: nebyvalá hloubka, složitost a rychlost technických, technologických, společenských a dalších změn, k nimž dochází v současnosti. Dnešní organizace pracují v prostředí, které se neustále mění. Schopnost adaptovat se na změny prostředí se stala základní podmínkou úspěchu v podnikání a v rostoucí míře dokonce podmínkou pouhého přežití. Dnes v žádném případě již neplatí, že úspěšnost organizace v současnosti nebo i v minulosti není v dnešním proměnlivém prostředí zárukou úspěchu v budoucnosti. To dokládají nejen naše, ale především zahraniční zkušenosti. Odborná literatura uvádí, že podnikatelské prostředí postupně přerůstá do globálního informačního věku, neboť změny ve výpočetní technice, v telekomunikacích a v informačních technologiích zmenšují vzdálenosti mezi různými částmi světa a vynucují si změny v chování i podobě podnikatelských i společenských organizací.

Je pochopitelné, že organizace, které chtějí v těchto složitějších a proměnlivějších podmínkách uspět, musí zásadně změnit filozofii managementu, opírající se o organizaci práce založenou na rozsáhlém rozčlenění dílčích úkonů, úzké specializaci, rutinním opakování úkolů a autoritativně řídícím vrcholovém managementu. Takovéto pojetí stavělo pracovníky do pozice kolečka v soukolí stroje a očekávalo se od nich spolehlivé, odpovědné chování a poslušnost respektovat či fídit se pokyny shora. Podnikový management byl odpovědný především za dohled, rozhodování a vedení. Systém řízení vytvořený pomocí této filozofie minimalizoval nevypočitatelnost lidského faktoru.

Dnešní podnikatelské prostředí je však oproti dřívějšímu odlišné. Rozsáhlé kapacity a zostřující se konkurence, která se globalizuje, vyvolávají ve všech oborech podnikání změny. Výroba se oduševňuje, výrazně se rozšiřuje pole lidské vynalézavosti a zručnosti, na významu nabývá spojování lidských schopností, vstřícnost a vzájemnost (tím se dosahuje ze strany lidských zdrojů i vysokých synergetických efektů). Proto také nejcenějším a nejvýznamnějším zdrojem korporací přestává být kapitál a stávají se jimi znalosti a zkušenosti lidí působících na všech jejich stupních řízení. Je tedy možno tvrdit, že produktivita podniku, rychlost jejího zvýšení po inovaci technologických procesů je především věcí produktivní práce zaměstnanců – zaměstnanců schopných, motivovaných, loajálních. Mít takové zaměstnance je přáním každého manažera. Tato tvr-

dá realita, ověřená ve světově proslulých firmách, platí i pro naše zemědělství, i když stále a denně bojuje s nedostatkem kapitálu. Je ale pravdou to, že se ho nedostává především v těch podnicích, kde management rezignoval a nehledal nové přístupy k řešení vzniklých problémů. Je samozřejmé, že takové chování provázené ziskuchtivými zájmy vedlo v mnoha podnicích k odchodu těch nejlepších pracovníků. Takový vývoj však není nadále možný, neboť ohrožuje nejen zemědělství jako takové, ale i výkonnost celé národní ekonomiky a vývoj celé společnosti, neboť dochází k postupnému rozpadu venkova. Zvrat v celém tomto rozporuplném procesu nenastane sám od sebe, ale dalšího osudu našeho zemědělství se musí chopit lidé se širokým rozhledem, velmi přemýšliví a vynalézaví. Opět je nezbytné, aby do čela zejména větších podniků nastoupili lidé, kteří mají vědecké založení a rozhled, aby to byli obrazně řečeno „myslitelští smělci“ a nikoliv neustále naříkající a rezignující, často pasivní manažeři, jejichž chování se ještě dále promítá do morálky, smýšlení a nadějí „pozůstalých“ pracovníků, kteří žijí v trvalém strachu, že i oni budou propuštěni z práce a živořit. To vše svědčí o zjednodušeném a chybném pochopení transformace celého zemědělství.

PŘEDPOKLADY ÚSPĚŠNOSTI PODNIKÁNÍ

Zemědělství, ale i potravinářské podniky, budou-li chtít uspět v dalším období, musí provést systémové změny (a to výrazně) především v poslání podniků, v jejich cílech, hodnotách, organizačních strukturách a v lidských zdrojích, zejména v jejich profesní přípravě.

Z uvedeného plyne, že podniky (bez ohledu na velikost) i v nových a rychle se měnících podmínkách musí mít jasnou představu o směřování organizace – vizi – kterou budou sdílet zaměstnanci. Tato vize a od ní odvozené podnikatelské strategie, orientované na zákazníka, přidanou hodnotu a kvalitu výrobků či poskytovaných služeb, konkurenci v čase, inovativnost a podnikavost musí být dostatečně perspektivní, ale i konkrétní a prakticky využitelná. Jen takto společně sdílená představa spolu s podnikovou kulturou poskytne zaměstnancům dostatek prostoru pro jejich identifikaci a umožní kolem této vize soustředit svou další činnost.

Je pochopitelné, že přijatá vize a z ní odvozené podnikatelské strategie vyžadují v zájmu svého naplnění odpovídající změny ve výrobní a organizační struktuře a tím i v profesní přípravě, zejména vzdělávání zaměstnanců zásadní změny.

I když v zemědělství (a do určité míry v potravinářském průmyslu) nejsou změny tak lechce proveditelné jako v průmyslu, zejména automobilovém, přesto je nezbytné počítat (a realizovat) postupně se zetiřhlováním výroby, neboť ne všechny zemědělské podniky budou moci realizovat mnohostrannou zemědělskou výrobu a všechny služby pro ni. Nebylo by to ani racionální. K tomu je však třeba mít znalosti jednak vlastní příp. v odborných službách, které by zetiřhlování výroby projektovali, pro-

tože je třeba především takové aktivity (inovace, kvalita, výkonnost, diverzifikace), které přidávají na hodnotě. A to není, jak prokazuje západoevropská praxe (především německá), jednoduchou záležitostí. Neuváženým „rozpoštěním přebytkového tuku“ lze totiž udělat více škody jako užítu.

Má-li organizační struktura přinášet žádoucí synergické efekty, tj. umocňovat efekty vstupů a tím předem vytvářet podmínky pro žádoucí prosperitu podniku, pak musí být především pružná, přizpůsobivá a učící se, což znamená, že se bude muset rychle přizpůsobovat změnám na trhu a v prostředí, které jej obklopuje. Tato adaptabilita se totiž stane trvalou potřebou i zemědělských a potravinářských podniků. Neustálé změny a nutnost na ně rychle reagovat budou zákonitě vyžadovat, aby podniky poskytl svým zaměstnancům nejen podmínky pro celoživotní vzdělávání, ale cílevědomě je v něm podporovaly. K jeho správnému zaměření budou muset podle Hrabětové (1995) „neustále analyzovat změny a identifikovat potřeby změn v případě pracovníků“.

S možností organizační struktury souvisí ještě naplnění dalších požadavků. Zmíníme se v zájmu stručnosti jen o těch nejvýznamnějších.

Všechna důležitá rozhodnutí nemohou být řešena jako dosud na bázi izolovaných a často zdoluhavých řešení jednostranně zaměřených organizačních jednotek, ale především (v zájmu systémového řešení) na principu úzké spolupráce až integrace řady podnikových funkcí a činností (čím vyšší je vnitropodniková dělba práce, tím vyšší je nutná zpětná integrace úzce specializovaných organizačních jednotek). Znamená to tedy, že organizační struktury podniků musí být integrované, aby vytvářely předem podmínky pro celistvé řešení, zejména strategických cílů a hodnot v daném podniku. K naplnění tohoto požadavku je nezbytné využívat novou informační techniku, která umožní také integrovat vnitřní činnosti organizace s činnostmi jejich zákazníků a dodavatelů a tím dosahovat podstatně konkurenční výhody. Mimo to povedou počítače, informační systémy, umělá inteligence a komunikační systémy ke změnám v obsahu práce na četných pracovních místech v podniku a tím v organizačních strukturách.

Proto v zájmu jejich vysoké výkonnosti je dále nezbytné, aby organizační struktury byly ploché s podstatně vyššími pravomocemi nižších organizačních jednotek než dosud. Tím se vytvoří podmínky pro odpovědnost, zájem a angažovanost zaměstnanců, kteří budou nuceni stále rychleji reagovat na potřeby zákazníků. Zvýšená pravomoc nižších organizačních útvarů spoluvytváří také předpoklady pro včasné a efektivní inovační a podnikatelské aktivity u zaměstnanců. S tím souvisí i konkurence v čase, protože efektivní a včasné inovace vyžaduje co možná nejvíce zkrátit čas potřebný na uvedení nového výrobku nebo služby na trh (Hrabětová 1995), aby podnikatelský subjekt byl na něm první.

Při projektování organizačních struktur podniků nelze ani dnes a tím méně v budoucnu opomíjet i zájmy a potřeby různých skupin v nich, neboť žádný podnik není uzavřenou, izolovanou etnitou, která je nezávislá

a odtržena od společnosti, od vnějšího prostředí. Při koncipování a realizaci svého poslání musí projekt brát v úvahu nejen citlivost trhu, konkurenční a další podmínky, ale i historické a kulturní zvláštnosti, úroveň životního prostředí, zájmy a potřeby etnických skupin a minorit v daném podniku či okolí. Z tohoto pohledu je nezbytné považovat za žádoucí v zájmu rozvoje podniku nejen činnost veřejných institucí k tomu určených, ale vytvořit za tímto účelem i předpoklady v něm samotném. Respektování těchto zájmů a jejich podpora se totiž stane standardem pro globalizující se podniky, které budou usilovat o etické chování, které je v naší ekonomice naprostou nezbytností.

ZMĚNY V PROFESNÍ PŘÍPRAVĚ LIDSKÝCH ZDROJŮ V ZEMĚDĚLSTVÍ

Je zcela zákonité, že rozvoj teorie a praxe, jakož i rychlost změn v podnikatelském prostředí, které postupně přerůstá do globálního informačního věku, si objektivně vynucuje i adekvátní změny v profesní přípravě zaměstnanců, které by měly tomu všemu předcházet. Zvládnout tento úkol není jednoduchou záležitostí, neboť koncepce lidských zdrojů má ještě daleko k ucelenosti. Zemědělství z toho nevymáje. To však neznamená, že bychom měli s ohledem na určité zvláštnosti a specifika vlastní zemědělství, tento stěžejní a složitý úkol opomíjet, neboť budoucí podnikatelské aktivity se změní na vzdělávací příležitosti – pro každého.

Proto cílem tohoto příspěvku je jen nahlédnout do složitosti a aktuálnosti tohoto problému, příp. naznačit některé směry změn v profesní přípravě pracovníků v zemědělství.

Již úvodem k této problematice je třeba poznamenat, že s ohledem na složitost a rychlost příp. hloubku změn v soutěživém prostředí trhu, jakož i žádoucí výkonnost zemědělských podniků, kvalitu zemědělských surovin pro průmyslové a potravinářské zpracování příp. služeb, diverzifikaci a inovace (to vše přidává na hodnotu), si i zemědělství vynutí kvalifikovanější, adaptabilnější, společensky zdárnější a výkonnější pracovní síly, které prokáží iniciativu, budou schopny (a ochotny) pracovat týmově a také převzít a nést spoluodpovědnost za výsledky podnikání. Mimo to budou také povětí, otevření, pravdiví, dodržovat slovo, vzájemně si radit a podporovat se, jak to bylo na českém venkově běžné (řečeno moderně, přijít od dominance k partnerství).

Je pochopitelné, že tyto a mnohé další požadavky, které přinese další vývoj světa, národních ekonomik a jejich zemědělství, si vyžadají, aby v profesní přípravě zaměstnanců (ale i venkovského obyvatelstva) všech úrovní bylo cílevědomě posíleno uvažování („selský rozum“), odpovědnost, etika, ale i studium jazyků, zvládnutí informačních a komunikačních technologií a v neposlední řadě také společenského chování. Tuto nutnost dokládá i Učebnice k programu aplikované ekonomie z roku 1994 na s. 100 těmito slovy: „povolání budoucnosti budou vyžadovat vyšší úroveň znalostí a dovedností,

založenou na podrobném přehledu znalostí a dovedností, které pracovníci potřebují k vykonávání široké škály povolání“. Dokladem toho je i přehled znalostí a dovedností, které např. vypracovalo ministerstvo práce USA, které uvádí, že v roce 1984 vyžadovalo 6 procent povolání pracovníky se dvěma nejvyššími úrovněmi znalostí a dovedností (z jazyka a matematiky), zatímco pro povolání, která se vytváří mezi rokem 1984 až 2000, vzroste toto číslo na 13 procent. Předpokládá se vzrůst vysokoškolského a pokles středoškolského vzdělání (průměr školní docházky se zvýší ze 12,8 na 13,5 let). Tyto trendy platí i pro zemědělství USA, neboť moderní pojetí agrokomplexu či zemědělského podnikání je širší než je úplná výroba a distribuce potravin (Novák 1991). Podle téhož autora americké ministerstvo zemědělství z těchto důvodů definuje velmi specificky, jaké typy dovedností a znalostí potřebují ti, kteří jsou součástí agrokomplexu:

- zemědělská výroba a chov zvířat, živočišná výroba, rostliny a rostlinné výrobky, lesy a lesní produkty;
 - zajišťování služeb související se zemědělskou výrobou, výroba a distribuce zboží a potřeb užívaných v zemědělské výrobě;
 - konstrukce, instalace, opravy, provoz a servis strojů, zařízení, a energetických zdrojů a stavby budov užívaných v zemědělské výrobě;
 - jakákoliv činnost vztahující se ke kontrole, zpracování a marketingu zemědělských výrobků a primárních vedlejších výrobků;
 - vše, co se týká zahradnictví, pěstitelství, sadařství a jiných okrasných zahradnických činností;
 - uchovávaní, rozmnožování, zdokonalování a využívání obnovitelných přírodních zdrojů;
 - všestranné využívání lesních ploch a zdrojů.
- Vyjdeme-li z výše uvedených amerických, jakož i dalších zahraničních (především EU) a našich zkušeností a potřeb, pak obecně platí, že zásady řízení třeba doplnit ještě o výrazné znaky (charakteristiky), vlastní agrokomplexu. Podle našeho názoru k nim náleží:
- rozsáhlá rozličnost druhů podnikání;
 - velký počet podniků a jejich rozdílná velikost, přičemž ve srovnání s jinými odvětvími jde spíše o malé podnikání zaměřené na výrobu velkého počtu výrobků, včetně surovin (naproti tomu žádné průmyslové odvětví se zásadně nevytváří kolem základního výroby surovin);
 - relativně malé a celistvé zemědělské podniky zneumožňují jejich monopolizaci; výrobová diferenciacce je rovněž obtížná;
 - tradované pojetí života pracovníků v zemědělství směřuje ke konzervativnějšímu podnikání, než je tomu v jiných odvětvích;
 - i u nás vznikají rodinné podniky, které jsou spravovány rodinami nebo jedná s podniky spravovanými rodinami (oba manželé výrazně zasahují do řízení a rozhodování, a to na partnerské bázi);
 - zemědělské podniky, které jsou umístěny především na venkově příp. v městech, jsou orientovány na komunitu; mezilidské vztahy v těchto podmínkách

- jsou důležité a sdružování velmi často dlouhodobé; lidé se také navzájem znají a k tomu ještě navíc znají rodiny druhých často po generace;
- zemědělské podniky včetně těch, které zpracovávají i zemědělskou produkci, mají sezónní charakter; z toho vyplývají specifické problémy v jejich podnikání;
 - zemědělské podniky musí počítat s nevyzpytatelností přírody, zejména povětrnostními vlivy;
 - státní zemědělská politika, finanční a právní systém (ale i další) mají přímý vliv na zemědělské podniky (např. na ceny zemědělských výrobků), příp. vést k depopulaci venkova v případě, že pokles příjmů v zemědělství by vedl ke značnému poklesu jeho relativní důležitosti v ekonomice venkova (především jako zdroje zaměstnanosti);
 - prioritizace ekonomických zájmů (provázená vyřazením nebo podstatným omezením ekologického působení zemědělství) může vést k degradaci přirozeného prostředí a poklesu kvality krajiny.

Z uvedeného (ale i dalších specifik) plyne, že podnikání v zemědělství vyžaduje, aby vedoucí pracovníci (majitelé) činní v této sféře, uplatňovali v rámci obecně platných zásad moderního řízení i specifické až unikátní principy a přístupy, aby vyládli postupně se formující novou sociálněekonomickou strukturu zemědělství. Z těchto důvodů je proto žádoucí, aby vlastníci a manažeři provedli systémovou analýzu, odpovídající především na tyto otázky: Která organizačně právní forma podnikání je nejvhodnější pro dané zemědělské podnikání? Jak je nákladná a jak je snadno v zemědělství uplatnitelná? Současně musí uvážit, kolik finančních prostředků si dané zemědělské podnikání vyžádá? Ale nejen to. Musí také zvážit, jakou sumu finančních prostředků má majitel (majitelé) k dispozici, příp. jak snadno se dají zajistit další potřebné finanční prostředky? Za tím účelem nutno zjistit, jaké daňové závazky příp. práva zde působí, jak dalece bude majitel zapojen do řízení a kontroly v daném podnikání a do jaké míry faktory stability, návaznosti či přeměny vlastnictví jsou pro dané zemědělské podnikání důležité? Nelze opomíjet ani to, které skutečnosti zemědělského podnikání bude třeba utajovat, roli rizika a závazků, jež by měl majitel (majitelé) převzít? V návaznosti na výše uvedené otázky a odpovědi na ně je nezbytné, aby majitel(é) anebo manažeři si také uvědomili, že úspěch na trhu si vyžaduje vzájemný respekt a podporu, soustavné učení a vývoj. Při tom nejde o to, vzdát se nejlepších předností individualismu, ale vyjádřit je kulturnějším způsobem. Podle některých autorů tento typ soukromého zájmu žádá, aby se z muže organizace stal soutěživý vůdce týmu. V této situaci proto již nebude stačit pochopit minulost či rozumět přítomnosti, ale bude nutno (již nyní) učit se předvídat směry a tempa budoucích změn. Z těchto důvodů lze jen souhlasit s americkým autorem Thompsonem (1996), který na mezinárodní vědecké konferenci o vzdělávání pro XXI. století (1996) uvedl, že „musí být vytvořeny takové osnovy, jež jsou přínosem pro zaměstnavatele i pro společnost“.

Z výše uvedených názorů lze jen odvodit, že zralá a rozvinutá osobnost zemědělského manažera (ať ho vychová a připraví kdokoli) je zárukou lepšího, lépe řečeno úspěšnějšího naplnění role moderního člověka v celé biosféře. Nutno dále ještě přiznat, že zemědělský manažer, orientovaný pouze vědeckotechnickým směrem (především biologie, technika, technologie), má menší šanci obstát v rychlých a hlubokých vývojových změnách současné globalizující civilizace (nejen trhu příp. konkurence). Kvalita života bude upřednostňována především principem (vztahem) „něčím být“ před „něco mít“. Proto zastáváme názor, aby vzdělávání zemědělských manažerů nebylo orientováno především na biologicko-technické a technologické znalosti, trh, prodejní marketing, ale také na působení na veřejnosti, etiku manažerství, globálnost, rozvíjení inteligence atd. Tyto znalosti je zapotřebí, jak potvrzuje současnost a předvídaná budoucnost, rozvíjet na bázi humanitního vzdělávání. Toto by mělo započít prvky sebezpoznavání a pokračovat podle Krninské (1996) „v sebezrovoji jeho duševní a duchovní kapacity, vzhledem k nutnosti rozvinutí dalších tvůrčích schopností a dovedností vedoucích k snazšímu a rychlejšímu vnímání sociálního prostředí (práci s lidskými zdroji), snazšímu osvojování si komunikačních dovedností a lepšímu pronikání k vlastním tvůrčím schopnostem vedoucím až k rozvinutí intuice atd.“ Pro zkvalitnění a urychlení tohoto náročného vzdělávacího procesu je nezbytné využít (uplatnit) i odpovídající moderní technologie, zejména Internetu, který umožňuje najít správné informace, analyzovat je a správně rozhodnout.

ZÁVĚR

Vzdělávání zemědělců a venkovského lidu v českých zemích má bohatou tradici. To přispělo k tomu, že čeští zemědělci patřili vždy k uznávaným odborníkům a hospodářům nejen v Evropě, ale i ve světě. To však neznamená, že tato vysoká prestiž vzdělanosti v minulosti příp. i v současnosti je dostačující pro budoucnost, která bude poznamenána hlubokými, složitými a rychlými technickými, technologickými, sociálně-ekonomickými a dalšími změnami. Budou-li se lidé chtít s těmito změnami vyrovnat, musí se i oni sami změnit: musí si osvojit nové vědomosti, vstřebat více informací, zabývat se novými úkoly, zdokonalit své schopnosti a velmi často modifikovat své pracovní návyky, měřítka a postoje podle vzoru organizace. Nezastupitelnou úlohu v této přestavbě lidí pro budoucnost má jejich vzdělávání, které umožní lidem dosáhnout plného potenciálu bez ohledu na to, kde budou žít nebo jakým překážkám budou muset čelit.

LITERATURA

- Bafa Junior Achievement: Applied Economics, 1994, 202 s.
 Éra rozhodování pomazaných hlav v centru by měla skončit. „Právo“, 3. 1. 1997: 1, 4.

- HRABĚTOVÁ, E.: Podniky 21. století. MŘ, 1995 (9): 9–13.
- JEBENS, K. P.: Optimální velikost a struktura zemědělského podniku pro vstup do evropské soutěže. In: Sborník referátů z konference s mezinárodní účastí 6. a 7. 11. 1990. Inst. MŘ Praha, ZN Praha, ZD Jiskra Čejkovice, 1990, 56 s.
- KRAUS, J. – DOUCHA, T. – BEČVÁŘOVÁ, V.: K nové koncepci evropské agrární politiky. In: Sborník AZV ČSFR č. 155, Praha 1992, 209 s.
- KRAUS, J. – DIVILA, E. – SOKOL, Z.: Agrární struktura ve vyspělých ekonomikách. VÚZE, Praha 1994, 42 s.
- KRNINSKÁ, R.: Celostní pohled na vzdělávání zemědělského manažera. In: Sborník prací „Agrární perspektivy V“. Vzdělávání pro XXI. století. PEF ČZU, Praha 1996: 142–144.
- NOVÁK, M.: Podnikání a řízení v zemědělství (Americké poznatky a zkušenosti). Inst. řízení Praha, 1991, 8 s.
- Přehled zemědělských politik. Česká republika. Centrum pro spolupráci s ekonomikami v přechodném období. OECD 1995, 206 s.
- SKALA, L.: Moudrosti generací. Živé odkazy. MZe ČR, 1995, 180 s.
- SVATOŠ, M.: Ekonomické vzdělávání a svět v 21. století. In: Sborník prací „Agrární perspektivy V“. Vzdělávání pro XXI. století. PEF ČZU, Praha 1996: 20–26.
- THOMPSON, S. R.: Strategic Management of Educational Change: The Ohio State University. In: Sborník prací „Agrární perspektivy V“. Vzdělávání pro XXI. století. PEF ČZU, Praha 1996: 51–56.
- Základní principy zemědělské politiky vlády ČR do roku 1995 a na další období. MZe ČR, Praha 1994, 52 s.

Prof. Ing. Karel Novák, DrSc., Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, Česká republika

INFORMACE O PŘIPRAVOVANÉ PUBLIKACI DVOŘÁKOVÁ-JANŮ V.: LIDÉ A JÍDLO

V nakladatelství Dauphin je připravena monografická studie Ing. Věry Dvořákové-Janů, CSc. s názvem *Lidé a jídlo (Příspěvek k sociálním a ekonomickým dějinám domácnosti)*. Pro tento časopis vybíráme z třetí kapitoly, věnující pozornost diferenciaci sociální role mužů a žen v domácnosti. A to proto, že její tři první části v pořadí pojednávají o agrární společnosti a zemědělské domácnosti.

HISTORIE SPECIFICKÉ DĚLBY PRÁCE A DĚLBY ROLÍ MEZI MUŽEM A ŽENOU V ZEMĚDĚLSKÝCH DOMÁCNOSTECH AGRÁRNÍ SPOLEČNOSTI STŘEDNÍ EVROPY

Je zřejmé, že dělba rolí mezi pohlavími byla v tradičních společnostech neoddělitelná od dělby práce. Ženy i muži očekávali navzájem vlastnosti a způsoby chování, které z dnešního hlediska můžeme označit jako rolové stereotypy. Ty byly úzce propojeny s pracovním uspořádáním agrární společnosti, jejíž organizace práce byla určována rytmem přírody. Ve venkovském světě předindustriálního období v podstatě žádná z rolí pohlaví však nereprezentovala roli povolání, profesní roli. Bylo zde běžné spojení místa pracoviště s místem bydliště stejně jako prolínání času mimopracovního s časem pracovním. V rodinném hospodářství, jež vytvářelo dominantní formu organizace práce v agrární společnosti, se vlastně nemohla vytvořit ideální představa o „ženskosti“ či „mužskosti“. Ta vlastně byla imanentně obsažena či „rozpuštěna“ v pracovním životě.

Společenskými normami podmíněná očekávání, jež se týkají žen i mužů, se vždy vztahují k plnění určitých pracovních povinností a úloh. Tak se předávaly tradiční a tradované vazby chování při specifické dělbě práce mezi pohlavími. V předindustriální době to vše souviselo s nízkým stupněm dělby práce. V zemědělské pracovní organizaci, jež byla vzorem pro vztahy mezi pohlavími ve venkovských komunitách, docházelo zpravidla k nepřilíživým rozdílům v těchto vztazích na jednotlivých usedlostech, dvorech, statcích. K mnohem větší diferenciaci docházelo při práci u mimozemědělských struktur obyvatel, na příklad u řemeslníků, domkářů, nájemníků. Pro standardy prvků ženského a mužského chování v tradičních agrárních společnostech měla však tato struktura pouze okrajový význam.

Vycházíme-li z předpokladu, že podle pohlaví se konstituuji rozdílné pracovní role a integrace podstatné části tradičních rolí pohlaví v prostředí vesnice, je zřejmé, že právě pracovní povinnosti jsou silně diferencovány podle postavení v rodinné pospolitosti, v domác-

nosti. Dospělé zemědělské dcery a děvečky měly jiné povinnosti než selky nebo starší příslušnice rodů. Ještě zřetelněji byly vyjádřeny hierarchicky odstupňované systémy pracovních povinností a rolí mezi mužskými členy zemědělských domácností. Šlo především o rozdílné úlohy a role svobodných a ženatých, jež byly diferencovány a odstupňovány. U všech významů týkajících se pracovního života a souvisejících s rolími obou pohlaví v tradičních agrárních společnostech nacházíme jejich výraz ve formě určité podstatné fasety tehdejšího konceptu ženské a mužské role. Jejich výraz – ať již jde o symboliku, o potřeby, o postavení a slavení svátků, o formy pospolitosti a příbuzenství v rodině, či o sousedství a obec – se různí. V žádném jiném sociálním prostředí tradiční evropské společnosti nejsou vyjádřeny normy a řád pospolitého života v takové míře v rámci pracovního každodenního dne jako na vesnici. Formy specifické dělby práce mezi oběma pohlavími mají význam nejenom pro ženy a muže „nařazená“ očekávání ve smyslu nezprostředkované i splňované pracovní úlohy, ale též samy mají zprostředkující význam. Představují nejen dílčí aspekt vzorů chování pro určité pohlaví, ale též předpoklad pro ostatní dílčí aspekty.

SOCIÁLNÍ ROLE ŽENY V ZEMĚDĚLSKÉ DOMÁCNOSTI

Exkluzivní úloha žen, jež měla v tradičních agrárních společnostech klíčový význam, byla hlavně starost o jídlo a zásobení jídlem. Dále pak dohled, opatrování a výchova malých dětí. Pro vdanou ženu bylo primární úlohou mateřství, ale její práce nebyla omezena pouze na ně. Často byl na zemědělských usedlostech, dvorech, statcích i chalupách svěřován dohled nad dětmi a starost o ně nedospělým starším sestrám nebo starým příbuzným ženám. Pracovní síla zemědělské ženy byla příliš důležitá, než aby mohla být omezována na pouhou starost o děti.

V některých oblastech byla mateřská role svěřována jakýmsi chůvám, „děvečkám k dětem“, což byly dívky okolo 10–14 let, jež dosud nemohly zastávat těžké práce ve stáji nebo na poli. Často nedostávaly za svou práci žádnou mzdu, pouze jídlo. V mužském světě neexistovala obdoba pečovatele k dětem. Pomáhali-li příležitostně starší bratři při této práci, je dnes těžké soudit.

Venkovské ženy, zejména chudší, pracující za mzdu, byly nuceny své děti brát sebou na pole, zejména v letních měsících. Děti ležely v koších na okraji pole. V zimě byl akční rádius žen s malými dětmi omezen na

prostorové spojení s domem. Někdy si ženy námezdně pracující ve dvoře braly své děti sebou na místa, kde právě pracovaly.

Zcela exkluzivní ženskou záležitostí byla v tradičních agrárních společnostech příprava jídla. Muži, kteří v domácnosti vařili, představovali vzácné výjimky. Jinak bylo a je tomu v institucionálních strukturách – na dvorech šlechty, králů, dnes v drahých restauracích – tam vévodili a vévodí jako šéfové kuchyní bez výjimek – muži. Pouze v oblastech, kde ženy pracovaly buď mimo domácnost, nebo u tkalcovského stavu či soukání vlny, předání lnu nebo bavlny, zastávali funkci vaření muži. Nelze tedy říci, že by podíl mužů na přípravě jídla byl zcela tabuizován. Rovněž muži, kteří pracovali delší čas mimo domov, si museli své jídlo připravovat sami. Byli to hlavně dřevorubci, horníci, výrobci dřevěného uhlí v mířích a příslušníci dalších povolání.

Vaření bylo krom dalších aktivit ženskou pracovní činností, jež byla zvláště vysoce sociálně hodnocena a oceňována. Zemědělské ženy vaření zpravidla zastávaly samy. V agrárním prostředí střední Evropy, ve kterém pohostinnost byla sociální normou, byla kvalita jídla pro hodnocení a ohlas statku, usedlosti, dvora či domu něčím nadmíru významným, ba rozhodujícím. Dvory, o kterých bylo známo, že se tam špatně vaří, měly velké těžkosti s opatrováním služebného personálu – služek, děveček a čeledínů či nádeníků. Jídlo bylo jednou z nejdůležitějších součástí odměny zaměstnanců. Při vaření se projevovala též nadmíru zřetelně schopnost vést dobře domácnost – tedy dobře hospodařit – to byl další důvod, jak hodnotit a posuzovat domácí paní v její sociální roli.

Ostatní ženské příslušnice vykonávaly v této souvislosti jakési „podpůrné“ funkce. Byly pomocnicemi „k ruce hospodyně“. Sociálně pomocnou funkci hospodyně („k ruce“ při vaření zastávala tak zvaná kuchařská pomocnice („kuchtička“). Další pomocnicí v kuchyňské hierarchii byla kuchyňská děvečka. Starší děvečky – služebné, či domácí dcery – neměly většinou s vařením co do činění, neboť obstarávaly většinou venkovní práce. Ženy, které pracovaly za denní mzdu z nižších vesnických vrstev, však nemohly v období intenzivních prací samy doma vařit. Často pak jedly i se svými malými dětmi u stolu se svými zaměstnavateli. Vaření znamenalo pro každou ženu, která ve vesnické domácnosti tuto činnost vykonávala, výraznou prostorovou vazbu a zároveň určité omezení akčního rádia.

Těžiště domácího vaření a činností s ním spojených představovala kamna. Ohniště, krb, kamna, plotna – to bylo centrum, „ohnisko“ domu. Pro svůj centrální význam pro práci hospodyně (selky, rolnické ženy) získala v průběhu staletí symbolický význam pro ženský svět. Kde došlo ve vnitřním členění selského stavení, domu, k separaci prostoru k vaření a obytného prostoru, vyplývaly z toho pro kuchyň jako ženský prostor nedobré důsledky. Toto rozdělení, k němuž v četných oblastech střední Evropy docházelo již v pozdním středověku, doznalo svého rozvoje v novějších časech. V některých oblastech se dokonce vyvíjela tak zvaná „černá kuchyň“, jak jsme uvedli v předchozí kapitole.

Ve východní Evropě se oddělila část kuchyně koncentrovaná „na plotnu“ – jako ženská část, na jídelní stůl byla orientována mužská sféra. Před oddělením kuchyňské a jídelní části – tedy před separací kuchyně a jídelny došlo k polarizaci kuchyně na ženský a mužský „kout“. Koncentrace ženských aktivit směrem k plotně měla svůj praktický význam. V zimních měsících a na jaře se zde ženy staraly o různá mláďata, která se zde hřála poblíže kamen na teplých místech.

Spojení ženy se starostí o ohniště a s uchováváním ohně nachází výraz i v jiných specifických ženských oblastech činnosti. Příslušnost ženských členek domácnosti k udržování tepla v obytných prostorách zůstává i po oddělení kamen k vaření a kamen k otopu. Dřevo k topení – jeho obstarávání a příprava – to byly sice převážně mužské záležitosti, avšak topení samo obstarávaly ženy s podporou dětí, které přinášely dřevo ke kamnům z jeho úložišť. Místo pro oheň – ohniště – mělo původně velmi důležitou funkci jako zdroj světla, což se změnilo teprve po přestavbách venkovských domů. O osvětlení obytného prostoru se vždy i nadále staraly ženské příslušnice domácnosti. Funkční diferenciací ohniště vedla ke vzniku různých forem kamen; byla to kamna na vaření, pece, krby či koupelová kamna. Všechny tyto typy sloužily exkluzivně nebo dominantně ženským úkonům. Především pak pečení chleba, což byla zcela charakteristická ženská činnost, jež měla klíčový význam pro každodenní zajištění potravy. Při pečení chleba v tradičních zemědělských domácnostech se hrávali svou úlohu i muži. Příležitostně docházelo k tomu, že byli přivolováni k hnětení chlebového těsta, neboť to byla poměrně těžká práce. Sušení ovoce však bylo prací výhradně ženskou. Části plochy na topeništi – části kamen – byly využívány pro sušení užitkových rostlin. Ty zpravidla od zasetí po „konečný produkt“ prošly ženskými rukama. Sušilo se též ovoce a houby.

Také místo pro očistu těla – jakási lázeň, „koupelna“ – se svým mimořádným významem pro hygienu zemědělské rodiny – patřila do oblasti kompetence žen. V usedlostech, jednotlivých dvorech, i v řadových sídlech vesnice se stavěly často pece na pečení chleba, na sušení ovoce či kamna k ohřevu vody na mytí a očistu těla jako zvláštní stavby mimo obytná stavení. Důvodem pro uvedenou separaci prostoru byla obava z nebezpečí požáru. Při takové separaci se samozřejmě počítalo s určitým ohraničením ženské pracovní sféry v rámci uspořádání vnitřního dvora.

S příslušností žen k oblasti jídla souvisí také jejich kompetence v oblasti zásobování. Prostorovým vyjádřením tohoto „systému“ je v prvé řadě sklep – v zemědělském stavení zpravidla doména hospodyně. Pokud se vytvořila v mužské výrobní sféře nějaká forma, spojená s nutností skladování ve sklepech, vznikalo zde zpravidla specifické prostorové uspořádání. To se týká v prvé řadě vinných sklepů a sklípků, které leží ve většině vinařských oblastí vzdáleny od obytného domu, jak je známe z oblastí jižní Moravy nebo Dolního Rakouska a jiných oblastí. V některých oblastech tyto sklípky sloužily též k výrobě a uskladnění moštu nebo sklado-

vání ovoce. Pro zásobování a skladování v rámci usedlosti sloužily též obilné špejchary a sýpky, vybavené často velkými truhlami na obilí. Ve sklepech pod nimi se skladovaly brambory. Také zde se primárně uplatňovala kompetence žen, což se týkalo zejména rozhodnutí o tom, co bude ponecháno jako setové obilí, co se prodá, a co zůstane „na stravu“. Klíč od obilnice zpravidla spravovaly ženy.

Pracovní oblast, která je spojována bez zbytku s činností žen, bylo praní prádla. Šlo přitom o činnost, která není omezena pouze na dům či dvůr. Voda, potřebná k praní a hlavně k máchání, se musela často přinášet v objemných putnách, k máchání se používal blízky potok. Především doprava mokrého prádla byla velmi těžkou dřinou. Fyzicky náročnou prací bylo praní zejména ve studených zimních měsících. Často musel být odsekáván led, aby pradelny mohly nabírat vodu nebo prádlo přímo máchat.

Přes namáhavost uvedené práce se na ní muži podstatně nepodíleli. Pro racionální vysvětlení takového uspořádání v dělbě práce a její příslušnost do ženského světa zatím chybí argumenty. Někteří badatelé hovoří o tom, že její prapůvod spočívá v archetypu menstruačního tabu žen. Ještě z autobiografických vyprávění z 20. století je známo, že při praní prádla na statku měla hospodyně kontrolu o všech ženských příslušnicích a pravidelnostech jejich menstruačního cyklu: těhotenství byla záhy odhalena. Uvedená souvislost s ženskou intimní oblastí, jež byla spojována s představami něčeho nečistého, patrně vedla k tomu, že praní prádla bylo pro muže tabuizováno. Je zajímavé, že i nošení vody bylo v agrárním světě spojováno s ženami (s výjimkou měsíčního znamení Vodnáře, což je muž). Mužskou záležitostí pak bylo mytí a napájení koní a volů. Rovněž transport vody taženými zvířaty.

Ženskou záležitostí byla též péče o místa ke spaní. Šlo o záležitost uvnitř domu, fyzicky příliš nenáročnou, spojenou s ženskou činností, tedy též o povlaky, polštáře a prostěradla. Draní peří bylo tradiční záležitostí ženské pospolitosti, známé z literatury. O spaní a jeho příslušnosti se v případě hostů staraly ženy. To mělo při relativně vysokém „cestovním ruchu“ velký význam: šlo nejen o uložení putujících kupců, podomních obchodníků, řemeslníků, ale též obecních chudých a žebráků.

Jednalo se o pracovní úkony žen, které odpovídaly sociálním vztahům a byly pro svůj význam pro vykonávání „ženské role“ velmi důležité. K tomu se řadila zejména péče o nemocné. Být pečlivou, soucitnou a pomáhající – to byly velmi podstatné součásti, ba pilíře, obrazu ženy v tradiční agrární společnosti. Péče o nemocné – to je v podstatě aktivita spojená s domácností – souvisí nepochybně s předešlou popisovanou rolí ženy – s přípravou „ležení“, ale i s přípravou jídla. Je to zřejmé, neboť řada léčebných prostředků rostlinného nebo živočišného původu pocházela často z různých „výrobních“ oblastí ženské pracovní aktivity. Četné byliny pěstovaly hospodyně na svých zahradách, divoce rostoucí léčivé byliny sbíraly v okolí domu, na humnech, v lese. Často přicházely do selských stavení bylinářky, pocháze-

ající z mimozemědělského milieu, obvykle to byly staré ženy, které samy neměly děti. Z okruhu starých vesnických domkářek se rekrutovaly porodní báby, jež měly rovněž určité vědomosti o léčení chorob a používání léčivých bylin.

Ženy rovněž vyráběly různé tkaniny ze lnu a vlny. Na rozdíl od současných aktivit se jednalo při textilní produkci agrárních společností střední Evropy nikoli o nějakou exkluzivní, ale o dominantní ženskou pracovní sféru.

Převážně ženskou záležitostí ve střední Evropě v předindustriálním období byla péče o dobytek. Oblast ženské kompetence však zde měla regionální charakter, byla časově různá a lišila se podle svěřených zvířat. Zřetelně ženskou záležitostí byl chov drůbeže. Ženskou rukou prošla drůbež – slepice, husy, kachny, příležitostně i holubi, od vejce přes krmení po porážku až po zpracování produktů, prodej na trhu či směnu za jiné produkty. Z chovu drůbeže pocházely pro ženy vlastní peníze – byl to přímý prodej konzumentům – s nimiž ženy mohly počítat pro vlastní potřebu. Leckde je tomu tak dodnes.

Také odchov telat ve stájích platil za ženskou záležitost, obdobně odchov selat. Leckde je tomu tak dodnes. Ve středověku, kdy byl vepec považován za „pastevní zvíře“, obstarávali tyto činnosti muži. Chov ovcí představoval specifické uspořádání v dělbě práce a roli mezi domácími a pastevním odchovem. Při stíhání ovcí byla ženská spoluúčast zřejmá. Ženy vedly a prováděly textilní práce a další zpracování vlněného vlákna.

U dojnic docházelo k dělbě práce podle zaměření chovu – na jedné straně mléčná produkce a odchov mladých zvířat – a na druhé straně využití zvířat k tahu. Mléčné hospodářství bylo úlohou specificky ženskou, jak jsme již uváděli. Dojení bylo podle středoevropské tradice – odhlédneme-li od výjimky – pro muže, přísné tabu (Mitterauer, M. 1992). Totéž platilo i pro další zpracování mléka na sýry a máslo. Ošetřování mléka a mládat – pokud bylo prováděno ve stáji – patřilo ženám. Odchov dobytka pastvinářským způsobem byl při zachování individuálních forem svěřován dorostu – starším dětem a výrostkům. Šlo-li o obecní pastvu, byli najímáni obecní pasáci. Muži pracovali ve stájích tehdy, používali-li se krávy k tahu. Při odchovu telat, zejména při jejich rození, pomáhali muži pouze tehdy, byla-li zapotřebí větší síla. V krizových situacích byl tento úzus pochopitelně překračován, neboť kráva představovala pro zemědělce vysokou hodnotu.

Zabíjení zvířat obstarávali muži. Zabíjeli krávy, vepře a ovce. Drůbež zabíjely ženy. Ovšem zpracování zabíjených zvířat a příprava potravin z masa – to byla a často je dodnes opět záležitost ženská. Totéž platilo pro zpracování tuku zvířat pro účely svícení. Ostatní zvířecí produkty byly zpracovávány muži – například kůže, rohy či kopyta. Dělbá rolí mezi mužem a ženou doznávala specifika s ohledem na druh a určení chovu zvířat. Kupříkladu dvůr s drůbeží byl doménou žen. V zimě byla drůbež a ostatní mláďata chována často v blízkosti kamen, jímž „vládl“ žen. Pokud existoval speciální kurník, bylo uspořádání rolí jasné. Totéž platilo pro chlévy, ve kterých se chovali vepři. V některých případech spávaly mladé ženy

u svěřených zvířat: to nebylo pouze z důvodů nedostatku místa, ale z důvodu starosti o tato zvířata.

Podle jednotlivých zvířat byly pojmenovávány funkce pomocnic: děvečka od krav, holka k telatům, od slepic, atd. Diferencované úlohy podle chovu zvířat se týkaly velkých hospodářství; v malých domkářských či chalupářských domácnostech často chováli pouze jednu krávu, jednoho vepře, nebo pouhou kozu. To byla jednoznačně úloha žen.

Jednou z důležitých oblastí, v níž dominovala kompetence žen, byla péče o zahradu. Zahrada a pole se nacházejí v jakémsi komplementárním vzájemném poměru. Právě patřila zahrada jakož i dům k nemovitostem, patřícím hlavě rodiny. V prostoru venkovského sídliště leží zahrady uvnitř obvodu vesnice, pole pak leží vně: jde o intravilán (do kterého spadají zahrady uvnitř a vně dvorce) a extravilán. Jen pro pole platila pospolitostní obecní pravidla uspořádání osevních postupů eventuelně příloh s obecními pastvinami. Pozemky patřící zahrádnímu právu podléhaly individuálnímu využití. Tato právní komplementarita odpovídala též specifické pracovní vrstvě. Pole zahrnovala ornou půdu. Pluh byl tradičním mužským nástrojem, pro naši vlast symbolickým (Přemysl Oráč).

Naproti tomu zahrada většinou nepotřebovala orbu. Zde představovala nejběžnější pracovní nástroj motyka – nástroj, jež ovládají ženy. Zahrada sloužila zemědělskému hospodářství a celé rodinné ekonomice. Zaměstnávala ženy formou rozličných pracovních úkolů: v první řadě zde každá rostlina musela být vyseta nebo vysazena, aby pak mohla být využita pro samozásobení rodiny potravinami – to jest rostlinnými produkty, které nepotřebují speciální polní zpracování a přípravu půdy. Označení „kuchyňská zahrada, zeleninová zahrada“ připomíná tuto funkci. K zahradě patřil též ovocný sad. Často se sázely ovocné stromy a keře mezi záhony se zeleninou. Zahrada znamenala pro rodinné hospodářství spížírnou a lékárníčku, obvykle byla též výrazem dobové estetiky.

Z ovoce se vyráběly především nápoje – mošty, šťávy, atd., což bylo rovněž ženské poslání v domácí ekonomice. Pěstování lnu bylo ze zahrad přesunuto na pole. Na zahradách se pěstovaly rostliny sloužící k barvení vláken a tkanin. A samozřejmě rostliny léčivé, neboť péče o nemocné a jejich ošetřování bylo úlohou typicky ženskou. Jako jev poměrně pozdní doby objevují se v zahradách také okrasné rostliny. Ty sloužily nejenom ke zkrášlení příbytků a okolí domu, ale též jako okrasa hrobů a kostelních oltářů: opět funkce specificky ženské. Podíl mužů na prápravně ženských formách rodinné produkce je zřejmý zejména tam, kde došlo k přenesení a kultivování zahradních rostlin na poli. Tam se staly součástí tržní produkce hospodářství. Výjimečně pak ženy sely len, který většinou na poli i ošetřovaly. Ze zahrad v okolí měst se často vyvinuly plochy se speciálními kulturami, určenými pro komerční produkci. Šlo zejména o zeleninu, ale i barvířské rostliny (mořena barvířská, boryt barvířský apod.).

Specifické postavení mezi speciálními zemědělskými kulturami měla vinná réva. Jak ukazuje název = „vino“-

„hrad“ podobně jako „za-hrad“ byla réva původně pěstována v zahradách za-hrazených, o-hrazených prostorách v ovocných sadech, ve vnitřních dvorech ohrázených humnech apod. Ve vínohradnictví sehrávali muži centrální úlohu, ovšem polarita mezi mužskou a ženskou prací i zde byla tradičně nízká, přestože pole a polní výroba byly tradiční doménou sféry mužů. To však neznamená, že ženy byly vyloučeny z polních prací. Naopak – jejich nezbytná a všestranná spolupráce na této úloze byla zřejmá.

Polní práce nebyla nikdy – odhlédneme-li od speciálních kultur, jež se ze zahrady „přesunuly“ na pole – výhradní záležitostí žen. Tam kde ženy spolupracovaly na poli s muži, podřizovaly se většinou jejich vedení. Obdobně tomu bylo při práci na loukách – při senoseči, obracení a svážení sena. Polní práce a práce na loukách byly jakousi vedlejší činností pro svobodné ženy – příslušnice zemědělské domácnosti. Také samy hospodyně pomáhaly s plným nasazením – zejména při pracovních náročných pracích v období žní a sklizně. Některé ženy z chudších venkovských vrstev byly pro tyto práce nájímány.

Les a lesní práce – prostředí vzdálené od domu – nebyly z hlediska ženské práce důležité. Většina mužských prací v lese byla pro ženy v zásadě vyloučena: šlo o práce těžké, často nebezpečné. Dělič čára mezi specifickými rolemi pohlaví zde byla výrazně vyjádřena. Ženská práce v lese se omezovala na sběr a „ekonomiku sběru“ borůvek, malin, jahod a různých bylin. To vše nejen pro samozásobení vlastní domácnosti, ale též na prodej pro trh či směnu v rámci komunity. Při sběru nešlo o velkou fyzickou námahu, proto ji často vykonávaly děti a starší příslušníci rodin. Důležitou ženskou prací v lese, jež se neomezovala na jejich činnost, byl sběr listů k podestýlce zvířat. Tato činnost souvisela s pracovními rolemi žen v mléčném hospodářství – specificky ženských prací, jež by přesahovaly hranice obce, bylo relativně málo.

Na prvním místě šlo o prodej „zboží“ na místních týdenních a výročních trzích. Hospodyně zde nabízely výrobky svého hospodářství, své domácnosti. Hlavně vejce, drůbež, maslo, tvaroh, smetanu, ovoce a zeleninu. Důležitým aspektem této pracovní činnosti byla doprava zboží na trh, na „pult“. Ženy přinášely své zboží v koších, v nůších na zádech, v plachtěčích apod. Transport zboží a dobytka na trh vozem – to byla záležitost mužských příslušníků domácnosti. Ostatně mužský a ženský trh na venkově se lišil z hlediska obchodních partnerů. Ženy prodávající na trhu se orientovaly přímo na konzumenty. Buďto své zboží na trhu – na stánku – přímo nabízely, anebo s ním chodily dům od domu. Rozvinuly plachtetku, na které rozprostřely zboží. Naproti tomu obchody mužů se realizovaly většinou prostřednictvím prostředkujících osob – handlířů: koňský handlíř, obchodník s dobytkem s obilím, s dřívím, atd.

Ženský a mužský svět obchodu – trhu měl velmi rozdílný průběh. Obchody žen byly intenzivněji bezprostředně orientovány na osoby. Muži realizovali obchody zprostředkovaně v rámci četných souvislostí – šlo

o dražší a cennější zboží. Je zřejmé, že i tato souvislost hrála důležitou roli při vývoji specifických vztahů ve vzájemném poměru obou pohlaví. Odhlédneme-li od prodeje na trhu, byly specificky ženské práce, jež přehazovaly rámec sousedství a obce, vykonávány spíše ženami z chudších vrstev než příslušnicemi zemědělské, selské domácnosti. To platilo především o pracích, jež měly charakter sezónní, „kočovný“, námezdní. Pro takové práce však byli najímáni spíše muži. Také při zemědělských pracích převažovali muži. Výjimkou byly „domácí švadleny“ – institut zachovaný u nás do padesátých let našeho století, i déle. Domácí švadleny putovaly od dvora ke dvoru, od jedné domácnosti ke druhé v určitém okruhu.

Specificky ženskou činností s vysokou mobilitou a širokým akčním rádiem byla činnost porodních babiček, přijímaných v domácnostech s okázalou pohostinností.

SOCIÁLNÍ ROLE MUŽE V ZEMĚDĚLSKÉ DOMÁCNOSTI

Jak jsme již naznačili výše, byla oblast mužských činností v agrárních společnostech střední Evropy orientována na vzdálenější „zóny“ hospodářsky využívaného prostoru: na les, vzdálené pastviny, na dosud neplodný úhor. Na uvedených mužských aktivitách se ženy téměř nepodílely. To platilo rovněž pro lov, jenž v oblasti střední Evropy nehrál výraznou roli, na rozdíl od oblastí severní a východní Evropy.

Již od karolinského období ztrácelo zemědělské obyvatelstvo v rámci rozšiřujícího se feudálního systému stále více právo volně lovit. Lov se stával šlechtickým privilegiem. V raném středověku však hrál rolnický lov v oblasti střední Evropy ještě poměrně důležitou úlohu – to je zřejmé z nálezů zvířecích kostí z vykopávek. Divoká zvířata tehdy byla důležitou součástí masité potravy.

V oblastech, ve kterých lovilo zemědělské obyvatelstvo, na příklad ve Švýcarsku, si lov uchovával jako činnost výrazně mužská vysokou prestiž. Dodnes patří i u nás k venkovským zvykům a obyčejům, že se venkovští mladíci, zejména věnují-li se myslivosti, zdobí na důkaz své mužnosti a obratnosti různými trofejemi (sokolí či sojčí pero, kančí zuby, atd.). Krom ekonomického významu měl lov v zemědělské společnosti též význam prestižní: představoval jakýsi šlechtický rezervát – představy stavovství a privilegia. Spojení lovu a mužnosti v představách venkovských lidí sehrávalo a možná sehrává určitou roli: odvaha, síla, obratnost, ostrovid, ostrovit, virtuozita v trefných reakcích i odpovědích, úspěch při lovu – to zajišťovalo příťažlivost u mladých dívek (písně o myslivcích). Lov byla exkluzivní mužská aktivita.

Pastva zvířat byla aktivitou rovněž mužskou. Realizovala se v extrémních podmínkách relativně uzavřených prostor stranou od lidí, zejména v horských oblastech. Vzdálená pastva, možno říci „dálková“ činnost byla chápána jako riziková činnost z hlediska osobní

bezpečnosti. Šlo tedy o zaměstnání specificky mužské, ač nešlo o těžkou práci. V rámci sídlištní jednotky, v blízkosti domova, obstarávaly pastvu často děti obou pohlaví. Také na nepřímě vzdálených pastvinách obstarávali pastvu mladí chlapci ve funkci pastýřů, pasáků. Při kolektivních formách pastvy, zejména na obecních pastvinách, se o zvířata starali rovněž mladí chlapci. Pastevní činnost byla „specializovaná“ podle druhů svěřených zvířat. Ve starších obdobích působili pasáci vepřů (viz stejnojmenná Andersenova pohádka), kteří svěřená zvířata pásli v lesích v okolí lesů a hájů.

Výrazně mužskou pracovní činností bylo dřevorubectví. Při kácení a dopravě dřeva se ženy neúčastnily. Nanejvýš se podílely na vedlejších pracích. Při odstraňování kůry a přípravě dřeva na oheň. Často však i příprava polen a „dřínků“ k založení a udržení ohně byla činností mužskou. Podobně jako dobývání uhlí, kamene či transportní práce bylo dřevařství činností mužskou, vzdálenou od obhospodařovaného okrsku polí.

Muži, otcové rodin, majitelé usedlostí, měli právo účastnit se obecních shromáždění a dohlížet tak na obecní právo. Rovněž měli právo nosit zbraň a povinnost chránit lokální pospolitost – obec. Podstatnou komponentou této činnosti byla též ochrana obydlí a statků proti ohni a vodě. Při požáru nebo zátopě se jako dobrovolná svépomoc angažovali muži: rizikovitost této činnosti předurčovala exkluzivní uspořádání a mužskou kompetenci. Dodnes je příslušnost k požárnímu sboru v malých obcích záležitostí mužskou. Ženy jsou častěji členkami Červeného kříže, dobrovolnými pečovatelkami.

Výrazně mužskou záležitostí byly stavební práce – stavby cest, mostů, pevností. Ke stavebním povinnostem, jež souvisely se zemědělcovým obhospodařovaným okrskem, patřily úpravy cest, vodních toků, výsadba stromů na vlastním pozemku, ale též povinnosti obecní. K nim patřila obecní hospodářská zařízení jako údržba vodních toků a pramenů, rybníků, ale též pekárny, koupelny a prádelny, tírny lnu, lomy, cihelny nebo uhelné doly. Také pastouška a obecní chudobinec byly komunálními zařízeními. V některých obcích byl i malý špitál (např. v Jáchymově).

Společně se realizovala ochrana proti velké vodě nebo lavinám. Konečně také zde byla povinnost účastnit se nové výstavby, když kupříkladu vyhořela některá z obecních budov. Sousedská výpomoc hrála ve venkovském prostoru velmi důležitou roli, zejména při výstavbě obytných stavení. Mnohostrannost komunálních pracovních úloh dávala mužům mnohem větší šance a možnosti ke společné práci k „zespolečenštění“ v rovině obce než ženám. To platilo zejména pro oblasti s rozptýleným osídlením. Ženské kontakty, realizující se při společné práci, se omezovaly v podstatě na sousedství. Pouze v neděli a ve svátek přicházely všechny ženy z obce na bohoslužby.

Sousedsky organizovaná společnost žen za účelem draní peří nebo předení vlny či lnu měla svůj řád, ale i svůj protipól v mužských aktivitách. Zvlášť zřetelně vystupuje v tomto seskupování do popředí určité prostоровé uspořádání či rámec aktivit, specifických pro různá

pohlaví. Kupříkladu bojové hry nebo návštěva hospody byla mládežnickou záležitostí, obecní schůze v hostinci pak záležitostí hlav rodin – dospělých mužů.

Výlučně mužské pracovní povinnosti v prostoru domu a dvora nebyly zvláště četné. Na prvním místě to bylo zařizování a údržba obytných a hospodářských budov. Získání, úprava a doprava stavebních materiálů byla těžká práce. Podobně pak používání kamene a dřeva při vlastní stavbě či při pokrývání střechy. Avšak příprava došků ze slámy byla svěřována ženám. Muži vykonávali stavební práce včetně stavby a oprav pece, kamen a udržen. Funkční podmínky stavebních prací představovaly rozhodující kritéria, nebyla to tedy specifická dělba prostorů či objektů mezi pohlavími, jež podmiňovala uspořádání všech příslušných zařízení.

Muži obstarávali v zemědělské domácnosti výrobu a všechny opravy pracovních nástrojů a nářadí. To platilo jak pro nástroje a nářadí používané ženským osazenstvem, tak mužskou částí domácnosti. Také při této aktivitě a pracovním uspořádání se každodenní činnost řídila prakticko-funkčními podmínkami, nikoli příslušností k pohlaví. Šlo hlavně o nářadí vyrobené ze dřeva. Pro zpracování dřeva měly četné dvory speciální dílny. Méně často se vyskytovali domácí kováři mezi zemědělci. Častěji se touto činností zabývali specialisté – řemeslníci.

K externě vykonávaným činnostem – mimo dům – patřilo mletí mouky. V četných horských oblastech však dlouho existovaly vlastní mlýny, pokud dům měl dostatek proudící vody. Před využitím vody k mletí obstarávaly tuto činnost ženy. Ruční mlýnské kameny patřily do kompetence žen již v časech předcházejících. Technická inovace vodního mlýna vyvolala změnu v pracovním uspořádání mezi ženami a muži nejenom proto, že se mletí stalo činností vykonávanou mimo domov, ale proto, že se jednalo o těžkou, mnohdy rizikovou práci. Krom mletí obilí byly mlýny využívány k řadě jiných prací, vykonávaných muži, jako: valchování, pohon pily apod.

Specifický mužskou činností bylo včelařství. Počátkem včelařství byl, podobně jako u lovu, sběr medu a vosku v lese nebo v blízkosti lesa. Další zpracování medu a vosku bylo věcí žen. V této souvislosti je zajímavé, že včela byla od nepaměti symbolem pro ideální ženské vlastnosti: píli, obětavost, šetrnost.

Mužům příslušela starost o psa. Ten představoval nejen ochranu a podporu pána při lovu, ale i při dalších venkovních pracích, zejména při pastvě. Také představoval ochranu domu a jeho obyvatel před početnými a dravými zvířaty. Pes představoval mužský symbol: odvahu, statečnost, ostražitost, vytrvalost a věrnost.

Specifické úkoly při výchově dětí v domě muži neměli. Malými dětmi se dospělí muži v podstatě nezabývali. Chlapci před sedmým rokem nebyli využíváni pracovní. Úlohy výchovné a dohled nad dětmi přejímali v domácnosti muži teprve ve stáří. Děd odlehčoval často zaměstnané hospodyně v péči o malé děti.

Starší muži též pomáhali při dalších domácích, nepřiléhajících od domu vzdálených pracích, jako bylo zpracování dřeva nebo oprava nářadí. To přicházelo v úvahu ze-

jména tam, kde ženy pracovaly v zahradě nebo tkaly a upravovaly látky. V silně patriarchálních agrárních společnostech střední a východní Evropy, ve kterých měl zemědělec – sedlák, rolník – po celý svůj život status hlavy rodiny, ostávala též organizace práce a vedení celé výrobní jednotky v jeho rukou.

Je zřejmé, že výlučnost mužské pracovní role byla spjata s životním cyklem mužů a byla jím též omezena. Ve stáří docházelo k mísení mužské role s ženskými rolemi intenzivněji než v mladých letech. Uspořádání specifických „mužských prostorů“ platilo pro střední fázi mužova života.

Příslušníci obou pohlaví – ženy a muži – spolu pracovali často při obdělávání polí a luk. Jejich úlohy však nebyly zaměnitelné, ale specifické. V souvisejících pracovních procesech šlo o návaznost pracovních procesů a dokončování prací. Součinnost obou pohlaví byla zejména v pracovních intenzivních pod časovým tlakem nacházejících se obdobích, jako byly žně a sklizňové práce. Všechny síly zemědělské domácnosti pracovaly s plným nasazením – nejenom dospělí, ale i děti musely pomáhat. V uvedených obdobích nebyly pracovní úlohy specifikovány pouze podle pohlaví, ale též podle stáří.

Krom žní a sklizně plodin toto platilo též pro období sklizně sena, kdy docházelo k totálnímu pracovnímu vytížení celé domácnosti, zejména v oblastech, kde dominoval chov skotu či ovcí. Obdobně je tomu i v současnosti. Zajímavá byla forma součinnosti žen a mužů v období žní v obilnářských oblastech. Zde se stupňovaly různé vzory specifické dělby práce mezi pohlavími: podle druhu obilí, podle ekologicky podmíněných zvláštností sklizňových prací, podle potenciálu pracovních sil, který byl k dispozici v domácnosti, ale především podle použitého sklizňového nářadí. Rozdílné typy srpu a kos zde sehrávaly rozhodující úlohu. Ačkoliv travní kosa byla „vyvinuta“ již v raném středověku, byla používána ke kosení obilí mnohem později, a to v rozdílných časových obdobích. Ve Flandrech, v některých oblastech východního Německa a Polska a v maďarské nížině, to bylo v pozdním středověku, v četných alpských (opozděných) oblastech až ve 20. století (viz U. Bentzien: *Bauernarbeit im Feudalismus*, Berlin 1980, s. 115).

Tam, kde se používala kosa ke sklizni obilí, to byla záležitost po výtce mužská. Účast žen na takové práci byla relativně vzácná; ženy ke kosení obilí používaly srpu. Rakouští autoři dokládají, že například v Korutanech, kde se kosa ke sklizni obilí ještě v raném 19. století nepoužívala, sklízely obilí ženy se srpy (O. Moser: *Die Getreidesense in Kärnten und die Bestrebungen der Kärntner Landwirtschaftsgesellschaft zu innerer Einführung*. In: *Carinthia* 174, 1984). S uvedenou dělbu práce při sklizni obilí podle pohlaví souvisely též další postupy související se sklizní: totiž otázka – kdo je bude „řídit“.

Vázání snopů navazovalo komplementárně na sečení. V novějším období často muži kosou sekali obilí a za nimi ženy vázaly snopy. Sekáči a vázači vytvářeli v některých oblastech v sezoně specializované kočující skupiny se specifickou dělbu práce. V oblastech,

kde se používalo srpu k sekání obilí, bylo vázání snopů prací specificky mužskou. Samozřejmě docházelo i k tomu, že sekání i vázání snopů vykonávaly jen ženy nebo jenom muži. Muži však výhradně skládali a ukládali snopy na místa k sušení. Tento proces byl rozdílný podle přírodních (klimatických) i regionálních podmínek. Pro zajištění úrody byla významná skutečnost, že proces byl spojen se specifickou odpovědností.

Někteří autoři se domnívají, že to by přechod od srpu k použití kosa při sklizni obilí, jenž znamenal vedoucí funkci v dělbě práce mezi mužem a ženou v této pracovní oblasti (Wiegelmann: *Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung*. Marburg, 1967, s. 18–21). „Je zřejmé“, uvádí tento autor, „že tyto impulzy ke zvýšení výkonu a racionalizaci polních prací – které byly často spojeny s novou technikou – změnily organizaci práce. Je též zřejmé, že nejvýkonnější pracovní síly – muži – prováděli rozhodující práce“. Některé autoři Wiegelmannovy these kritizují a dokládají, že jeho závěry jsou příliš obecné, a že v řadě oblastí je třeba vycházet z místních, odlišných podmínek.

Dosud není dokázáno, že každému z obou pohlaví odpovídalo prostředí obilného pole „jeden z hlavních pracovních nástrojů“, a že tato dělba odpovídala specifickému postavení (pozici) v dělbě sklizňových prací. Dispoziční funkce mužů při sklizni obilí se neomezovaly na to, že určovali prostřednictvím sekání kosou pracovní rytmus ostatních „sklizečů“. Stejně tak nelze tvrdit, že by ženy, které žnuly obilí srpem, udávaly rytmus ostatním.

Některé autoři dospívají k závěru, že to byla tělesná specifika mužů a žen, jež určovala podíl na polních pracích. Nápadné přitom je, že pracovní postupy, při kterých je nutné se ohýbat, shýbat, jsou zpravidla vykonávány ženami (Mitterauer, M.: *Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung im ländlichen Raum*, s. 100). Vedle sečení srpem (ale při tom je možno i klečet), vázání snopů, jsou zde další práce, jako pletí, vybírání kamenů s polí, odstraňování bodláků, jednocení řepy, máku, sázení a vybírání brambor, jejich okopávání a přihrnování, vytrhávání řepy a lnu, ale též sběr vinných hroznů a chmele.

Ostatně, také další práce v domácnosti, vykonávané ženami, vyžadují postoj předkloněný: dojení (i když vsedě), praní a máchání prádla, žehlení, řada prací spojených s přípravou jídla, i práce v zahradě, anebo mytí podlahy v obytných prostorách či další úklidové práce. Konrad Lorenz ve své knize *Über tierisches und menschliches Verhalten* (München 1965, s. 454) v této souvislosti uvádí, že práce s ohnutými zády – v předklonu – znamenala v tradičních společnostech patrně mnohem více než specifickou formu fyzického výkonu. Skloněná šije byla téměř ve všech lidských kulturách symbolem pokory a podřízenosti. Ohnutý postoj při práci obsahuje jistě sociální konotace, které ve své podstatě a významu přesahují pracovní uspořádání, styl práce.

Protože práce v předklonu byly v tradičních agrárních společnostech vykonávány převážně ženami, nacházel v tomto postoji výraz patrně též sociální status

žen v těchto společnostech. Forma dělby práce podle pohlaví mohla být v tomto smyslu chápána jako znak pro dělbu moci mezi pohlavími. V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že obrazu ženskosti a mužnosti v mnohých kulturách odpovídá celá řada klasifikačních rozdílností.

Tak na příklad pojmy „křivý“ a „rovný“ či „přímý“ jako lidské vlastnosti, jež mají základ v rozdílnosti pohlaví, jsou odvozeny od uvedených činností. Primárně označovaly tyto běžně rozšířené obrazy ženského a mužského pravděpodobně charakteristické držení těla. V určité souvislosti zůstává otevřenou otázkou, zda tyto obrazy byly orientovány na specifický pracovní postoj anebo na všeobecný habitus. Bezpochyby působily stále se opakuující těžké práce v předklonu žen s přibývajícím věkem také na silně sehnuté držení těla. Dnes běžně dojí muži.

Méně výrazná než při žnách byla spolupráce mužů a žen při ostatních polních pracích. Formy kooperace se realizují od přípravy půdy prakticky po všechny další fáze pracovního roku – především na jihu střední Evropy, kde se setkáváme často v novějším období s prací žen na poli. Přesto však třeba práce s pluhem – orající žena – je jev relativně vzácný – omezený na krizové situace (nedostatek mužů v období války); častěji bylo možno vidět ženy při vláčení nebo válení půdy, která vyžadovala menší námahu, ale opět předklon.

Rozbíjení hrud za pomoci „kladiva“ (hroudovače) je známo již v době bronzové. Jednalo se o kompletní pracovní nástroj, jenž patrně vyžadoval menší nároky na lidskou sílu, než tomu bylo u orače za pluhem; přesto šlo o těžkou práci, již ženy pravděpodobně nevykonávaly. Podobně jako orba bylo též setí prací převážně mužskou. Podíl žen na setí se však vyskytoval v různých oblastech střední Evropy. Rozdílná je při těchto pracích ženská role; ženy buď přebíraly mužskou úlohu – jako kupříkladu v oblasti franko-švábské nebo nosily mužům osivo, jako je tomu na jihovýchodě Evropy.

V prvním případě se jedná o výjimku zdůvodňovanou tím, že muži v období setí byli zaneprázdněni důležitými pracemi – především námezdními putovními pracemi. S uvedenou konstelací lze počítat zejména na malých usedlostech. Otázkou však zůstává, zda v čase konstituování zemědělství to nebyly právě ženy – iniciátorky setby. Ostatně ženy – rozsévачky – jsou známy z lidové poezie, později i výtvarné produkce (Mánes). Je zřejmé, že tam, kde se jednalo o setí na velkých plochách, což bylo fyzicky namáhavé, přejímali tuto činnost muži. Specifické znalosti o kvalitě osiva (neboť pro výnos byla kvalita výsevu nadmíru důležitá) přejímali synové jako dědictví po otcích jako statek a půdu. Obohacovali je nebo ztráceli prostřednictvím svých zkušeností. Znalosti žen v tomto ohledu byly skromnější. Mitterauer (*Familie und Arbeitsteilung*, Wien, Bellau 1992, s. 27) uvádí, že existují zprávy, že během první světové války musely ženy v Dolním Rakousku čerpat informace od svých mužů na frontě, jak mají postupovat při polních pracích.

S ohledem na nutné znalosti o půdních podmínkách svého okrsku vykonávali setí zpravidla hospodáři sami

a nesvěřovali je kterémukoliv pracovním silám na statku. Čeledíní, kteří pracovali málo let na statku nebo byli krátkodobě zaměstnáni, nepřicházeli v úvahu. Seti mělo centrální význam pro celou ekonomiku domácnosti, proto je vykonávala hlava této sociální jednotky. V Čechách převážně muži.

Na zahradě seti vykonávaly ženy, neb spadalo do jimi řízené oblasti. Ke spolupráci mezi ženami a muži docházelo při polních a lučních pracích v případě hnojení. Překvapivě byla přeprava hnoje prací mužskou, rozhazování hnoje pak prací ženskou. Tak tuto činnost popisuje J. Saueremann (Knechte und Mägde in Westfalen um 1900. Münster 1979, s. 41–42). Při této velmi těžké práci však bylo diferenciálním faktorem právě kritérium zátěže – ženy zde byly zpravidla využívány málo, stejně tak mladí chlapci.

Zato pletí polí a okopávání bylo čistě ženskou prací. Byla to rovněž obtížná práce, především pro stálou vnučenou polohu těla v předklonu, přestože tato práce nevyžadovala velkou tělesnou sílu. Muži se této činnosti prakticky neúčastnili – možná proto, že dispoziční funkce se specifickou odpovědností za sklizeň (za žně) nesouvisely přímo a bezprostředně s touto činností. Pro ženy znamenaly určitou dominanci práce, jež souvisely s pěstováním okopanin.

Rozšíření okopanin v důsledku tzv. agrární revoluce znamenalo rovněž rozšíření ženské kompetence v polní výrobě. Pěstování brambor byla od počátku do konce (krom přípravy půdy) ženská práce. Tedy od sázení přes okopávku a přihrnování k vybírání práce ženská za pomoci práce dětské. Muži při sklizni brambor odnášeli nebo odváželi úrodu, neboť transport naplněných pytlů vyžadoval tělesnou sílu. Vcelku je možno říci, že ženy v agrárních společnostech střední Evropy se s polními pracemi a pracemi na loukách silně integrovaly. Nejenom v čase žní a sklizni, kdy musely být mobilizovány všechny síly hospodářství, ale vlastně po celý rok. Pracovní procesy, při kterých se ženy a muži navzájem doplňovali, převládaly.

Dispoziční funkce byly při těchto společných pracích na polích a loukách vlastní mužům. Zemědělec – muž – vedl patrně organizaci práce. Uvedenou funkci přejímal v jeho zastoupení první čeledín. Řízení osevních postupů je rovněž prací mužů. Tomu odpovídá též fakt, že muži určovali a odpovídali za otázky, jež v rámci komunity – zemědělské obce – přesahovaly rámec jednotlivých hospodářství a týkaly se kupříkladu regulování vody na polích a podobně. Uvedená praxe se týkala i oblastí, kde se pěstovala vinná réva či chmel. V těchto

lokalitách byly ženy nuceny starat se o sklizeň sena; zatímco muži museli hlídat vinice a chmelnice, mnohdy společně v rámci obce.

Dominance mužů v polních a lučních pracích nebyla zřejmá tam, kde otec rodiny se na zemědělství nepodílel svým „plným úvazkem“, zejména v malých hospodářstvích, v nichž zemědělská produkce nepostačovala k uživení rodiny. Tam, kde se stával muž námezdním, kočujícím pracovníkem bez vlastní dílny, nádeníkem (na-den) nebo dřevorubcem, musela starost o hospodářství přejímat žena. V rodinách nižších vrstev docházelo k specifické dělbě práce dle pohlaví, jež se od dělby práce na statku výrazně lišila.

Odchyly od pravidel pracovního uspořádání je možné vysvětlit uvedenými okolnostmi. To jsme vysvětlili výše na příkladu orajících žen nebo žen, která osévá pole. Chceme zdůraznit, že dělba práce, ale i spolupráce mezi ženami a muži, vycházela z konkrétního kontextu rodinné existenční jistoty. V místech, kde bylo zemědělství jedinou oblastí činnosti, docházelo k jinému uspořádání než tam, kde se lidé živil i nezemědělskou prací.

Práce, při které participovali dospělí muži a ženy zemědělské domácnosti stejným způsobem, bylo mláčení obilí cepy: při něm muselo spolupracovat více pracovních sil. Obě pohlaví zde pracovala stejným způsobem, se stejným nářadím: šlo o práci, již můžeme charakterizovat jako zaměnitelnou. To, zda při takovém mláčení participovaly více ženy než muži, bylo odvislé od dalšího pracovního využití toho kterého pohlaví. Výmlat byl charakteristickou zimní činností. Pokud měli v tomto období muži práci v lese, věnovaly se výmlatu ženy. Naopak: v některých oblastech se právě na zimu koncentrovaly ženské práce textilní – spřádání vlny, tkaní, pletení a draní peřin, apod. Často byli k výmlatu najímaní nádeníci.

Spolupráce mezi ženami a muži při všech činnostech v zemědělské domácnosti neměla komplementární formu, jakou nacházíme při polních pracích, sklizni obilí nebo sena. To platilo pro případy, kdy muži pomáhali se zpracováním těsta, při přípravě a zpracování lnu nebo pro ukládání bylin k sušení. Všechny tyto práce totiž patřily principiálně do oblasti ženské práce. Nejednalo se o práce a postupy, které by vyžadovaly zvláštní tělesnou sílu, ale spíše o jiný typ spolupráce mezi pohlavími, jež spočívala ne na vzájemně vymezených kontinuíle paralelně probíhajících postupech, ale na krátkodobé, příležitostné, pomocné zástupné práce opačného pohlaví při určitých činnostech.

Ing. Věra Dvořáková, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

INFORMACE O DIPLOMOVÝCH PRACÍCH ZE SOCIOLOGIE NA ČZU V PRAZE

Po ustavení Katedry humanitních věd na ČZU v Praze v roce 1990 (tehdy ještě VŠZ) se její působení rozšířilo mj. i do oblasti vedení diplomových prací. První z nich spatřila světlo světa v roce 1992 a byla věnována sociologickému pohledu na změny v zemědělském družstevnictví po roce 1989. Další diplomové práce rozšířily záběr do mnohem širší problematiky, vždy však nahlížené sociologickým úhlem pohledu. Poslední diplomové práce, obhájené v červnu 1997, byly věnovány těmto problémům (otiskujeme název, autora, souhrn a úvod diplomové práce).

POSTAVENÍ A ROLE ŠKOLY NA VENKOVĚ V ČESKO-NĚMECKÉM POHRANIČÍ

Lada Mikulová

Souhrn

Cílem diplomové práce je sledovat na základě teoretických znalostí vývoj postavení a role školy na venkově pomocí prostředků sociologického výzkumu kvalitativního typu ve specifickém prostředí česko-německého pohraničí, přesněji ve dvou obcích okresu Česká Lípa, V Novém Oldřichově a na Práchni.

Teoretická část práce zahrnuje charakteristiku předmětu výzkumu (malotřídní škola), prostředí výzkumu (česko-německé pohraničí) ve vědeckých pracích předních českých sociologů a pedagogů 20. století a metodiku výzkumu kvalitativního typu.

V praktické části je pak zaznamenán vývoj školství v okrese Česká Lípa od 15. století a specifické postavení a role české a německé školy v Novém Oldřichově a na Práchni do roku 1945 a v současnosti.

Závěry shrnují výsledky výzkumu, tj. shody a rozdíly v postavení škol, a hodnotí stupeň splnění vytyčeného cíle. Příloha blíže specifikuje politickou, sociální a hospodářskou situaci ve 20.–30. letech 20. století v obcích.

Úvod

„... Dlouho se zdálo, že nemobilnost, nejen geografická, ale také mentální a sociální, je opravdu jenom nižším stupněm, něčím, co musí být překonáno. Pak se ale ukázalo, že průmyslová civilizace právě přetřháváním vztahu k místu vytvořila člověka, který přestal být zodpovědný, který se začíná vracet a snaží se pracně obnovovat ten druh vztahu k místu, který venkované dostávali do vínků...“ (Bohuslav Blažek, 1997).

Přehodnocujeme historii, hledáme zdůvodnění pro naše činy v minulosti. Není sporu o tom, že odsun sudetských Němců znamenal na česko-německém pohraničí hospodářskou a sociální pohromu, především venkova, ve jménu češství a pocitu bezpečí ve vlastní zemi.

Venkov v pohraničí nadále pustne a vymírá. Jednou z posledních hrází před vyhlazením vesnic a jejich přeměnou na „rekreační oblasti“ jsou malotřídní školy. Jejich provoz je pro náš stát velmi nákladný, a proto jsou nadále likvidovány. Otázkou zůstává, zda spolu s jejich rušením neodejde navždy část naší historie a venkovských tradic uložených hluboko v nás.

VÝVOJOVÉ MOŽNOSTI A STRATEGIE MALÝCH VENKOVSKÝCH OBCÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Jan Novák

Souhrn

Tato práce má za cíl určit vývojové možnosti a strategie dvou malých venkovských obcí. Obě obce lze zařadit do kategorie malých venkovských sídel – s počtem obyvatel do 500.

V teoretické části práce je popisována urbanizace a její vliv na malé venkovské obce. Proces urbanizace je následně konkretizován přehledem o stavu a vývoji malých venkovských obcí v České republice.

V empirické části jsou provedeny případové studie dvou malých obcí – Račice nad Trotinou a Mžan. V obou případech je popisován historický, demografický, ekonomický, správní a sociokulturní vývoj ve 20. století. Následuje terénní šetření mezi obyvateli a představiteli dvou obcí. V případě obyvatel je sledováno hodnocení podmínek života v obci, v případě představitelů jejich názory na vývojové možnosti a strategie obcí.

V závěrech práce je shrnut dosavadní vývoj v obou obcích a jsou zde návrhy strategií pro vývoj těchto obcí.

Úvod

Cílem této práce je zhodnotit vývoj ve dvou malých venkovských obcích Račice nad Trotinou a Mžany (nacházejí se v okrese Hradec Králové) v uplynulých letech a prostřednictvím získaných znalostí se zamyslet nad možnostmi a strategiemi jejich dalšího vývoje.

Ke zvolení tohoto tématu mě vedlo osobní pouto ke dvěma výše zmiňovaným obcím. Z toho pak pramení

i zájem o to, jaké mají tyto obce perspektivy v budoucím časovém horizontu. Je vůbec možné, aby dvě na první pohled bezvýznamné obce s malým počtem obyvatel, relativně izolované od okolního světa, měly perspektivu dlouhodobého vývoje? A pokud ano, jak tato perspektiva bude vypadat? Kterými směry se může ubírat vývoj v těchto obcích v budoucích letech a co přinesou tyto směry jejich obyvatelům?

To vše jsou otázky, na které se pokusím odpovědět právě prostřednictvím této diplomové práce.

KONFLIKTNÍ SOCIÁLNÍ ZMĚNA V ZEMÍCH TŘETÍHO SVĚTA: PŘÍPAD ALŽÍRSKA

Mariem Aliová

Souhrn

Diplomová práce na téma „Konfliktní sociální změna v zemích třetího světa: Příklad Alžírsko“ je zpracována na základě studia dokumentů a bez další empirické části, kromě autorčiných zkušeností a zkušeností její rodiny a přátel.

Jádro celé práce spočívá v analýze vývoje alžírské společnosti, která umožňuje pochopit dnešní krizi této postkoloniální země. Analýza je provedena prostřednictvím popisu historie Alžírsko, následuje demografická charakteristika a s ní související teritoriální mobilita obyvatel a urbanizace, dále charakteristika soudobých sociokulturních skupin a stručný popis kultury alžírské společnosti.

Z analýzy vyplývá, že Alžírsko je prostřednictvím kolonialismu narušeno ve svém kulturním jádru, prožívá v důsledku rychlé urbanizace a exodu brutální střet dvou kultur: tradiční venkovské a moderní městské. Působením těchto a dalších faktorů prožívá Alžírsko sociokulturní a politicko-hospodářskou krizi, která je znásobena muslimským fundamentalismem.

Závěr práce navrhuje zaměřit veškeré intelektuální, umělecké a politické činnosti na kulturní sféru, zejména pak k obsáhlejšímu vzdělávání v historii, na mládež a venkov jako nositele kulturního dědictví.

Úvod

Globální charakter dnešního „světového společenství“ znamená mj., že změny jakéhokoliv druhu v celosvětovém měřítku jsou postaveny, resp. souvisejí se změnami probíhajícími v jednotlivých státech a národech. Nepřetržitě dochází k interakci mezi těmito jednotlivými skupinami. Póly této interakce představují procesy jak obohacování, tak i ochuzování, a mohou mít ekonomickou, politickou, ekologickou i kulturní podobu. Toto vzájemné působení může být přirozené, vyplývající z bezprostředního kontaktu dvou etnik, např. staleté spolužití a střetávání Čechů a Němců. A může být také nepřirozené, kdy určité změny jsou vnucené jednou stranou druhé straně, např. v rámci kolonialismu. V dnešní době existuje řada postkolonizovaných zemí. Každý z takových států má svoji historii, která vypovídá o tom, jak se vyrovnává se změnami, které přinesl kolonialismus. Tato schopnost vypořádání nebo readaptace závisí na mnoha faktorech, a důležitým je zde stupeň kolonialismu, tj. jakých oblastí se změny týkají. Můžeme tedy rozlišit hospodářský kolonialismus, v němž šlo o využívání přírodních zdrojů daného kolonizovaného území ve prospěch kolonizující země, od kulturního kolonialismu, který je z dlouhodobého hlediska závažnější než předchozí druh. Dalším důležitým faktorem je délka okupačního období, intervenující do hloubky zásahu změny do původních struktur.

Proces znovunalezení vlastní identity je pro postkoloniální státy velmi náročný, bolestivý a někdy možná i nebezpečný, což bude vysvětleno dále. Pro znázornění této problematiky jsem si vybrala příklad Alžírsko, a to z více důvodů. Za prvé – jsem napůl Alžírankou a žila jsem v Alžírsku přes 17 let, takže cítím, že vše, co se týká této země, se týká i mne. Za druhé – Alžírsko jako postkoloniální stát se v dnešní době nachází ve velmi těžké, krizové situaci. Za třetí – ráda bych ujasnila, že to, co se děje v Alžírsku, a také v jiných obdobných státech, se určitým způsobem týká i ostatních částí světa, jak jsem uvedla v první větě, když jsem charakterizovala globální charakter soudobého světového společenství.

Mgr. Helena Hudečková, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

THE PARADOX OF PLENTY. A HISTORY OF EATING IN MODERN AMERICA

Levenstein, H.

Oxford, University Press, 1993, 197 s.

V osmdesátých letech se v USA začala projevovat paradoxní situace v souvislosti s jídlem: ostentativní nadbytek potravin kráčel ruku v ruce s jejich ostentativním nedostatkem.

V době, kdy si četní obyvatelé této země dopřávali v jídle luxus a různé exotické jemnosti, došlo v důsledku politiky prezidenta Reagana, tzv. „reagonomiky“, k situaci, kdy řada obyvatel trpěla podvýživou, uvádí Levenstein. Každý desátý Američan tehdy dostával jakési potravinové šeky (žebračanky) k odebrání určitého množství jídla. V oně době se zároveň velmi rozšířily diagnostikované poruchy z nadbytku v příjmu jídla (bulimie, mentální anorexie aj.) a různé diety zacílené na regulaci váhy či regeneraci organismu, jako reakce na civilizační onemocnění.

To vše bylo paradoxně v protikladu k hladovějící asylantské societě. Již v průběhu velké deprese americké ekonomiky se začaly realizovat podpůrné programy k odstranění hladu. Programy byly považovány za úspěšné vlastně až do sedmdesátých let našeho letopočtu. Tehdy však masmédiá začaly unavovat „příběhy“ o žebračenkách – listcích na nutné jídlo pro chudé – nebo o školních jídelnách pro chudé děti. Započala kampaně mediálních skandálů, jež se týkaly různých programů a boje proti podvýživě. To vše stálo miliony dolarů, ale výsledek byl nulový. Je zřejmé, že bylo vyplýváno mnoho prostředků, podobně jako ve třicátých letech. Chudí byli odsunuti kamsi na okraj společnosti a řada programů na jejich podporu byla postupně redukována.

Levenstein uvádí, že to byl paradoxně vzrůstající zájem o problémy zdravotní nezávadnosti potravin, jež odsunul otázky hladu a podvýživy z politické scény. Kampaně spotřebitelů proti chemickým „úpravám“ potravin a proti jejich kontaminaci okolo roku 1977 způsobily, že potravinářský průmysl byl zařazen mezi státem kontrolovanou odvětví. Při řešení uvedených problémů se stát ukázal jako irrelevantní. Podle nezávislého průzkumu se v roce 1947 46 % spotřebitelů v USA domnívalo, že státní administrativní je schopná zajistit kontrolu potravin a léčiv, a že tyto výrobky jsou nezávadné, ale pouze 56 % respondentů se domnívalo, že reklamy propagující potraviny a jídlo jsou vedeny korektně.

V současné době, poukazuje Levenstein, je zřejmý paradox v zemi, která vykazuje na jedné straně hojnost a nadbytek, ale trpí neschopností jej lidsky využít.

Teoretikům z oblasti výživy je právem vytýkáno, uvádí autor, že v „jakési kakofonii diet“ – totiž v průměře nejrozumnějších názorů, údajů a doporučení (dietary cacophony) – často mění názory a přístupy k tomu, co je zdravé a žádoucí. Přílišné zdůrazňování kvality vytváří „strach z jídla“ a obecný zmatek v hlavách spotřebitelů, aniž by na druhé straně vytvářelo příznivé reflexy a pohodu. Přitom síla komerčních zájmů zůstává nedotčena, což je zřejmé z faktu, že v roce 1991 ztáhla vláda USA tzv. potravinářské normy pod tlakem agrobyznysu.

Obdobná situace je známa z Velké Británie, kde vláda rovněž „obětovala zdraví lidí“ obdobnému tlaku, píše Levenstein. A v tomto ohledu je potravinářská politika a kultura Británie bližší USA než evropským zemím, kde jsou uvedené oblasti diferencovanější. Některé tzv. „značkové potraviny“ jako Heinz, Kellogs či Kraft se prodávají na obou stranách oceánu. Potravinové šeky (žebračanky) pro chudé nejsou v Británii dosud používány, ale je známo, že obchodníci a zpracovatelé rozdávají chudým a potřebným neprodejné či prošlé potraviny.

Autor se zmiňuje též o globalizaci potravinářského trhu, jež otevřela Evropu americkým a britským potravinářským monopolům, jejichž průkopníky jsou McDonald's a Coca-Cola se svým omezeným, standardizovaným jídelníčkem v intencích racionalizace – železné klece, jak ji popisoval M. Weber. Jejím nejdůležitějším aspektem je poskytnutí méně prostoru při výběru prostředků vedoucích k cíli. Tyto a další potravinářské americké giganty vtiskly svým satelitům v Evropě americkou podnikovou identitu, styl beze smyslu.

Levenstein se ve své knize zabývá analýzou minulého vývoje, nesoustředí se na budoucnost GATT, jež patrně nadále umožní americkému agrobyznysu proniknout na další evropské trhy. To se týká i nových technologií, zejména genového inženýrství.

Přínosem Levensteinovy knihy je přísná orientace na artikulaci argumentů potravinářské politiky během uplynulých desetiletí. Autorův pohled a analýzy jsou depresivní, neboť je zřejmé, že boj proti hladu a chudobě v moderním světě je stejně tak kampaně za zvýšení kvality potravin a za její uznání se stále opakují. To ukazuje jejich shoda s kampaněmi ve třicátých letech. Je tedy zřejmé, že existuje jen málo prostoru pro ovlivnění systému našeho potravinářského trhu. Spotřebitel – vlastně čtenář Levensteinovy knihy – je podle autora nucen

rezignovat na příznivější změny, neboť jeho snahy jsou opakovaně smeteny ekonomickými a politickými tlaky, jež zadusí hlasy spotřebitelského rozumu a reflexe. Tradiční mýtus, že spotřebitel – zákazník je pán, je rovněž paradoxem.

Utěšit se můžeme jen tím, že uvedená problematika není nikdy skončená, a že se stále ozývají lidské hlasy, které kladou otázky politikům a ekonomům, týkající se základních potřeb – tedy jídla – a hledají alternativy.

Ing. Věra Dvořáková, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

XVII. KONGRES EVROPSKÉ SPOLEČNOSTI PRO RURÁLNÍ SOCIOLOGII

XVII. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii (ESRS), uspořádaný ve dnech 25.–29. srpna v řeckém městě Chania na Krétě, se konal pod názvem Lokální odezvy na globální integraci (Local Responses to Global Integration). Z tématu kongresu je zřejmé, že hlavními body zájmu se staly otázky globalizace v jejích různých aspektech (ekonomickém, politickém, kulturním) a problematika místa a úlohy lokálních společností v soudobém světě. Tyto společnosti jsou s fenoménem globalizace silně konfrontovány, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu. Výše uvedený ústřední bod jednání kongresu otevřel široký prostor pro rurální sociologii, protože lokální, které je svým způsobem protikladem globálního, je často chápáno jako určité synonymum venkovského.

Po úvodních slovech představitelů místního organizačního výboru (B. Kasimis), řeckého ministra zemědělství (S. Tzoumakas), poslance za ostrov Kréta v řeckém parlamentu (M. Janis) a představitelů místní správy a samosprávy, kteří zdůrazňovali silně venkovský charakter oblasti Chania, kde až 45 % populace je považováno za venkovskou a 40 % ekonomiky je nějakým způsobem spojeno s venkovem, následovalo uvítání předsedou ESRS G. Djurfeldem a krátké představení instituce, na jejíž půdě se kongres konal (Mediterranean Agronomic Institute of Chania).

Po oficiálním zahájení se ujal slova prof. G. Therborn z University v Goeteborgu s přednáškou o modernitě, globalizaci a venkovském světě (Modernity, Globalization and the Rural World). Jelikož se jednalo o velice zajímavý příspěvek, bude možná vhodné některé z jeho myšlenek přiblížit. Prof. Therborn (místopředseda Mezinárodní sociologické asociace), se sice jako sociolog nezabývá ani venkovem ani zemědělstvím, tj. rurální sociologií, přesto zdůraznil, že si je vědom přetrvávající síly a významu této disciplíny, a to i v době, kdy v zemědělství pracuje stále méně a méně lidí. Je tomu tak proto, že i když zemědělství vykazuje klesající počet osob aktivně v něm činných, nelze již s jednoznačností tvrdit, že i na venkově jako celku je zaznamenáván stále rostoucí úbytek obyvatel.

Podle prof. Therborna lze venkovské oblasti definovat jako ty s hustotou menší než 150 obyvatel na km². Je tedy zřejmé, že v jeho úvahách se definice venkovského spojuje s prostorem a ruralitou tak vidí jako prostorový koncept. V této souvislosti se domnívá, že místo již překonaného Zimmermanova a Sorokinova dichotomického členění na rurálně urbánním kontinuu je vhodnější používat spíše koncept vztahu mezi centrem a periferií či centrem a lokalitou. Konkrétní projev takto

definovaných vztahů jsou patrné např. při konfliktech návrhů či programů připravených v centru s reakcí na ně mezi lidmi žijícími v konkrétních lokalitách, což právě představuje ony lokální odezvy nadlokálním (globálním) procesům (v českých podmínkách lze například hovořit o reakcích některých oblastí na rozhodnutí o rušení železničních tratí). Podle prof. Therborna umožňuje prostorový koncept „venkovského“, se kterým pracuje rurální sociologie, obohacení obecné sociologie právě z pohledu vztahu lokálního a nadlokálního (globálního), či centra a periferie.

Prostorový koncept „venkovského“ však není jediným způsobem, kterým rurální sociologie může obohacovat koncepty obecné sociologie. Další možnost takového obohacení existuje v konceptu sociální změny. Koncept sociální změny není pouhým teoretickým konceptem, ale má i své praktické pozadí. K představení perspektiv venkova (tzv. venkovského nebo regionálního rozvoje), musí být dobře pochopena samotná sociální změna, protože nelze dosti dobře připravovat programy venkovského rozvoje bez pochopení toho, jak se společnost mění. Rurální sociologie má čím přispět k osmyšlení sociální změny v obecné sociologii. Tato potence vyplývá například z obrovských prostorových pohybů (migrace) mezi městem a venkovem. Studium sociální změny z pohledu rurální sociologie ukazuje také na silné stereotypy v urbánním myšlení, v jehož prostředí programy pro rozvoj venkova často vyčnívají. V něm často bývá venkovan nebo zemědělec asociován s neměnami a konzervatismem jakoby vyplývajícím z jeho podstaty (pozn. autora – toto vidění bylo silné i v české rurální sociologii v pracích K. Gally či A. I. Bláhy z 20.–30. let tohoto století). Důkladné studium sociální změny však ukázalo, že takové vidění zemědělece či venkovana není vždy přesné. Vždyť zemědělec se nachází v neustálé změně už jen třeba vzhledem ke změnám počasí, na nichž jeho činnost silně závisí.

Po analýze těchto dvou ústředních konceptů, s pomocí nichž ukázal prof. Therborn propojení rurální sociologie s obecnou sociologií, přešel k zamyšlení nad koncepty modernity, která je se sociální změnou silně spojena. V přednášce vyčlenil dvě chápání modernity: – Modernita jako určitá instituce. Toto pojetí prostupuje sociologií od M. Webera až k A. Giddensovi. Jeho jádrem je modernizační teorie přechodu od tradičních k moderním společnostem. Z tohoto pohledu potom ruralita a venkov nejsou samozřejmě pro sociologii zajímavé, protože jsou „tradiční“ a význam by mohly mít spíše pro sociální a kulturní antropologii.

– Modernita jako kulturní fenomén. Toto pojetí modernity se objevuje u N. Luhmanna či A. Touraina. Modernita je zde spojena s kulturou, přičemž kořeny tohoto přístupu jsou v historii umění, kdy „být moderní“ znamenalo něco nového ve vztahu ke kultuře, které existovala v určitém čase. Modernita je tak nazírána jako něco nového, jako něco, co existuje mimo ustálenou pravidelnost. V tomto smyslu je zde i místo pro venkovskou společnost (existovat „mimo pravidelnost“ znamená mít i špatnou úrodu a rovněž nová úroda je něco nového, tj. moderního, v daném čase; být moderní znamená také přijít na trh s novými produkty jako výrobce či se na ně orientovat jako spotřebitel).

Pod vlivem modernity došlo na venkově k řadě změn. V době, kdy lidé chodí ve volném čase do fitness center, kdy se zvyšuje úloha komunikace za pomoci nejrůznějších technických prostředků (fax, modem), již nelze mluvit o jakési výrazné a specifické rurální (zemědělské) kultuře. Moderní ruralita je spojena pouze s prostorem, ale již ne s nějakou zvláštní mentalitou, což je výsledkem působení modernizace. Modernita samozřejmě vyvolala konflikt sil pro a proti ní. Občanské války se vlastně staly válkami mezi tradicí a modernitou. Silami antimodernity byli „domorodci“. Došlo k rozčlenění na „nás-lidi“ (domorodce) a na zbytek tzv. „nové lidi“, kteří přišli odjinud, byli zformováni jinými než v dané kultuře a prostoru existujícími kulturními vzory a byli tak novými, moderními. Dělení na „nás-lidi“ (domorodce) a „nové lidi“, kteří v procesu modernizace vítězili, jakoby existovalo až do dnešních dnů. „My-lidé“ (domorodci z určité lokality) často vystupujeme proti změně, proti něčemu novému, co přichází odjinud, co je nám přinášeno „novými lidmi“. Zde se objevuje i onen již výše zmíněný vztah centra a lokality.

Prof. Therborn rovněž poukázal na rostoucí divergenci mezi zemědělským a venkovským. Tato dvě slova jsou stále méně a méně synonymická. Ve vyspělé Evropě pracuje v zemědělství kolem 2–5 % ekonomicky aktivní populace. Na venkově však pracuje a bydlí mnohem více lidí. Dochází k procesu, který označil jako re-ruralizaci. Tento proces však není zatím konsistentní. Nicméně poukázal na fakt, že dochází k růstu venkovské zaměstnanosti (např. v Belgii a Německu rostou zaměstnanost na venkově rychleji než ve městech). Na druhou stranu všeobecně klesá podíl příjmu ze zemědělství i u zemědělských rodin. I za této situace se však zemědělství v zemích EU může stát zajímavým pro sociology i z jiných odvětví této disciplíny, než pouze rurální sociologie, protože vykazuje prostřednictvím rodinných hospodářství zajímavé rezistentní prvky ve vztahu k expanzi kapitalistického modelu liberalizované globální ekonomiky. Zemědělství založené na rodinných hospodářstvích vzoruje jak nájemné zemědělské práci za mzdu, tak i představám o jakési plně liberalizované a státem neovlivňované ekonomické aréně, v níž působí atomizované subjekty. Podobně i vznikající malovýrobní zemědělská hospodářství a přežívající kolektivní hospodářství v podobě právně přetřansformovaných bý-

valých socialistických zemědělských podniků v zemích bývalé socialistické Evropy mohou vzdorovat expanzi kapitalistického modelu liberalizované globální ekonomiky.

Pokud jde o problematiku samotné globalizace, ta podle prof. Therborna vyžaduje mnohem více analýz, než jich bylo doposud provedeno. Globalizace, která mění ekonomické, politické a kulturní parametry života společnosti, není žádným novým fenoménem. Již Římská říše byla vlastně určitým globálním společenstvím. Globalizační diskurs se však objevuje až jako ideologická diskuse na přelomu 60. a 70. let. V rámci diskusí se zformovala dvě vidění globalizace: svět jako velká burza (hra na trhu je jedinou hrou, která se hraje) a svět jako jedna vesnice (M. McLuhan a jeho „globální vesnice“).

Závěrem se přednášející zmínil o vztazích centra a lokality. V těchto vztazích nemůže jít o hru s nulovým součtem, kde by jedna poloha vyrušila druhou. V těchto vztazích musí existovat obě polohy. Jestliže se sleduje, jak lokální reaguje na to, co přichází z centra, zapomíná se často na multidimenzionalitu vztahů mezi centrem a lokalitou. Lokality se nesmířují s diktátem centra, určují si vlastní pravidla hry při vědomí určité globální sounáležitosti. To nám dává možnost mluvit spíše o globální vesnici než o globální burze.

Přednáška prof. Therborna byla vhodným východiskem pro jednání pracovních skupin. Rada z myšlenek, jež se v této přednášce objevily, rezonovala i v pracovní skupině „*Místní odezvy na globální integraci: zkušenosti a poučení ze střední a východní Evropy*“ (Local Responses to Global Integration: Experiences and Lessons from Central and Eastern Europe), kterou spoluorganizoval autor této informace společně s N. Swainem z University of Liverpool. Vzhledem k tomu, že druhý z příspěvků, které autor této informace na kongresu přednesl, byl zařazen do pracovní skupiny „*Sociální následky velkých makrozměn ve venkovském prostoru*“ (The Social Consequences of the „Big“ Macro Changes in Rural Spaces), pobýval autor určitou dobu i v této skupině. Hlavní téžiště informace však pojednává o práci skupiny, kterou autor spoluorganizoval.

Organizátoři celého kongresu obdrželi celkově 216 abstraktů a pro jednání kongresu bylo nakonec ustaveno 17 pracovních skupin. To byl doposud největší počet jak ustavených skupin, tak obdržených abstraktů během kongresu ESRS (pro srovnání v roce 1993 ve Wageningen jednalo 14 pracovních skupin a byl zaslán 171 abstrakt, v roce 1995 v Praze bylo rovněž 14 pracovních skupin a byly zaslány 164 abstrakty). V rámci pracovní skupiny, kterou spoluorganizoval autor této informace, bylo původně přihlášeno 22 vystupujících. Ve skutečnosti však bylo přímo předneseno 18 vystoupení, a to sociology z Bulharska (2), České republiky (1), Dánska (1), Finska (1), Maďarska (4), Německa (1), Polska (2), Rumunska (1), Slovenska (2), Slovinska (1), USA (1) a Velké Británie (1) a dvě vystoupení (socioložky z Polska a skupiny z USA a Ruska) byla přednesena v zastoupení.

Práce celé skupiny byla rozdělena do tří tematických bloků. V prvním byly předneseny příspěvky, které se

cele věnovaly globalizačním tendencím v zemědělsko-potravinářských komplexech České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska. Přednesené příspěvky ukázaly, že především v oblasti zpracovatelského průmyslu země bývalého socialistického bloku jsou tendence globalizace již silně patrné a nadnárodní firmy začínají používat strategie, které již uplatnily i v jiných zemích. Přesto však ještě globalizace nenabyla v některých aspektech takových rozměrů jako např. v západní Evropě či USA (např. ještě neexistuje takový vysoký stupeň domácí homogenizace výroby; globalizace spíše tlačí na trh prostřednictvím importu zahraničního zboží než na homogenizaci vlastní domácí výroby). Na několika případech bylo poukázáno na pronikání nadnárodních firem do domácí politiky a na snahy těchto firem ovlivňovat domácí politické elity. Zajímavá v tomto směru byla diskuse, kdy se vyjevilo, že např. rozpory mezi členskými státy CEFTA v otázkách zemědělských výrobků nemusí být ani tak rozpory mezi samotnými státy jako spíše rozpory mezi nadnárodními firmami, které se snaží ovlivnit rozhodování jednotlivých národních politických elit ve svůj prospěch, např. prostřednictvím sponzorování vládnoucích stran atp.

Během jednání pracovní skupiny se rovněž ukázalo, že globalizační tendence jsou do značné míry zodpovědné za zvyraznění problémů, které leží v centru zájmu rurální sociologie, jak o tom svědčily příspěvky přednesené v rámci druhého bloku, kdy byly naznačovány určité spojitosti např. mezi transformací zemědělských struktur a globalizací, zemědělskou a venkovskou zaměstnaností a globalizací, utvářením agrární politiky a globalizací, či venkovským rozvojem a globalizací. Je zřejmé, že např. tlaky na přeměny zemědělských struktur pocházejí z nutnosti být efektivní v mezinárodní (globální) konkurenci. Mluvílo se také o roli národních vlád při formování národních zemědělských politik i o místě zemědělců a zpracovatelů ve výrobní vertikále včetně uplatňování lobbystických zájmů těchto skupin při snahách o získání dominantního vlivu v této vertikále.

Třetí blok se více než vlastní problematice globalizace či jejích dopadů na ostatní sféry života venkova a na zemědělství věnoval spíše řadě dalších otázek ležících v ohnisku zájmu rurální sociologie ve střední a východní Evropě. V tomto bloku nelze hovořit o určité jednotné tematické náplni, protože příspěvky byly velice heterogenní: např. o ženách-podnikatelkách ve venkovském Maďarsku; o problematice hodnotových orientací venkovských podnikatelů v Polsku z pohledu protestantské etiky M. Webera; příspěvek o podpůrných programech pro venkovské chudé v Maďarsku a nakonec příspěvky o venkovu a zemědělství v současném Bulharsku a Rumunsku dokazující především ohromný úpadek těchto oblastí v posledních letech.

Celé jednání kongresu bylo zakončeno panelovou diskusí, na které vystoupili čtyři sociologové, hovořící o jednotlivých regionech Evropy s cílem reflektovat názory na globalizaci a na lokální reakce na ni v různých geografických oblastech.

Řecký představitel zdůraznil, že v postsovětském mezinárodním prostředí se staly dominantními neoklasické ekonomické představy s ideou naprosto volného obchodu. Tuto skutečnost vnímají řečtí zemědělci jako něco, co připomíná jakousi neodarwinistickou džungli. Aby v této situaci mohli evidentně slabší zemědělci přežít, přichází část řeckých rurálních sociologů s konceptem tzv. „racionalizace venkova“. Jeho jádrem je snaha se skupit více lidí (tj. zemědělců) dohromady, protože roztržštění zemědělci mají pramálo síly ve vztahu ke koncentrovaným globálními silám. Tento přístup je tedy racionální ve vztahu k neracionální a neproduktivní roztržštěnosti. Racionalita zde není viděna v klasicky chápaném racionálním jednání atomizovaného a ahistorického „homo oeconomicus“, ale ve sdružování lidí a v jednání takto aglomerovaných subjektů uvnitř různých sociálních arén.

Norský představitel R. Almas zdůraznil, že globalizace by nemohla existovat bez svého lokálního protikladu. I globální výrobek je vyráběn v různých lokalitách a právě proto věří, že lokality najdou dostatek sil čelit globalizačním výzvám, už jenom proto, že bez lokalit by globalizace nemohla existovat. Kritizoval fakt, že globalizace otevřela pole pro pravcovou demagogii o samospasitelnosti trhu a o nutnosti minimalizovat sociální (welfare) stát. Ukázal, že útoky proti sociálnímu státu jsou vlastně útoky proti venkovu („bez moderního sociálního státu nebude moderní atomizovaná společnost v moderní Evropě“). V této souvislosti poukázal i na fakt, že co je dobré pro norskou ekonomiku, nemusí být ještě dobré pro norský venkov.

H. Tovey z Irsko se nad globalizací zamýšlela více z teoretického hlediska, a to především prostřednictvím otázky, zda je globalizace teorií sociální změny nebo jde o teorii sociální reprodukce kapitalismu (o jeho rozvoj v celosvětovém měřítku).

N. Swain z Velké Británie se zaměřil na země střední a východní Evropy. Ve svém vystoupení v podstatě shrnul to, co bylo řečeno v pojednání o pracovní skupině, kterou autor zprávy spolu s N. Swainem spolořadizoval (viz výše).

Závěrečný den kongresu měl být věnován odborným exkurzím. Podmiňovací způsob je zde zcela na místě. Jestliže předchozí dny kongresu byly po organizační stránce hodnoceny jako vynikající (snad s výjimkou určitých zmatků při registraci a problémů s vybíráním peněz za vložné či obědy) a na závěrečném zasedání zaznělo z úst představitelů ESRS, že byly lepší než v roce 1995 v Praze (a to včetně stravování, kdy účastníci, kteří byli v Praze, měli výrazné připomínky ke kvalitě a výběru jídel v Eurestu – menze ČZU), potom samotná exkurze nedopadla nejlépe a byla hodnocena mnohem hůře než v Praze v roce 1995. Měli jsme sice možnost shlédnout turecký hrad a vykopávky z doby Římské říše, ale ze slíbeného odborného programu se nerealizovalo nic. Mnozí z účastníků se např. domnívali, že jestliže plakát zvoucí k odborné exkurzi mluvil o vesnici, kde byl vynalezen jogurt, potom zřejmě navštívíme ně-

jaký závod zpracovávající mléko. To se však nestalo, protože zmíněnou vesnici jsme pouze projeli, s vysvětlením, že jde o pověst o vynalezení jogurtu a v oné obci žádná výroba není. Ještě větší zklamání však nastalo, když namísto exkurze do vinařského podniku, kde se měly kromě vína vyrábět i „ostřejší“ místní alkoholické speciality, jsme určitou dobu čekali před vstupem, abychom se mohli 10 minut „pokochat“ pohledem na zastavenou plnicí linku, na níž spalo několik koček, zřejmě zmožených vinnými opary. Bylo nám sděleno, že šéf firmy není přítomen, a nedá se tudíž nic dělat. Jediným světlým momentem této exkurze tak byl vydatný a velice chutný oběd (což bylo během kongresu pravidlem) v jedné z venkovských hospůdek. Tato nepodařená exkurze poněkud pokazila jinak rozhodně dobré dojevy z organizace a fungování celého kongresu.

Závěrem lze říci, že kongres potvrdil, že globalizace se stala fenoménem, který nemůže obejít žádná sociální věda. Je to právě globalizace, která je zodpovědná za řadu změn v životě současné společnosti. Ze sociolo-

gického pohledu bylo zřejmé, že i rurální sociologie, pracující především s lokálním společenstvím, může být velice užitečná při studiu tohoto fenoménu konce 20. století. Kongres potvrdil, že jedním z ústředních zaměření současné rurální sociologie je právě zaměření na otázky globalizace a že bez pochopení tohoto fenoménu se budeme potýkat se stále většími problémy i při pojednání o otázkách, které až doposud tvořily jádro domácí rurální sociologie (jako orientace na přeměny zemědělství či na rozvoj venkova). Ukázalo se rovněž, že problematika globalizace je vlastně v souladu i s tím, co čeští zemědělci pocítují v současné době jako jeden z největších (ne-li vůbec největší, jak se jeví z výzkumů provedených autorem informace) problémů a to je jejich přístup na zahraniční trhy a dovoz potravin ze zahraničí k nám. Kdyby rurální sociologie v tomto směru opomenu problematiku globalizace, mohlo by se stát, že by se velmi výrazně minula s realitou samotných zemědělců a tím by popřela sama sebe jako vědu.

PhDr. Michal Lošťák, Katedra humanitních věd, Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

INFORMACE O VALNÉM SHROMÁŽDĚNÍ EVROPSKÉ SPOLEČNOSTI PRO RURÁLNÍ SOCIOLOGII

Během XVII. kongresu Evropské společnosti pro rurální sociologii, o kterém pojednává předcházející informace, proběhlo rovněž valné shromáždění (zasedání) Evropské společnosti pro rurální sociologii (ESRS), a proto následující řádky slouží především jako informace pro české a slovenské členy této společnosti. Na zmíněném zasedání bylo přijato několik zásadních rozhodnutí. Především by měly být ve stanovách ESRS zrušeny instituce Vědeckého výboru (Scientific committee) a Vědecké rady (Scientific council) a v souvislosti s tím by měly být přepracovány body stanov týkající se jejich činnosti. Má se tak předejít zbytečné existenci řady orgánů, jejichž činnost byla podle představitelů ESRS nulová. Prezident ESRS G. Djurfeld ze Švédska poukázal na problémy s distribucí časopisu Sociologia Ruralis způsobené změnou jeho vydavatele (Van Groenou z Holandska byl nahrazen Blackwell Publishers z Velké Británie). S tím souvisela také změna ve vybírání členských poplatků, což způsobilo rovněž nemalé obtíže. Od roku 1997 se však již společnost Blackwell Publishers bude zabývat organizací a vybíráním poplatků za členství a všechny tyto poplatky budou tedy směřovat na toto vydavatelství, a ne na pokladnici ESRS. Někteří představitelé ESRS poukázali v této souvislosti na systém tzv. kolektivního členství a předpokládá se, že výkonný výbor ESRS v této souvislosti rozhodne o dalším osudu tohoto způsobu členství. Je nutno říci, že se zvýšil členský poplatek z 14 na 15 britských liber za jednoho individuálního člena ESRS z postsocialistické Evropy. Tato suma se rovná čistým ročním nákladům na publikaci výtisků časopisu Sociologia Ruralis pro jednoho člena ESRS. Je možné, že v případě kolektivního členství, např. 5 členů, mohou tito odebrat jeden společný výtisk při zaplacení každého z nich částky 3 britských liber (nebo odpovídajícího ekvivalentu v národní měně), aby bylo možno převést celkově 15 liber na

vydavatele časopisu Blackwell Publishers. Na zasedání byla rovněž diskutována otázka informovanosti členů. Ukázalo se, že tištěné „RSN Letters“ byly pomalé, a proto se přešlo k internetovským novinám. Zde je ale problém, že ne všichni členové ESRS mají připojení na Internet a posílat informace faxem je nákladné. Se zajímavou informací vystoupil I. Kovách (viceprezident ESRS) z Maďarska, který informoval o snaze vybudovat v Maďarsku tzv. House of Rural Europe (Dům venkovské Evropy), jako určité zázemí pro evropské rurální sociology. Podle přednesené informace má tento projekt podporu maďarského ministerstva školství (podle kulových informací se maďarský ministr školství dříve zabýval také rurální sociologií) a je naděje, že by již do příštího kongresu ESRS mohl být realizován. Pokud jde o budoucí program ESRS, potom se pro rok 1998 předpokládá uskutečnit letní školu ESRS pro mladé rurální sociology v polské Lodži (účastníci si budou platit pouze cestovné) a v roce 1999 se uvažuje o uspořádání kongresu ESRS ve švédském Lundu. Jelikož však až do konce října mohli ještě další zájemci o organizaci těchto akcí předkládat své návrhy, není zatím o těchto místech rozhodnuto s definitivní platností a např. ve hře o pořádání kongresu ESRS v roce 1999 ještě mohou být Kanárské ostrovy nebo Francie. Snahou výboru ESRS je rozhodovat na základě většího počtu nabídek, aby byla vybrána ta nej kvalitnější, což v minulosti nebylo vždy pravidlem. Světový kongres Mezinárodní asociace rurální sociologie (IRSA) se bude konat v roce 2000 v brazilském Rio de Janeiru ve dnech 30. 7. až 5. 8.

Na závěr zasedání byl zvolen nový Výkonný výbor ESRS. Jeho prezidentem se stal G. Djurfeld ze Švédska, viceprezidentem I. Kovách z Maďarska. Dalšími členy se stali A. Pilichowski z Polska, H. Tovey z Irsku, M. Blanc z Francie a A. Verbole ze Slovinska.

PhDr. Michal Lošíák, Katedra humanitních věd, Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

SUBSIDIARY BRITAIN

"From the late nineteenth century on, rural Britain was subsidiary", so wrote Raymond Williams, the British literary theorist. Williams was, of course, talking about rural Britain as a literary theme, but his statement has a more general truth. By the late nineteenth century, Britain was a predominantly urban and industrial society. Rural society and agriculture were marginal phenomena, of minor economic and social observers. Yet they retained a special meaning for the majority, urban population of British society. In urban perceptions, the countryside became an adjunct to the town, an alternative ideal world to contrast to the real experience of city life. This essay will explore two interrelated themes which characterize this subsidiary Britain: the separation of agriculture from the village (which preceded and to some extent caused this marginalization), and the village's subordination conceptually and physically to the urban world.

VILLAGES AND FARMERS

British agriculture is unusual in that it has no peasants; and British villages are distinctive in that they are not inhabited predominantly by farmers. The two phenomena are related; and they are not recent developments: they have been the case for a century and a half or more. In order to understand how this came about we must go back in history to before the industrial revolution, to the period of the "enclosure" of agriculture and the development of capitalist relations in agriculture which created the base from which the industrial revolution could emerge.

In medieval times, agriculture in England, like that in most of Europe, was based predominantly around an open field system on which land owners owned a patchwork of strips of land. However, as early as the thirteenth century in some regions such as Devon, farmers were agreeing to exchange holdings so as to form contiguous units which were then enclosed by hedgerows. By the sixteenth century, despite official discouragement of the process, landowners in much of southern and south eastern England, responding to increasing agricultural commercialization, followed this lead and began what is normally seen as the first wave of enclosures. Despite the restoration of the monarchy in 1660, official opposition to enclosure subsequently disappeared, and all over England parishes were transformed from a medieval to a modern landscape. The process continued sporadically until around the mid eighteenth century on the basis of the private agreement of the landowners in question.

The century following the Restoration of 1660 also witnessed a major concentration of land ownership in

the hands of a limited class of very large landlords, at the expense of both the lesser gentry and the peasants. By 1750, although there was a minority of smaller freeholders (with 15–20 per cent of cultivated land), English agriculture consisted of a few thousand landowners who owned perhaps three quarters of cultivated land, leasing out their land to some tens of thousands of tenant farmers, who in turn operated it with the labour of some hundreds of thousands of farm-labourers, servants or dwarf holders who hired themselves out for much of the time. With the exception of the 'Celtic fringe' (West Wales and the Scottish Highlands and Islands) and some areas of the North West England, British agriculture had lost its peasantry. 1750 also initiated a new wave of enclosures based on private act of parliament. Between 1761 and 1844 some 2,500 private enclosure acts were passed; and in 1845 a General Enclosure Act became law. During roughly the same period, agriculture's significance within the national economy began to decline. In 1800 agriculture already occupied no more than around a third of the population and provided about the same share of national income. By 1840 farming occupied around a quarter of the population and produced less than this share of national income; and by 1891 agriculture produced only one thirtieth of national income, employing, by 1901, only eight per cent of the work force.

The concentration of agricultural holdings and enclosures had two major effects. First, increasing pauperism and landlessness created both an agricultural and an industrial proletariat. Second, the centre of gravity of agriculture moved away from the village to the farms that surrounded it. Although the commissioners who administered enclosures tried to make new boundaries come to a point in the village where the farmer's house was located, this was not always possible. Large numbers of farms had to be created well away from the village. One consequence of enclosures, then, was the removal of the farmer from the village. Farmers moved out to live on farms: farm and other workers (for prior to the factory age, there was industrial activity in the countryside) remained in villages.

Thus, not only did the economic and social forces that destroyed peasants and put farmers in their place create the labour force required by capitalist agriculture and the industrial revolution, they also transformed the countryside itself. The distinctive British rural landscape of isolated farm houses surrounded by fields enclosed by hedgerows in lowland areas and dry stone walls ('dykes') in upland areas was the creation of a specific era in British history, the century between roughly 1750 and 1850.

FROM HIGH FARMING TO COMMON AGRICULTURAL POLICY

The Georgian enclosure movement is generally seen as a component of a more general transformation of British agriculture: the First Agricultural Revolution. Between 1750 and 1815, enclosures, the invention of the seed drill, the introduction of Norfolk four course rotation and new methods of stock-breeding revolutionized farming. As a consequence, with the passing of the Corn Laws in 1815, British agriculture entered the era of High Farming, its heroic age. Although the repeal of the corn laws in 1846 clouded the fortunes of British agriculture, signalling the end of unquestioning political support for the landed interest, wheat prices did not fall for another generation and in the 1850s even wages increased because of the increased availability of urban jobs. It took a generation for railroad and ship to create a sufficiently large agriculture in the virgin prairies of the temperate world to take on Europe.

High Farming ended with the Great Depression of 1873-96 when the British economy stagnated and lost its supremacy as "workshop of the world". Agriculture, still dominated by the landowning interest, 7,000 of whom in 1873 had freehold rights over 80 per cent of the nation's land (with the largest 1,500 owning 43 per cent), was forced to retrench in the face of cheap imports. It abandoned the cereal growing which it had expanded during the period of High Farming for livestock and dairy. It replaced low quality meat for high quality meat, orchard and market garden activities. The acreage under tillage (ploughed land under crops other than grass) was reduced by a third.

The decline of agriculture after 1873 was associated with the political decline of the landed interest, and various measures were taken at the end of the nineteenth century and in the early years of the twentieth century to reduce the power of the large landowners. The main reaction of the land owning interest to this changed situation was to get out of agriculture. A trickle of land sales between 1910 and 1914 became a deluge after the war. In the 1870s perhaps 10 per cent of land was farmed by owner-occupiers and by 1914 not much more, yet by 1927 the figure was 36 per cent. Between 1918 and 1922, in a process scarcely noticed at the time, a quarter of England was bought and sold, creating a new class of owner-occupying farmers. The buyers were mostly tenants who were virtually forced to buy if they wished to continue farming. Agriculture was in crisis for most of the inter-war years, but the universal crisis of agriculture in the 1930s forced the government to take action. In 1924 farmers were exempted from local rates; in 1925 a subsidy on home-grown sugar was introduced; and in 1931 the Agricultural Marketing Acts (extended in 1949) created monopoly marketing boards for a variety of commodities, the most successful of which were the Milk Marketing Boards. These measures notwithstanding, the long agricultural depression had left thousands of acres uncultiva-

ted and thousands of farm labourers unemployed or on low wages.

Post war British agriculture until the entry into the Common Market was supported by a system of "deficiency payments" introduced by the Labour government's Agriculture Act of 1947. Because of the agricultural depression of the 1930s and war time controls in the 1940s, the advance of owner occupation recommenced only in the 1950s. From that date onwards, although agricultural estates continued to be broken up, agriculture again became a profitable investment because of high levels of government support and weak inheritance laws. There is evidence that estates were not so much sold off as concentrated in the hands of the owners, especially when measures in 1947 (creating life rather than annual tenancies), 1958 and 1976 (extending tenancies to three generations) strengthened the security of tenants. By 1973 the proportion of land under owner-occupation had risen to 61 per cent, and by 1985 to 70.2 per cent. Yet land ownership remained highly concentrated: 58.8 per cent of land in England and Wales in 1973 was still owned by 0.4 per cent of the population. In 1978, 1.2 per cent of farmland was owned by financial institutions, 8.5 per cent by public and semi-public bodies and the traditional institutions (Church, Crown and universities) and the remaining 90.2 per cent by private individuals, companies and trusts. Of the top ten landowners in Britain in the 1970s, only the Duke of Buccleuch with over 100,000 hectares was a private individual. During the 1980s the financial institutions increased their share to roughly 2 per cent of all farmland, but it then declined with the agricultural recession. Although, in 1985, the Conservative government reverted tenancies to a single life only, there has been a continued reluctance not to re-let farms. Post-war agriculture also underwent a Second Agricultural Revolution. Scientific developments meant that crop rotation was no longer essential, enabling agriculture to specialize and pursue monoculture in order to maximize returns. The Common Agricultural Policy, with its production-based subsidies, recreated at first the boom years of High Farming for cereal producers. The countryside was transformed again by grain barons in southern and eastern England as hedgerows were destroyed in order to place every acre of available land under chemical-intensive cropping. But by the end of the 1980s, faith in productionist agriculture was declining and a new environmental variant of the notion of agriculture as "stewardship" of the countryside emerged, and for the first time official bodies suggested a future for rural areas other than agriculture.

FARMING AND FARMERS TODAY

British agriculture is divided very roughly between arable agriculture in the south and south east and pastoral agriculture in the north and west. Tillage predominates in southern and eastern counties, grasslands in

the north and west. Even lowlands in the north and west are used more for dairy than for cash crops, while uplands are used for rearing cattle and sheep. Most cereals – mainly wheat and barley – are used for animal feed rather than human consumption, so creating a link between the south and east and the north and west. Pastoral farms tend to be smaller with less hired labour, arable farms are bigger, with more hired labour and visible class divisions between farmer and farm worker. If tiny holdings are excluded, the average size of a farm in England and Wales is around 69 hectares, although the average size is increasing and there has been a decline in those under 120 hectares since the Second World War. Farming is becoming increasingly polarized: the top ten per cent of holdings now produce more than half the total output.

Outside England, Wales is overwhelmingly a country of small family farms, mainly tenanted. Its mixed farming has protected it from fluctuations and depressions, although it suffered from poverty, over-population and land hunger, which was only resolved by emigration. In Scotland, the Highlands were forcibly depopulated between 1780 and 1855 when landlords replaced tenant farmers with sheep. In the Lowlands, mid-eighteenth century landlords imported English expertise and improved their estates at an early date, setting the pace for efficient, mechanized farming. As in Wales, because of the poverty of the soil and the inclement climate, there was no excessive specialization on grain crops and hence the extremes of boom and depression could be avoided.

British farmers are in one sense homogeneous, a consequence of the marginality of farming. Farmers tend to stay in farming and to be socially and geographically immobile. Over three quarters of all full-time farmers are sons of farmers and have either inherited their farm or the capital with which they bought their farm. Farmers are in the main self-taught, with the majority of training on the farm. They inhabit a close-knit society, seeing themselves as a beleaguered minority in an alien, urbanized world. Yet the values they share are individualistic: the sanctity of private property, the freedom of the individual, the inherent value of hard work, and the right to prosper from one's own endeavours, which generally lead them to support the Conservative Party.

Despite this homogeneity of social experience, farmers can be divided into four groups depending on the degree of their market orientation and their direct involvement with the farm. Group one comprises the gentlemen farmer, with low direct involvement in farming, but low market orientation. They are the continuation of the local squire, still a leader of local society and committed to the notion of stewardship of the countryside rather than business. They live according to a modified version of the same gentlemanly ethic that was part of an earlier agriculture dominated by the landed aristocracy. They expect deference, and deference of a kind is accorded to them by their employees at least. They "look after" their employees, not in terms of pay-

ing them higher than prevailing wages, but in terms of expressing concern about employees welfare; including personal and domestic problems.

The second group is the agribusinessman. He has high market involvement but low personal involvement in farming. He is more the executive of a farming company, more highly educated and generally more geographically mobile than the average; and he is disdainful of 'anachronistic' paternalism, being less involved in the local community. The third group is the family farmer. He has a high degree of personal involvement in farming, but low market orientation. This group comprises the bulk of British farmers, although they account for a declining share of agricultural output. They have a strong desire to retain control of the farm and are motivated less by profit maximization than by an equitable level of profitability. This is particularly true in pastoral areas, but significant even in the arable lowlands. Finally, group four consists of active managerial farmers with a high degree of market orientation but also a high level of personal involvement on the farm. They have a high degree of technical and agricultural expertise, are less involved in social activities in the community, and exercise authority over their workers by their technical superiority rather than their social standing.

The UK has, in international terms, a relatively low incidence of part-time farming, mostly concentrated in the south-east, East Anglia and the south west, reflecting the importance of access to London. The minority sees farming as a business and have developed a farming-related business alongside. The majority are small-scale part-timers, moving into farming for reasons of investment, residence and amenity. For nearly two-thirds of part-time farmers, their main income is derived from non-farming activity.

THE VILLAGE OF THE MIND

Only a minority of the British population lives in villages. As early as 1851, the majority of the UK population already lived in towns, and by 1901 the village share was only 21 per cent. By 1950 the figure was 15 per cent and by 1985 it was down to 8 per cent. The share of the economically active population engaged in agriculture is around 2.5 per cent. One of the consequences of this early industrialization and urbanization was an early rejection of the city as a spiritual home. The village that was hankered after in its stead, however, was not the reality of the countryside, but a particular vision of the countryside, an idealized picture of the countryside to which it was always a dream to return.

The preservation of an urban vision of the countryside found its first institutional manifestation as early as 1865 with the Commons, Open Spaces and Footpaths Preservation Society, followed by the foundation of the National Trust in 1895. It continued into the 1920s and 1930s with the formation of the Council for

the Preservation of Rural England in 1926 and the emergence of calls for Green Belts around urban agglomerations and National Parks to preserve areas of exceptional beauty; and was turned into policy by the 1947 Town and Country Planning Act. The chief practical concern of this Act was to limit the loss of agriculture land. It thus placed restrictions on the use of land for industrial and residential purposes, but also exempted land used for agriculture and forestry from planning regulation.

The focus of planning on land-use only placed severe constraints on measures that might alleviate the situation of the indigenous village populations. The presumption that the countryside should be preserved for agriculture contradicted the real interests of the village population at a time when the farm industry was shedding labour as a result of mechanization. Furthermore, the limitations on housing introduced a planned scarcity of housing which had negative consequences for housing provision for the village population. It ensured that there was too little public housing, and that private housing would necessarily be expensive, because it was scarce. An agricultural presupposition is also visible in economic policies concerning the countryside. Rural economic policy has, until very recently, focused exclusively on agricultural policy, and agricultural policy has, in the main, not taken into account the social impact of the changing farm structure.

THE SUBSIDIARY VILLAGE

The village that emerged from the First Agricultural Revolution was, as we have seen, the domicile of agricultural and other workers. But by the second half of the twentieth century it functioned more as a recreational amenity and an invaded "occupational" community (by which is meant a community whose members mostly share the same occupation), for, with the movement of industry to the cities in the nineteenth century, only those who worked in agriculture or serviced agricultural production continued to live in villages.

Agricultural workers constitute the majority of those active in agriculture, although their numbers are in rapid decline. In 1948 there were 573,000 regular full-time workers in England and Wales, but by 1975 the figure had fallen to 184,000. Full-time workers are ageing, and younger workers are involved on a part-time basis. For the latter, agriculture is seen as a residual employer, something to turn to when other jobs are unavailable. As with their farmer employers, farm workers constitute a closed community. A large number, probably more than two-thirds, of them, are sons of farm workers. But, unlike farmers, they are not committed to the way of life. In a 1972 survey of young workers in agriculture, more than a quarter said they had no intention of remaining in agriculture.

The employment conditions of farm workers are exceptionally poor. Average hourly earnings in agricultur-

re in the late 1940s were three quarters of those in industry, and in the 1970s they had declined to less than two-thirds of that level, with payments in kind representing only 2 per cent of average earnings and no cheap meal, pension funds, medical facilities, although there might be free or cheap housing. The range of earnings is also narrow, and unemployment in agriculture is above the national average.

The provision of cheap housing is also a double-edged sword, taking the form of "tied cottages", houses provided by farmers as part of terms of employment. Until 1977, under the terms of this "feudal" institution (in fact a product of mid-Victorian agriculture, the response to the disappearance of itinerant casual labour), if the farm worker's employment ceased for any reason, so did his housing. Nevertheless, in 1976, 53 per cent of farm workers lived in tied housing, compared with only 34 per cent in 1948. Since 1977, the farmer continues to be both landlord and employer, but a new Act guaranteed a procedure whereby farm workers could be automatically re-housed by the local authority if their job ended. Despite these poor employment conditions, there has been no strike in agriculture since 1923, and this strike only secured a return to work with conditions prevailing before the strike had begun, leaving the National Union of Agricultural Workers almost bankrupt. Not surprisingly, only a minority of farm workers have ever been unionized.

This absence of militancy is not simply the result of deference to the farmer and a shared outside enemy. Agriculture is a complex, changing and rewarding job. Technological change has altered the pace of agricultural work but not its rhythm. It retains far more intrinsic interest, variety, autonomy, challenge, responsibility and control than the average manual job. But it is increasingly isolated. In 1964 there had been 2.1 regular full-time workers per full-time holding. In 1974 it was 1.4. Nearly a quarter of farm workers work on their own, and nearly two-thirds work on farms employing four or less. Only one in twelve is on a farm with more than twenty.

With the advent of the motor car, the fulfilment of the urban dream of a return to the village became more realizable, but while most jobs remained in towns and the nature of production required the concentration of employees within large units, the return could not be permanent. However, town dwellers could motor to the countryside to get a breath of fresh air before returning to their urban homes. So was born the concept of the countryside as a place of recreation. Although the idea that rural England was an urban play space was not new in the 1930s, the demand for various forms of countryside recreation increased considerably over this period. Accessibility by car reduced rural England to a patchwork of medieval churches and cream teas.

Access to the recreational potential of the countryside was not simply a middle class, car owner's preoccupation. Those without cars walked. The Ramblers Association was founded in 1932 to gain access to private,

grouse-shooting moorlands of the Peak District. Its most celebrated act took place that same year with a mass-trespass on the Duke of Devonshire's grouse moorlands at Kinder Scout in Derbyshire. Although the movement for popular access to the countryside was initially defeated and the ringleaders arrested and imprisoned, a limited Access to the Mountains Act was passed in 1938, and success was finally achieved with the passing of the 1949 National Parks and Access to the Countryside Act.

The movement of ex-urbanites into rural areas is nothing new. By the late Victorian period it was fashionable for London's stockbrokers to live in Surrey, for Manchester's businessmen to have villas in the Lake District. The first Garden Cities were established in Letchworth and Welwyn (both within 60 kilometres of London) before the First World War. But it was the inter-war period that saw the burgeoning of the suburban housing estate. Semi-detached suburbia on purpose-built developments sprang up all around London and Britain's larger cities. Until the 1960s, however, it was a question of ever growing suburbs and their extension to metropolitan villages within commuting distance from metropolitan centres. Although by the end of the 1930s villages enjoyed most of the amenities of urban life – waste water disposal, running water, paved roads, automatic local (but not interurban) telephone connections – the road network did not support really long distance commuting, and telecommunications did not provide a viable alternative, even for the professional class.

By the 1970s and 1980s, commuting to work from villages was no longer restricted to areas around the major cities. White collar managers and professionals – the new "service class" – were able to commute over long distances and, with improved telecommunications,

some could increasingly work from home. The major concern of rural sociology in the UK today relates not to rural depopulation, which happened over a century ago, but to contests between sections of the rural population (the old-established inhabitants and the middle class and professional newcomers) concerning what villages are and what they should be used for, between the conflicting "images of rurality" of these groups. The newcomers, sharing the same values that imbued its creators, make use of the planning system to keep villages "rural", to prevent unsightly industrial development and restrict further (especially public) housing development. The old-established population is less concerned about industrial development and is in desperate need of low cost housing. But the newcomers do not only conflict with the older established village dwellers. With their middle class concerns about the environment and animal welfare, they often conflict with the farmers as well and vie with them to take over their traditional dominance of village politics. The result is to unite farmer and farm labourer against the outsiders – the common enemy.

Although villages are currently subsidiary, they may not remain so. There is growing evidence that urban settlements are losing their comparative advantage, that modern, post mass-production, flexible production prefers "green field" sites and more flexible labour, the sort of all-round autonomous, responsible and non-proletarianized skills of the rural work force. As new, often multinational, companies gravitate to smaller cities in traditionally non-industrial regions, it is increasingly not just the "service class" managers and professionals who live in the countryside, but also the new working class.

Nigel Swain, Centre for Central and Eastern European Studies, University of Liverpool, United Kingdom

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selective reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including the key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 15 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout shall correspond to the State Standard ČSN 88 0220 (quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript). A PC diskette should be provided with the paper, written in an editor program, preferably T602, and with graphical documentation. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

The **title** of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the contents and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise base numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telefon and fax number or e-mail.

POKyny PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nemá přesáhnout 15 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné používat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu má odpovídat státní normě ČSN 88 0220 (formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojité mezery), k rukopisu je vhodné přiložit disketu s prací pořízenou na PC v některém textovém editoru, nejlépe v T602, a s grafickou dokumentací. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratk nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostacích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura musí odpovídat státní normě ČSN 01 0197. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSČ, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

CONTENT

Čmejrek J.: Transformation of agriculture in election programmes of the Czech political parties (1996) ...	1
Jehle R.: The concept of endogenous rural development in the framework of its introduction in the regional policy in the Czech republic	9
DISKUSSION	
Hudečková H.: Rural development: experiences from abroad.....	19
INFORMATION	
Novák K.: The consideration of the farmers education in the future	21
Dvořáková V.: Information on publication under preparation Dvořáková-Janů V.: Lidé a jídlo	27
Hudečková H.: Information on diploma theses in sociology at the Czech University of Agriculture in Prague.....	35
RECENSION	
Dvořáková V.: Levenstein, H.: The paradox of plenty. A history of eating in modern America.....	38
FROM THE SPHERE OF SCIENCE	
Lošťák M.: XVII. Kongress of the European Society for Rural Sociology	39
Lošťák M.: Information on the Plenary Meeting of the European Society for Rural Sociology.....	43
SUPPLEMENT	
Swain N.: Subsidiary Britain (in English)	44

OBSAH

Čmejrek J.: Transformace zemědělství ve volebních programech českých politických stran (1996)	1
Jehle R.: Pojetí endogenního rurálního rozvoje a jeho zavádění do regionální politiky v České republice ...	9
DISKUSE	
Hudečková H.: Rurální rozvoj: zahraniční zkušenosti (doplněk k článku Raimunda Jehleho).....	19
INFORMACE	
Novák K.: Zamyšlení nad vzděláváním zemědělců do budoucna	21
Dvořáková V.: Informace o připravované publikaci Dvořáková-Janů V.: Lidé a jídlo	27
Hudečková H.: Informace o diplomových pracích ze sociologie na ČZU v Praze.....	35
RECENZE	
Dvořáková V.: Levenstein, H.: The paradox of plenty. A history of eating in modern America.....	38
Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA	
Lošťák M.: XVII. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii	39
Lošťák M.: Informace o valném shromáždění Evropské společnosti pro rurální sociologii	43
PŘÍLOHA	
Swain N.: Ta méně důležitá Británie	44

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA ● Vydává Česká akademie zemědělských věd – Ústav zemědělských a potravinářských informací ● Redakce: Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/24 25 79 39, fax: 02/24 25 39 38 ● Sazba: Studio DOMINO – Ing. Jakub Černý, Bří Nejedlých 245, 266 01 Beroun, tel.: 0311/229 59 ● Tisk: ÚZPI Praha ● © Ústav zemědělských a potravinářských informací, Praha 1998